

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TÜRKİYE CUMHURİYETİ
TARİHİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

JOHN F. KENNEDY DÖNEMİ'NDE AMERİKA
BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN TÜRKİYE
POLİTİKASI (1961-1963)

Zeynep DEMİR

2501191072

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi Murat AYDOĞDU

İSTANBUL – 2022

ÖZ

JOHN F. KENNEDY DÖNEMİ'NDE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN TÜRKİYE POLİTİKASI (1961-1963)

Zeynep DEMİR

Bu çalışma John F. Kennedy başkanlığındaki Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye bakışını ve Türkiye ile ilişkilerini incelemektedir. Kongre üyeliği itibarıyla dış yardımın gerekliliğine inanan Kennedy'nin iktidara geldiğinde mevcut bütçe açığı ile aralarında Türkiye'nin olduğu müttefiklere yapılan yardım arasında seçim yapmak zorunda kaldığını izah etmektedir. ABD nezdinde Sovyet tehdidinin şekil değiştirerek Avrupa'daki müttefiklerine Sovyet blokunun doğrudan askerî taarruzu tehlikesi azalırken sızma tehlikesinin arttığı 1960'lı yıllarda Kennedy'nin askerî ve iktisadî yardım arasındaki dengeyi kurmakta zorlandığını ileri sürmektedir. Beyaz Saray'ın Türkiye'yi müttefikleri arasında tek bir sınıfa indirgeyememesinin Washington için Batılı ve Doğulu müttefikleriyle ilişkilerinde sorun yarattığı sonucuna varmaktadır. Geçtiği çalkantılı dönemde Ankara'nın nabzını yakından tutan Washington'un, rejimin niteliğinden bağımsız olarak ülkenin Batı ittifakında kalacağına emin olduğu kanaatini yansıtmaktadır. İdarenin Kıbrıs meselesinde selefi olan yönetimlerden daha alakadar bir tutum takınmayı kararlaştırdığını ortaya koymaktadır. Kennedy'nin 1961 Ocak'ı öncesinde ABD siyaseti nezdinde şüpheli görülen orta menzilli balistik füzelerin Türkiye'ye konuşlandırılmasından, süreç başlamış olmasına rağmen, vazgeçmeyi düşündüğü fakat siyasi endişelerden dolayı geri adım attığını öne sürmektedir. Buna bağlı olarak Küba Füze Krizi esnasında söz konusu füzeler tekrar gündeme geldiğinde kaldırılması gerektiği kararını almakta zorlanılmadığı sonucuna varmaktadır.

Anahtar Kelimeler: ABD, Orta Doğu, Soğuk Savaş, Kennedy, NATO.

ABSTRACT

THE UNITED STATES' FOREIGN POLICY REGARDING REPUBLIC OF TURKEY UNDER KENNEDY ADMINISTRATION (1961-1963)

Zeynep DEMİR

This dissertation studies the United States' outlook of and relations to Turkey. It explains the dilemma Kennedy, who had been for foreign assistance programs since he was a member of the Congress, faced between the budget deficit issue and foreign aid. It asserts – for the US – Soviet threat had shifted during the 1960s, prospects of subversion in Europe increased while the possibility of direct military aggression decreased and therefore Kennedy tried to balance military and financial assistances. The study infers as it could not classify Turkey into a specific category the White House had issues with its eastern and western allies. It puts forward that Washington, keeping close tabs on Ankara through this tumultuous time, was sure Turkey would remain in western fold regardless of its regime. It professes Kennedy administration decided to be more involved with Cyprus. It deduces although the process had begun, Kennedy considered backing down from the deployment of the certain IRBMs – that had raised doubts within American politics – to Turkey, however it backed down due to political concerns. The study concludes when they constituted a problem during the Missile Crisis, the administration relatively easily decided to remove said missiles.

Keywords: the USA, Middle East, the Cold War, Kennedy, NATO.

ÖNSÖZ

Savaştan güçlenerek çıkan bu iki güç, Nazi Almanyası'nın mağlup edildiğinin ve Müttefiklerin muzaffer olduğunun kesinleşmesinden itibaren nüfuzunu, başta hinterlandlarında olmak üzere küresel çapta yaymaya koyuldu.

Türkiye bu ülkelerden biriydi. On yıllarca süregelen savaşlar sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti milli egemenlik ve toprak bütünlüğünü muhafaza edebilmek adına, her ne kadar yüzünü Batı'ya dönmüş bir temeli bulursa da alenen bir taraf seçmekten imtina edebilmişti. İkinci Dünya Savaşı'nda bu bıçak sırtı tarafsızlığı korumak zorlaşsa da Türk diplomasisi, ülkenin milli güvenliğini koruyabilmek için azami ölçüde esneklik gösterebildi.¹ Buna mukabil savaş sonrasında Sovyetlerin mütearrız talepleri Ankara'yı köşeye sıkıştırdı ve bir başına Sovyet devine karşı direnemeyeceği yönünde bir farkındalık yarattı.

Bu da Ankara'yı Batı'nın yükselen liderine yönlendirdi. Washington, komünist tehlikenin ayyuka çıktığı Yunanistan'a ve Sovyetlerin yakın tehdidi altında olan Türkiye'ye destek verme kararı aldı. II. Dünya Savaşı'nın muzaffer komutanı, ABD'nin 50. Dışişleri Bakanı George Marshall'ın adını alan plan ile Birleşik Devletler, savaş sonrasında harap hâldeki Batı Avrupa'yı kalkındırmayı hedefledi. İşin askerî ayağını ise 1949'da teşkil edilen Kuzey Atlantik Anlaşma Örgütü [NATO] üstlenecekti. NATO, kendisini meydana getiren üç amacı şu şekilde sıralıyor: Sovyet yayılcılığına karşı caydırıcı bir güç oluşturmak, Avrupa'da Amerika'nın kuvvetli bir mevcudiyetini bulundurarak kıtadaki revizyonist milliyetçiliğin tekrar vuku bulmasını engellemek, Avrupa'nın siyasî bütünlüğünü teşvik etmek. 1950 Haziran'ında Kore Savaşı'yla Sovyetler ile ABD önderliğindeki Batı ittifakı arasında ilk fiili çatışma da başlamış oldu. Artık saflar sıklaşıyordu. Sovyetlerin nefesini ensesinde hisseden Türkiye ve Yunanistan için seçilecek taraf belliydi: Batı ittifakı.

Sovyet yayılcılığının doğrudan tehdidiyle karşı karşıya olan Türkiye Cumhuriyeti NATO'da yerini almak için Kore'ye asker gönderdi, ABD'nin askerî yardım ve kalkınma destekleriyle, kendisine batı aksında teşkil etmiş olduğu rotada

¹ Frank Tachau (1984). **Turkey: The Politics of Authority, Democracy, and Development**. Praeger. s. 173

ilerlemeye başladı. Sovyetler Türkiye'nin bu hamlelerini "hasmane eylemler" olarak tanımladı. "Kimsenin kendilerine saldırma niyeti olmayan" bu ülkelerin bir araya gelip NATO'yu oluşturmasını tenkit etti.² İttifaka katılmanın getirilerinin en büyük sacayağını oluşturan askerî yardım "Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politikasının bir kolunu" teşkil ediyordu. Aynı zamanda Amerika'nın savunmasının "ucuz yolla halledilmesini" de sağlıyordu.³

Dönemin başkanının adını alan Truman Doktrini kapsamında, ittifakın en zayıf halkası olan ve NATO'nun güney kanadını oluşturan Türkiye ile Yunanistan'a askerî destek sağlanmaya başlandı. Bu ülkelerin siyasî bakımdan istikrarlı, askerî veçheden caydırıcı olmaları elzemdi. Bu sebeptendir ki Demokrat Truman'dan sonra iktidara gelen Cumhuriyetçi Eisenhower yönetiminde de bu iki ülkeye destekten vazgeçilmedi. Esasen içerideki savunucuları aracılığıyla komünist sistemin Yunanistan'a sızması tehlikesi mevcutken, Türkiye'nin durumunda bu söz konusu değildi. Her ne kadar savaş süresince ve sonrası dönemde komünist faaliyetlerde bir artış görülse de⁴ Türk halkının kitlesel olarak komünizme meylli yoktu. "Türklerin Slav uluslarıyla, özellikle de Ruslar ile hasmane ilişkilerinin tarihi uzundu." Türkiye için bu dönemdeki sorun, savaş sonunda karşısında kuvvetlenmiş bir Sovyetler bulması, buna karşın kendi kuvvetinin zayıf kalmış olmasıydı.⁵

Türkiye'nin konumu hem Yunanistan ile NATO'nun güney kanadını hem de İran ve Afganistan ile Sovyetlere karşı Yakın Doğu bölgesinin Kuzey Seddi'ni teşkil ettiğinden kritikti.⁶ Ankara'nın parçası olduğu CENTO'yu oluşturan,engin petrol kaynakları bulunan Orta Doğu ülkeleri Sovyetlerle uzun, çetin bir hudut paylaşıyordu. Savaş sonrasında yaşanan muhtelif gelişmeler Türkiye'nin önemini arttırdı. 1948'de Çekoslovakya'da komünistlerin iktidarı ele geçirmesi, Sovyetlerin Berlin ablukası, Çin'de komünistlerin hâkim olması ve Kore'deki çatışma göz

² Alvin Z. Rubinstein. (1982). **Soviet Policy Toward Turkey, Iran and Afghanistan: The Dynamics of Influence**. Praeger. s. 13

³ R. J. Wood. (1968). "Önsöz". Harold A. Hovey. **United States Military Assistance: A Study of Policies and Practices**. Praeger. s. v-vi.

⁴ Rouhollah K. Ramazani. (1966). **The Northern Tier: Afghanistan, Iran and Turkey**. Van Nostrand. s. 98

⁵ Hovey, **a.g.e.**, s. 95.

⁶ Ramazani, **a.g.e.**, s. 4.

önünde bulundurulduğunda⁷ Batı ittifakının genişlemesi gerektiği kanısı hâkim oldu. Hâlihazırda ittifakın parçası olan Türkiye, doğuya doğru genişletilmesine de öncülük etti. Önce Pakistan sonra da Irak ile anlaşmaya imza atarak Sovyetlerin çevrelenmesi politikasında rol oynadı. Batı ittifakına katılarak tahtını koruyabileceğine inanan Şah yönetimindeki İran'ın da katılımıyla Bağdat Paktı tecessüm etti. Askerî darbe sonrası Irak pakttan çekilene dek bu dört ülke, Batı'nın en doğu ucunu teşkil etti. ABD, Orta Doğu'daki uzantısını teşkil eden CENTO'nun resmen üyesi olmasa da üye ülkelere askerî ve iktisadî yardımlarda bulundu. Truman Doktrini ile başlayan yardım, bu paktın da kurulmasıyla tırmanmaya başladı. İran'ın katılımı da kendisine yapılan yardımı arttıracaktı. Kuzey seddini teşkil eden Türkiye, İran ve Pakistan arasında ABD'den en çok maddi destek alan Ankara oldu.

1953'te Stalin'in ölümüyle Sovyetlerin mütearrız dış politikasında bir değişim yaşandı. Stalin'in halefleri Üçüncü Dünya ülkelerinden, özellikle de Türkiye'den talep edilenlerden vazgeçtiğini ilân etti, bu ülkelerle müspet ilişkiler kurma teşebbüsüne Türkiye ile başladı.⁸ Buna rağmen Beyaz Saray Türkiye ve Yunanistan'a yardım politikasından vazgeçmedi. Zira alenî talepler ortadan kalkmış olsa da Sovyetlerin siyasî baskısı Türkiye'nin, komünizmin gölgesi de Yunanistan'ın hâlâ üzerindediydi. Batı Avrupa'daki komünist yayılmanın bilincinde olan Washington İran'da da Başbakan Musaddık'ın Sovyetlere meylettğini düşünüyordu.⁹ İran Şahı Pehlevi, Washington desteğiyle Musaddık'ı devirmeye çalıştı, başarısız oldu. Ülkeden ayrılmak zorunda kalsa da CIA desteğiyle iktidarı ele geçirdi.¹⁰ Bu gelişme İran'daki rejimi ABD yardımına bağlı kıldı. Tüm bunların üzerine 1958 yılında Irak'ta rejim değişti ve Bağdat batı tandanslı ittifaktan ayrıldı. Suriye ile Mısır'da Sovyet mevcudiyetinin artması gibi gelişmeler, Washington'un bölgeye ilişkin endişelerini alevlendirdi.

Peki 1950'li yılların sonu itibarıyla Washington'un bu çerçevede olan Türkiye politikası yeni on yılda, yeni başkanın göreve gelmesiyle nasıl değişecekti?

⁷ Rouhollah K. Ramazani. (1966). **The Northern Tier: Afghanistan, Iran and Turkey.** Van Nostrand. s. 117

⁸ Alvin Z. Rubinstein. (1982). **Soviet Policy Toward Turkey, Iran and Afghanistan: The Dynamics of Influence.** Praeger. s.14

⁹ Rubinstein, **a.g.e.**, s. 65

¹⁰ Rubinstein, **a.e.**, s. 66

Çalışmada 1960 yılının sonunda yapılan seçimlerde muzaffer olan Demokrat Partili genç aday John Fitzgerald Kennedy ve beraberindeki Beyaz Saray yönetiminin, Kennedy'nin 20 Ocak 1961 günü yemin ederek göreve başlamasından 22 Kasım 1963 tarihinde suikasta uğrayarak hayatını kaybettiği güne kadar izlediği dış politikada, iktisadî politikada ve Batı ittifakında Türkiye'nin yeri ve işlevi, önceki on yıllarda uygulanan politikalarda yaşanan değişiklikler incelenmektedir. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın dizi halinde yayınladığı belgelerden Kennedy idaresini kapsayan ciltleri, sadece bu dönemi kapsayan John F. Kennedy Başkanlık Kütüphanesi ve Müzesi arşivinde başkanlığa, sekreterliğine ve başkanın danışmanlarına ait hususi dokümanlar esas alınarak hazırlanan çalışmada faydalanılan kaynaklar arasında, dönemin Dışişleri ve Beyaz Saray görevlilerinin hatıraları, Başkan ile bizzat fikir teatisinde bulunmuş gazetecilerin tanıklıkları ve söz konusu dönemde ABD'nin dış politikasını irdeleyen çalışmalar bulunmaktadır.

Çalışmayı hazırladığım dönem süresince katkılarını esirgemeyen kıymetli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Murat Aydoğdu'ya teşekkürlerimi sunarım. Küresel pandemi döneminde bir akademik çalışma hazırlarken zorlukları aşabilmem için elinden gelen imkânları sağlayan sevgili annem ve babama, manevi desteğini esirgemeyen en yakın dostuma minnettarım.

Zeynep DEMİR

İSTANBUL, 2022

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
a.e.:	Aynı Eser
a.g.e.:	Adı Geçen Eser
AID: Ajansı]	Agency of International Development [Uluslararası Kalkınma
AÜSBF:	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
BAC:	Birleşik Arap Cumhuriyeti
BM:	Birleşmiş Milletler
c.:	Cilt
CENTO:	Central Treaty Organization [Merkezi Anlaşma Örgütü]
CHP:	Cumhuriyet Halk Partisi
CIA:	Central Intelligence Agency [Merkezi Haberalma Teşkilatı]
IBRD:	International Bank for Reconstruction and Development [Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası]
ICA: Birliği İdaresi]	International Cooperation Administration [Uluslararası İş
ICBM:	Intercontinental Ballistic Missile [Kıtalararası Balistik Füze]
IDA: Kalkınma Birliği]	International Development Association [Uluslararası
IMF:	International Monetary Fund [Uluslararası Para Fonu]
IRBM:	Intermediate Ballistic Missile [Uzun Menzilli Balistik Füze]
JUSMMAT:	Joint US Military Mission for Aid to Turkey [Türkiye'ye Müşterek Askerî Yardım Misyonu]

MRBM: Medium-Range Ballistic Missile [Orta Menzilli Balistik Füze]

NATO: North Atlantic Treaty Alliance [Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü]

OEEC: Organization of European Economic Cooperation [Avrupa Ekonomik İş Birliği Örgütü]

OECD: Organization of Economic Development [Avrupa Ekonomik Kalkınma Örgütü]

s.: Sayfa

ss.: Sayfalar

SACEUR: Supreme Allied Commander Europe [Avrupa Müttefik Yüksek Komutanı]

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

SEATO: Southeast Asia Treaty Organization [Güneydoğu Asya Anlaşma Örgütü]

SHAPE: Supreme Headquarters Allied Powers Europe [Avrupa Müttefik Kuvvetleri Yüksek Karargâhı]

SLBM: Submarine-Launched Ballistic Missile [Denizaltından Fırlatılan Balistik Füze]

t.y.: Belirsiz tarih.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv-vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii-ix
GİRİŞ.....	1-5

BİRİNCİ BÖLÜM

KENNEDY’NİN DİLEMNASI: MÜTTEFİKLERE YARDIM-FEDERAL BÜTÇE AÇIĞI

1.1. Kennedy’nin Dış Yardıma Bakışı.....	6-11
1.2. Ankara’nın Washington’dan Yardım Talepleri.....	12-25
1.2.1. 27 Mayısçılar ABD’nin Kapısını Çalıyor.....	13-17
1.2.2. İnönü-Hare Görüşmesi.....	17-18
1.2.3. İnönü-Johnson Zirvesi.....	18-25
1.3. Askerî Yardım Yönlendirme Grubu ve Hazırladığı Rapor.....	25-35
1.3.1. Grup Raporunda Türk Ordusu Panoraması.....	31-32
1.3.2. Grup Raporuna Tepkiler.....	32-35
1.4. Clay Komitesi: Türkiye’ye Yardım Hedefine Ulaşamadı.....	35-37
1.5. Askerî Yardımın ABD Üzerindeki Yüğü.....	37-41
1.6. Genel Değerlendirme.....	41-43

İKİNCİ BÖLÜM

ANKARA’NIN ÇOKULUSLU İTTİFAKLARDAKİ YERİ: ORTA DOĞU ÜLKESİ Mİ, NATO MÜTTEFİKİ Mİ?

2.1. 1960’ların Başında Orta Doğu ve ABD.....	44-52
2.1.1. “CENTO’nun Yumuşak Karnı: İran”	46-49
2.1.2. Washington, Moskova ve Kürtler.....	49-52

2.2. Ankara Nasıl Bir Müttefik?	52-54
2.3. Washington-Paris Hattında Yunan ve Türk Panoraması.....	54-61
2.3.1. “NATO’nun 1960’lı Yıllarda Karşlaşması Muhtemel Askerî Hadiseler”	54-57
2.3.2. Âkil Adamlar Misyonuna Göre Ankara ve Atina.....	57-61
2.4. Türkiye’nin Birleşmiş Milletler Performansı.....	61-62
2.5. Genel Değerlendirme.....	62-64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN İÇ DİNAMİKLERİNE İLİŞKİN DEĞERLENDİRMELER

3.1. Milli Birlik Komitesi Yönetimi.....	65-80
3.2. İlk Koalisyon: I. İnönü Kabinesi.....	80-85
3.3. İki Darbe Teşebbüsü Arasında (22 Şubat 1962-21 Mayıs 1963)	86-89
3.4. Genel Değerlendirme.....	90-91

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AKDENİZ’DE SULAR ISINIYOR: ABD KIBRIS’TA VİTES ARTTIRMAYA KARAR VERİYOR

4.1. Soğuk Savaş Başlangıcında Kıbrıs’ın Durumu.....	92-97
4.1.1. Londra’nın Arabuluculuk Çabaları: Radcliffe, Foot ve Macmillan Planları.....	93-95
4.1.2. Zürih-Londra Süreci ve Kıbrıs Cumhuriyeti.....	95-97
4.2. Kennedy Beyaz Saray’da: Washington Vites Arttırıyor.....	97-120
4.2.1. Anayasa Krizleri: Başpiskopos Makarios Taviz Vermiyor.....	99-100
4.2.2. Ayrı Belediyeler Sorunu Büyüyor.....	100-104
4.2.3. “Türkiye’yi Sıkıştırmanın Zamanı Değil”	104-112
4.2.4. “Kıbrıs İçin Yeni Eylem Planı”	112-116
4.2.5. Washington’un Kıbrıs’a Dair Öngörülleri.....	116-120
4.3. Genel Değerlendirme.....	120-122

BEŞİNCİ BÖLÜM

ŞAHİNLER İLE GÜVERCİNLERİN MÜCADELESİ: GÜNEY AMERİKA-GÜNEYDOĞU AVRUPA ARASINDA NÜKLEER FÜZE KRİZİ

5.1. Soğuk Savaş Başlıyor: Nükleer Cephaneler Oluşturuluyor.....	123-129
5.2. Beyaz Saray <i>Thor</i> ve <i>Jupiter</i> 'den Emin Olamıyor.....	129-135
5.3. Kremlin Nükleer Gücünü Güney Amerika'ya Taşıyor.....	135-138
5.3.1. 1962 Sonbaharı: Şimşek Küba'dan Çakıyor, Yıldırım Türkiye'ye Düşüyor.....	138-144
5.3.2. Soğuk Savaş Krizinin En Sıcak Anı.....	144-146
5.3.3. Kruşçev Ankara'yı Satranç Tahtasına Çekiyor: 26 Ekim Mektubu.....	146-150
5.3.4. Kennedy Kardeşlerin Cordier Manevrası.....	150-152
5.4. Kriz Sonrasında Washington-Moskova Hattı.....	152-156
5.5. Ankara <i>Jupiter</i> 'den Vazgeçmek İstemiyor.....	156-159
5.6. Kennedy'nin Ardından Füzelere Akıbeti.....	159-161
5.7. Soğuk Savaş'ın En Sıcak Anı, Öncesi ve Sonrasına Dair.....	161-165
SONUÇ.....	166-175
KAYNAKLAR.....	176-191

GİRİŞ

İkinci küresel savaş, Avrupa, Asya, Afrika ve Amerika kıtalarını doğrudan veya dolaylı olarak etkilemiş, ancak kapsamlı olarak en büyük yıkımı Batı'nın beşiği Avrupa'da yaratmıştı. İngiltere emperyalizm sahnesinden çekilmeye hazırlanırken geride kalan Batılı tek küresel güç olan Washington, doğusu Sovyet kontrolünde kalmış Avrupa'nın batısını da kaybedemezdi.¹ İki dünya savaşı sonrası yorgun düşen İngiltere'den bu hususta destek alınamayacağı aşıkardı. George Marshall idaresindeki ABD Dışişleri'ne şöyle bir mesaj gelmişti: Majesteleri'nin Hükümeti Yunanistan ile Türkiye'ye yardım yükünü taşıyamıyordu, bu görev Amerika'ya düşüyordu.² Washington "komünistleri durdurmak" üzere siyasî, iktisadî ve askerî birtakım önlemler alma görevini üstlendi. Bu önlemlerin ilki komünist tehlikenin ayyuka çıktığı Yunanistan'a ve Sovyetlerin yakın tehdidi altında olan, gözünü boğazları ve doğusuna diktiği Türkiye'ye destek verme kararı almak oldu. Başkan Truman, Kongre'den "hür halkların dış baskılara mukavemet, kendi istikbalini tayin edebilmesi için" 150 milyonu Türkiye'ye ayrılmak üzere 400 milyon dolarlık bir paketin onaylanmasını istedi.³ Washington Sovyetlerin genişlemesine karşı hudut olarak Yunanistan ve Türkiye'yi belirlemişti.

Amerika'nın üstlendiği diğer görev de savaş sonrasında harap hâldeki Batı Avrupa'yı kalkındırmaktı. Bunun için II. Dünya Savaşı'nın muzaffer komutanı, ABD'nin 50. Dışişleri Bakanı George Marshall'ın adını alan plan ile Birleşik Devletler, "Düşük faizli ve ortalama on beş yılı ödemesiz olmak üzere kırk dört yıl gibi çok uzun vadeli" krediler dağıttı. ABD iznine tabi olarak kullanılacak olan kredilerin üç amacı vardı: "Birincisi, Batı Avrupa'yı kalkındırarak dünya ticaretine kazandırmak; ikincisi, yardım alan ülkelerin ekonomilerini denetlemek; üçüncüsü ABD ekonomisini canlandırmak ve mallarına pazar sağlamak."⁴

¹ Baskın Oran. "Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1: 1945-1960, Genel Değerlendirme", Ed. Baskın Oran. **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**. Cilt I. İletişim. 2002. s. 483.

² Charles Bohlen. **Witness to History 1929-1969**. W. W. Norton & Company. 1973. s. 260.

³ Jamil Hasanli. **Stalin and the Turkish Crisis of the Cold War, 1945-1953**. Lexington. 2011. s. 231-232.

⁴ Oran. **a.g.e.**, s. 486.

Üçüncü hamle ise Sovyet karşıtı bir askerî ittifak teşkil etmek ve Sovyetlerin periferisindeki Batı aksında yahut Batıya meyilli ülkeleri bu ittifaka dahil etmek oldu. Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü [NATO] kendisini meydana getiren üç amacı şu şekilde sıralıyor: “Sovyet yayılmacılığına karşı caydırıcı bir güç oluşturmak, Avrupa’da Amerika’nın kuvvetli bir mevcudiyetini bulundurarak kıtadaki revizyonist milliyetçiliğin tekrar vuku bulmasını engellemek, Avrupa’nın siyasî bütünlüğünü teşvik etmek.”⁵ Üçlü sacayağı tamamlandıktan sonraki yıl Kore’de iç savaşın patlak vermesi ve harici güçlerin savaşa dahil olmasıyla, Berlin’deki hatla ayrılan iki taraf arasında ilk fiilî çatışma da başlamış oluyordu. Bu dönem boyunca Sovyetlerin İstanbul ve Çanakkale boğazları ile Karadeniz’e dair niyetlerini defalarca dile getirmesi ve Doğu Anadolu’da toprak talebinde bulunmasından dolayı diken üstünde olan Türkiye ve hâlihazırda bir iç savaştan yeni çıkmış Yunanistan için taraf belliydi: Batı ittifakı.

Batı aksının bir parçası olduğunu ortaya koyan Türkiye’nin en nihayetinde NATO üyesi olması ve ilerleyen süreçte bu askerî ittifakın tatbikatlarına katılması, bu kapsamda ABD’den askerî ve iktisadî yardım kabul etmesi şimşeklerini üzerine çekti, Kremlin Ankara’ya birçok kez diplomatik nota verdi. Özellikle de 1950’li yılların sonlarında NATO kapsamında ABD’nin geliştirdiği *Jupiter* füzelerinin yerleştirileceği ülkelere birinin Türkiye olduğunun duyurulması Sovyetlerden fazlasıyla tepki gördü. Güneydoğu Asya’da Sovyetlere karşı SEATO’nun kurulması, Batı Almanya’nın NATO’ya katılması, Bağdat Paketi’nin teşkili gibi gelişmeler üzerine Sovyetler kendilerine karşı uygulanan çevreleme politikasını daha da şiddetle hissetmeye başlamıştı. Cevaben 1955’te ‘kızıl NATO’yu’ yani Varşova Paketi’ni kurdu ve sosyalist ülkeleri askerî ittifakta topladı. 1957’de uzaya iki uydu gönderdi, nükleer denemeler yaptı.

Her an karşı tarafın azami tahrip edici bir silahın hedefi olabileceği korkusuyla geçip giden, evlerin bahçelerine sığınaklar kazıldığı yıllar boyunca birden fazla kez savaşın tam anlamıyla eşğine gelindi. Eisenhower’in iktidarının son yılı, Menderes

⁵ North Atlantic Treaty Organization. (t.y.) **A Short History of NATO.**
https://www.nato.int/cps/en/natohq/declassified_139339.htm (Erişim Tarihi: 14 Şubat 2022, 01.00.)

döneminin son ayında, 1 Mayıs 1960 günü Türkiye'den havalanan, pilotu CIA mensubu, ABD ordusuna ait U-2 casus uçağının Sovyet topraklarında ele geçmesi tansiyonu tavan yaptırdı. Kruşçev, Eisenhower'den özür talep ederken Türkiye'ye de çıkıştı. Ancak Ankara-Kremlin arasındaki hattı kestirip atmadı. Bu da Washington'un diken üstünde olmasına yol açıyordu.

SSCB 1949'dan beri atom gücüne sahip bir kuvvetti. Çin Halk Cumhuriyeti ve Kuzey Kore ile Asya'da komünist bir set kurmuştu. İran'da meydana gelen komünist ayaklanmalar bastırılrsa da komünistlerin örgütlü varlıkları ABD'ye rahatsızlık veriyordu. Ellili yılların ortasında Pentagon kıtalararası balistik füze programını başlattı. İki kuvvet karşılıklı olarak hamlelerini yaparken Türkiye bulundurduğu üsler, silahlar, Batı'yla kurduğu ilişki ve imzaladığı anlaşmalar ile Sovyetleri, SSCB ile arttırdığı karşılıklı ihracat hacmiyle ABD'yi tedirgin ediyordu. ABD, Orta Doğu politikası için kritik önem arz eden, Sander'in tabiriyle Kuzey Seddi'ndeki⁶ son güvenilir ortağına kaybetmeyi, Sovyetler ise Karadeniz'in hemen karşısında kendisine doğrultulmuş Amerikan silahlarının, askerinin var olmasını istemiyordu.

"Hür ülkelerin uluslararası komünizme karşı savunulması" ilkesiyle 1947'de duyurulan⁷, dönemin başkanının adını alan Truman Doktrini kapsamında, müttefiklerine sağlamaya başladığı askerî desteğin devam etmesi ve Yugoslavya, Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya ve Polonya'da komünist ve sosyalist yönetimlerin başa geldiği, Fransa'da sosyalist partilerden hükümetin teşkil edildiği konjonktürde müttefiklerinin siyasî bakımdan istikrarlı, askerî veçheden caydırıcı olması Washington için elzemdi. Bu sebeptendir ki Demokrat Truman'dan sonra iktidara gelen Cumhuriyetçi Eisenhower yönetiminde de bu ülkelere destekten vazgeçilmedi. Buna mukabil Sovyetlerin Türkiye'ye karşı izlediği aleni husumet politikası uzun süre devam etmeyecekti. Stalin'in 1953'te ölümü Sovyetlerin çehresinde değişime yol açtı. Hemen ertesi yıl Sovyetler İzmir Uluslararası Fuarı'na katılmaya ve Türkiye'den

⁶ Oral Sander. **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)**. İmge Kitabevi. 2016. s. 231.

⁷ Alvin Z. Rubinstein. **Soviet Policy Toward Turkey, Iran and Afghanistan: The Dynamics of Influence**. Praeger. 1982. s. 11.

büyük oranda ihracat yapmaya başladı.⁸ İki yıl sonra Kruşçev, partisinin XX. kongresinde “barış içinde bir arada yaşama” siyasetini duyurdu.⁹ Sovyet bloğunun Yunanistan ya da Türkiye’ye karşı oluşturduğu işgal tehdidi artık ortadan kalkmış gibi görünüyordu.

Batı bloku için müttefiklerinin Sovyet işgaline uğraması tehlikesi azalırken Washington izlediği dış politikayı değiştirmiş miydi? 1945 itibarıyla içinde bulunduğu ittifakların dahilinde ve çeperindeki ülkelere yaptığı askerî destek ağırlıklı yardım programlarının odağı değişen tehlikelere ayak uydurmuş muydu? Yeni bir on yıla girilirken ABD’nin iktisadî dış politikasında ne gibi yenilikler olmuştu? Soğuk Savaş’ın Berlin Krizi, Küba Füze Krizi, Domuzlar Körfezi çıkarması gibi en sıcak günlerinin yaşandığı dönemde ABD dış politikasında Türkiye nasıl bir işlev görmüştü? Çalışma bu sorulara yanıt aramak üzere kaleme alınmıştır.

Çalışmada 1960 yılının sonunda yapılan seçimlerde muzaffer olan Demokrat Partili genç aday John Fitzgerald Kennedy ve beraberindeki Beyaz Saray yönetiminin, Kennedy’nin 20 Ocak 1961 günü yemin ederek göreve başlamasından 22 Kasım 1963 tarihinde suikasta uğrayarak hayatını kaybettiği güne kadar izlediği dış politikada, iktisadî politikada ve Batı ittifakında Türkiye’nin yeri ve işlevi incelenmektedir. ABD Dışişleri Bakanlığı’nın dizi halinde yayınladığı belgelerden Kennedy idaresini kapsayan ciltleri, sadece bu dönemi kapsayan John F. Kennedy Başkanlık Kütüphanesi ve Müzesi arşivinde başkanlığa, sekreterliğine ve başkanın danışmanlarına ait hususi dokümanlar esas alınarak hazırlanan çalışmada faydalanılan kaynaklar arasında, dönemin Dışişleri ve Beyaz Saray görevlilerinin hatıraları, Başkan ile bizzat fikir teatisinde bulunmuş gazetecilerin tanıklıkları ve söz konusu dönemde ABD’nin dış politikasını irdeleyen çalışmalar bulunmaktadır.

Birinci bölümde askerî yardım odaklı dış politikanın ABD ekonomisinde yarattığı yükü ve çiçeği burnunda Kennedy yönetiminin bu sorunu çözme teşebbüsleri incelenmektedir. İkinci bölümde II. Dünya Savaşı sonrasında Orta Doğu’nun ABD

⁸ Eren Tellal. “SSCB’yle İlişkiler”, Ed. Baskın Oran. **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**. Cilt I. İletişim. 2002. s. 517.

⁹ Oral Sander. **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)**. İmge Kitabevi. 2016. s. 252.

için artan önemi üzerine Washington'un bölgeye dair izlediği dış politikada Ankara'nın yeri tartışılmaktadır. Üçüncü bölümde 27 Mayıs sonrası ülkenin içinde bulunduğu siyasî ve iktisadî durumun Washington-Ankara hattında dış iktisadî politikada ne gibi değişiklikler yarattığı masaya yatırılmaktadır. Dördüncü bölümde 1940'lar itibarıyla suların iyice ısınmaya başladığı Kıbrıs adasındaki değişim sürecinde üç müttefiki Yunanistan, İngiltere ve Türkiye'nin karşı karşıya gelmesinin ABD'nin izlediği politikayı nasıl etkilediği sorusunun cevabı aranmaktadır. Beşinci bölümde 1940'ların sonu itibarıyla Moskova'nın nükleer yarışta az zamanda çok iş başarmasının Washington'u müttefiklerinin güvenliğine ilişkin hangi politikayı izlemeye sevk ettiği ve müttefikleri silahlandırma yarışının Kremlin ile Beyaz Saray arasında, Güney Amerika'da yarattığı Küba Füze Krizi'nin öncesi, esnası ve sonrasında Türkiye'nin konumu irdelenmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KENNEDY’NİN DİLEMMA SI: MÜTTEFİKLERE YARDIM-FEDERAL BÜTÇE AÇIĞI

1.1. Kennedy’nin Dış Yardıma Bakışı

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD liderliğindeki Batı ittifakı, Sovyet blokunu “çevreleme” ve “püskürtme” politikaları doğrultusunda, çevresindeki ülkelerin komünizme meyletmesini engellemek için ekonomik iş birliğinde bulunarak ülkelerin kalkınmalarını sağlamayı hedefledi.¹⁰ Bu amaçla iktisadî kaynaklarıyla 1946’da Uluslararası Para Fonu [IMF] ve 1945’te Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası’nı [IBRD], bu ülkeleri askerî bir ittifak altında toplamak için 1949’da askerî kaynaklarıyla Kuzey Atlantik Anlaşma Örgütü’nü [NATO] kurdu. ABD bunun yanında Başkan Truman döneminde Başkan’ın adıyla anılan doktrin ve Dışişleri Bakanı Marshall’ın planı ile savaşta yıkıcı hasara maruz kalmış Avrupa’nın yeniden inşasını ve komünist blok çeperindeki Türkiye ile Yunanistan’ın hem askerî hem de iktisadî bakımdan güçlenmesini sağlamak üzere yardımda bulundu.

Truman Doktrini’yle geniş ve Marshall Yardımı kapsamında da cüzi bir miktar destek alan Türkiye, “süper güçler arası rekabete sahne olmaya başlayan” Orta Doğu, ya da söz konusu dönemde ifade edildiği üzere Yakın Doğu, bölgesinde Batı ittifakının kritik bir parçasıydı. Kennedy iktidara gelmeden önceki son üç yılda Süveyş Kanalı’nı millileştirerek Batı’ya rest çeken Mısır ile Suriye Birleşik Arap Cumhuriyeti’ni kurmuş, Irak’taki askerî darbe Batı yanlısı Haşimi kralı Faysal’ı devirmiş, ABD Lübnan’da kendinden yana meyleden rejimi korumak için başkente asker çıkarmıştı. Sovyet tehdidi altındaki Türkiye’nin iktisadî sorunları barizdi ve otoriterleşen Menderes idaresi, ABD’nin seçim yaptığı 1960 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri’nin yönetimi ele almasıyla bir darbeye yerinden edilmişti. Bölgedeki istikrar yoksunluğu ve bu gelişmelerin art arda yaşanması Washington’da bölgeye duyulan ilgiyi ve endişeyi arttırmıştı.

¹⁰ Baskın Oran. “Uluslararası Ortam ve Dinamikler”. Ed. Baskın Oran. **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**. Cilt I. İletişim. 2002. s. 485.

John Fitzgerald Kennedy nesillerdir Boston’lu, İrlanda kökenli, Katolik, varlıklı Kennedy ailesinin oğluydu.¹¹ Babası 1938 Mart’ı ile 1940 Ekim’i arasında ABD’nin İngiltere büyükelçisi idi. Kennedy İkinci Dünya Savaşı’nda ABD Donanması’nın Güney Pasifik kuvvetlerinde görev yaptı. Savaş sonrasında siyasete atıldı. Temsilciler Meclisi’nde 1946-1952 arasında üç dönem boyunca Boston’u temsil etti. Uluslararası ilişkilerle yakından ilgiliydi. Tarih meraklısı¹² Kennedy, babasının elçilik yaptığı İngiltere’nin İkinci Dünya Savaşı’nda izlediği yatıştırma politikasını şiddetle eleştiren, *Why England Slept* [İngiltere Neden Uyudu?] isimli bir çalışma kaleme aldı.¹³

1952 yılında henüz otuz beş yaşında iken Senato’ya seçilmeden evvel başkan olmayı hedeflemiş, hırslı bir politikacıydı.¹⁴ 1956 seçimlerinde başkan yardımcısı aday adaylarından biri olan sabırsız senatör¹⁵ basamakları hızlıca tırmanarak 1960 seçimleri için Demokrat Parti’nin başkan adayı olmayı başardı. Cumhuriyetçi Parti’nin adayı ve Eisenhower’in yardımcısı Richard Nixon’la verdiği başkanlık yarışında galip geldi ve 8 Kasım 1960’ta sandıktan başkan olarak çıktı.

Kennedy dış yardımın gerekliliğine inanan bir politikacıydı. Bu, başkanlık yarışına girmeden çok önce henüz Temsilciler Meclisi’nde Massachusetts vekili iken dönemin başkanı Truman’ın ilân ettiği doktrini desteklemiş ve Amerika’nın hedefinin “Yunanistan ve Türkiye’yi dolar emperyalizmiyle tahakküm altına almak değil bu ülkelerin hür yaşayabilmeleri için kendilerine yardım etmek” olduğunu söylemiş olmasından anlaşılıyordu. “Güvenliğe ve barışa giden tek yol” Truman’ın işaret ettiği yoldu.¹⁶ Kennedy II. Dünya Savaşı’nın ardından Başkan Truman’ın doktrinini ilan etmesi sonrasında başlatılan Yunanistan ve Türkiye’ye yardım programıyla Sovyetlerin önünün alınması siyasetini desteklemişti. Savaştan büyük yara alan Batı Avrupa’yı ıslah etmek üzere hazırlanan Marshall Planı hususunda da yüksek perdeden

¹¹ J. F. Kennedy. “Gelecek Seneler”. Ed. A. Nevins. **Başkan Kennedy’nin Nutukları**. (Çev. Altan Uslu). Menteş Kitabevi. 1966. s. 3.

¹² John T. Shaw. **JFK in the Senate: Pathway to the Presidency**. Center Point Large Print. 2013. s. 30.

¹³ Philip A. Goduti. **Kennedy’s Kitchen Cabinet and the Pursuit of Peace: The Shaping of American Foreign Policy, 1961-1963**. McFarland & Company Inc. 2009. s. 14.

¹⁴ Shaw, **a.g.e.**, s. 25.

¹⁵ Shaw, **a.e.**, s. 339.

¹⁶ Robert Dallek. **An Unfinished Life: John F. Kennedy 1917-1963**. Little, Brown and Company. 2003. s. 149.

destek vermişti. Kennedy ABD önderliğindeki çokuluslu ittifakın gücüne güveniyor, Washington'un Batı'nın koruyucusu ve lideri rolü bulunduğunu düşünüyordu. Öyle ki, bu iki ülkeye yardım etmenin Moskova'yı tahrik edeceği ve bir başka dünya savaşına yol açacağı eleştirilerine şöyle bir anıştırmada bulunarak cevap vermişti: *Münih'te Hitler'e karşı durulsaydı İkinci Dünya Savaşı çıkar mıydı?*¹⁷

Adaylar arasındaki oy farkının son derece az olduğu seçimin sonucunda Kennedy ABD'nin en genç başkanı oldu.¹⁸ Dış yardımın gerekliliğine inanan Kennedy'nin Dışişleri ekibi de kendisiyle aynı çizgideydi. Dışişleri Bakan Vekili Chester Bowles, Kennedy idaresinin dördüncü ayında, 26 Nisan 1961 günü "Dış Yardım: Altmışların Büyük Kararı" başlıklı konuşmasında Truman döneminde yapılanlara dikkat çekti. Bowles, Amerika'nın yıllardır süregelen üstlendiği görevi ve Amerikan yardımının önemini şu şekilde anımsattı: "[İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra] Yunan-Türk yardım programı yani Marshall Planı ve ardından NATO'nun bir araya gelmesi komünistlerin Yunanistan'a karşı taarruzunu durdurdu, Türkiye'ye karşı taarruz tehdidinin önüne geçti ve Batı Avrupa'nın iktisadî kalkınmasının temellerini attı".¹⁹

Dışişleri Bakanlığı'nın Halkla İlişkilerden Sorumlu Bakan Yardımcısı Roger W. Tubby 1962 Ocak'ında yaptığı "Dış Yardım Hakikaten Gerekli mi" başlıklı konuşmasında, Truman döneminde yapılan askerî ve finansal yardımın önemini iddialı sözlerle şöyle ortaya koydu: "Marshall Planı (...), Uluslararası İş Birliği Teşkilatı'nın buna müteakip programları olmasaydı 1962'de şöyle bir uluslararası manzaraya bakıyor olurduk: İtalya ile Yunanistan tamamen komünist kontrolü altında olurdu. İran ve Irak Sovyetler Birliği'nin kukla devleti hâline gelirdi. Orta Doğu'nun zengin petrol sahalarının mamulleri komünistlerin sınai ve askerî araçlarında olurdu. *Rusya İstanbul Boğazı'nı kontrol eder ve Akdeniz'in hayat damarlarında hâkimiyet kurardı*". Bakan Yardımcısı bu iddialı sözlerinin ardından ABD yardımı sayesinde Türkiye'de neler başarıldığını ise bazı istatistiklerin yardımıyla şöyle izah etti: "ABD yardımıyla her

¹⁷ Robert Dallek. **An Unfinished Life: John F. Kennedy 1917-1963**. Little, Brown and Company. 2003. s. 149.

¹⁸ David Pietrusza. **1960 – LBJ vs. JFK vs. Nixon: The Epic Campaign That Forged Three Presidencies**. 2008. Sterling.

¹⁹ "Foreign Aid: The Great Decision of the Sixties by Acting Secretary Chester Bowles," **The Department of State Bulletin**. 15 Mayıs 1961. s. 703-709.

türlü hava koşullarına dirençli 28.000 kilometre kadar yol faaliyete geçirildi. ABD Devlet Yolları Dairesi iş başında yaklaşık 3.000 Türk personeli eğitti ve 100 kadar mühendis ile idari personele Amerika’da eğitim verildi. Türkiye’de mahsulleri ve diğer malzemeleri motorlu taşıt ile taşımanın maliyeti ton-mil başına 10 cent’e tekabül ediyor, buna mukabil kağıt arabasıyla aynı miktarda malzeme 1 dolara taşınabiliyordu”.²⁰

Yeni Başkan göreve gelir gelmez, seçim kampanyasında taahhütleri ettiği üzere hem ülkesinin hem de Batı ittifakının savunmasının kuvvetlendirilmesi işine koyuldu. Bu istikamette atılacak adımlardan biri ABD’nin az gelişmiş ülkelere ve müttefiklerine sağladığı iktisadî yardım ve savunma desteği (askerî yardım) arasında dengeyi kurmaktı. 1960 Aralık’ında İktisadî Politika Görev Gücü’nün hazırladığı raporda ABD’nin mevcut yardım programının “yapıcı ekonomik ve toplumsal ilerleme için değil esasen Komünizm’e karşı bir araç olarak tasarlandığı” ortaya konmuştu. “1960’lı yıllara uygun bir politika değildi.” Sovyetlerin yardım programları nispeten daha iyiydi ve dış yardım politikasında yenilik yapılması gerekiyordu.²¹ Ülkeler kendi ayakları üzerinde durabilecek iktisadî konuma ulaştığında kendi güvenliklerini de sağlayabilir, ABD’nin yardımına ihtiyaç duymaksızın ya da asgarî ölçüde destek talep ederek NATO ittifakının gereksinimlerine ayak uydurabilirdi. Kennedy danışmanları John Kenneth Galbraith ve Walt W. Rostow’dan aldığı destekle ABD’nin hür dünyayı iktisadî refaha taşıyacak lider pozisyonunu hayata geçirme politikasını benimsedi. 1961 Mart’ında, az gelişmiş ülkelerin kalkınması için söz konusu ülkelere çeşitli projelerde görevlendirilmek üzere gönüllülerin gönderileceği Barış Gönüllüleri’ni [Peace Corps] kurdu ve başına kız kardeşinin eşi Robert Sargent Shriver’i atadı, Latin Amerika’yla iktisadî ilişkileri ilerletmek üzere Kalkınma İttifakı’nı [Alliance of Progress] teşkil etti. İhtiyaç sahibi ülkelere yardımı hedefleyen Barış İçin Gıda [Food for Peace] programı kapsamını genişletti.

²⁰ “Is Foreign Aid Really Necessary by Acting Secretary Roger W. Tubby,” **The Department of State Bulletin**. 19 Şubat 1962 s. 298-302.

²¹ Amanda Kay McVety. JFK and Modernization Theory. Ed. A. Hoberek. **The Cambridge Companion to John F. Kennedy**. Cambridge University Press. 2015. s. 105.

Ne var ki Kennedy vergi mükelleflerinin cebinden çıkanlarla oluşturulan bütçeyi tek başına kontrol etmiyordu. Kongre'den azamî miktarda yatırım içeren programları geçirmeye çalışsa da bu konuda da zorluk çekiyordu. Kennedy 20 Eylül 1963'te yaptığı konuşmada Kongre'yi "4,1 milyar dolarlık yardım yasasını" desteklemeye davet etmişti. Başkan temsilcilere şöyle konuşmuştu: "Bu yarıküredeki komünizm tehdidinde en kuvvetli karşılığımız Kalkınma İttifakını bir yana mı atacağız? Komünist güç ile burun buruna olan Kore, Tayvan, Pakistan, İran, Türkiye ve Yunanistan'daki müşterek savunmalarımızı ekarte etmek mi istiyoruz? Güneydoğu Asya'daki dostlarımızı zafiyete düşürmek mi istiyoruz?" Art arda sıraladığı bu soruların ardından Başkan şu uyarıda bulunmuştu: "Gayretleri boşlamanın zamanı değil. Bu savaş hiçbir şekilde bitmiş değil. Mücadele devam ediyor. Bu sebeple daha önceden birçok kez söylendiği gibi bu programdan ne kadar yorulmuş olursak olalım, düşmanlarımız hâlâ dipdiri."²²

Kennedy böylesine kararlı bir tavır takınmasına rağmen Temsilciler Meclisi ve Kongre kendisinin kontrolü altında değildi. Kongre 1963 mali yılı için istenen 4,9 milyar dolarlık dış yardım bütçesine izin vermemiş, bunu 3,9 milyar dolara düşürmüştü. Dolayısıyla askerî yardımda yeterli kesintiye gidilmediği için ekonomik yardım istenen ölçüde gerçekleştirilemedi ve bu programda neredeyse 1 milyar dolarlık bir kesinti yapıldı.²³ Temsilciler Meclisi'nde Maine 2. Bölge Vekili ve Uluslararası Kalkınma Birliği'nden [IDA] Frank M. Coffin yaptığı konuşmada Kongre'nin yardım programında Beyaz Saray'ın öngördüğünün üzerinde kesintiye giderek önce konvansiyonel savunma gücünün azaltılması gerektiğini söylediğini, ardından Başkan'ın siyasî ve iktisadî krizlerle baş etmedeki esnekliğini çok daha sertçe sınırlayan bir politika benimsediğini söylüyordu. Buna mukabil kalkınma borçlarında yapılacak kesintiden zarar görmeyecek ülkeleri sayarken aralarında Türkiye'yi de zikrediyordu. Coffin, Kongre'nin dünyanın geri kalanına tanınan kalkınma borçlarında %15 kesintiye gidip 900 milyon dolara azaltarak fiilen "Hindistan, Pakistan, Türkiye,

²² "Administration Urges Congress to Support \$4.1 Billion Aid Bill, Statement by President Kennedy," **The Department of State Bulletin**. 9 Eylül 1963. s. 399.

²³ Joseph Siracusa. **Presidential Profiles: The Kennedy Years**. Facts on File. 2004. s. 27.

Nijerya ve Tunus'a borç taahhütlerimizi yerine getirin fakat ötesine gitmeyin” mesajını vermiş olduğunu ifade ediyordu.²⁴

Türkiye'ye verilen taahhütlerden vazgeçilmemesinin sebebi, Kennedy'nin 29 Ekim 1963'te Türk halkına gönderdiği son mesajda gizliydi: “Amerika Türkiye'yle ortak gaye ve menfaatlere dayanan bir ittifakın parçası olmasından gurur duyuyor. Amerikan halkı Türk halkının savaş sonrası yıllardaki imtihanlarla başa çıkmada ve Türkiye'nin geleceğini belirleyecek iktisadî ve toplumsal kalkınma sorunları üzerinde mütereddit girişimlerinde gösterdiği dirayet ve cesaretine hayranlık duyuyor. Bu maksatla Türkiye'nin yeni beş yıllık kalkınma planını memnuniyetle karşılıyor ve başarı diliyoruz. Truman Doktrini on altı yıl evvel ilân edildiğinden bu yana Türkiye'nin askerî ve iktisadî kuvvetini geliştirmeye yönelik sebatını aktif olarak destekledik. Müşterek menfaatlerimizi ziyadesiyle ilerletmiş ve hür dünyanın savunma kuvvetine fazlasıyla katkıda bulunmuş bu iş birliği siyasetine bağlı kalmaya devam edeceğiz.”²⁵

²⁴ “Some Perspectives on the Current Debates on Aid by Frank M. Coffin,” **The Department of State Bulletin**. 30 Eylül 1963. s. 514-519.

²⁵ “President Greets Turkish People on Anniversary of Republic,” **The Department of State Bulletin**. 18 Kasım 1963. s. 788.

1.2. ANKARA’NIN WASHINGTON’DAN YARDIM TALEPLERİ

Her ne kadar savaşın başından itibaren muharipler arasında yer almış olmasa da Türkiye de İkinci Dünya Savaşı’nın yarattığı iktisadî yıkımdan nasibini almıştı. Ülkelerin kalkınmasının dış ticaretin gelişmesine bağlı olduğu kanaatiyle Türkiye gibi az gelişmiş ülkeler kapılarını açtı.²⁶ Demokrat Parti’nin (DP) iktidara gelişiyle Türkiye için bu süreç hızlandı. Bunun sebebi, “1950 seçimlerine katılan iki parti arasındaki en önemli politika farkının Türk ekonomisinin yönetim biçiminde” olmasıydı.²⁷ DP iktidarının ilk iki yılında ithalat %65 oranında serbest bırakıldı. 1953 itibarıyla tarımsal üretimin düşmesi, ithalatın daralması gibi gelişmeler sonrasında ödemeler dengesinde problem yaşanmaya başladı.

DP iktidarının ilk yarısında “Dolaysız yatırım, ticari kısa ve uzun vadeli kredi, resmi dış yardımla (Marshall yardımı) üç değişik biçimde dış kaynaklı sermayeye ulaşma” diğer politikalara nazaran öne çıktı.²⁸ ABD ve güdümündeki uluslararası kurumlar da bu sermayenin sağlanmasını önemli buluyordu. Zira Türkiye’nin “tarihi rolü, askeri gücü, siyasi düzenliliği, ekonomik gelişmişliği ve NATO üyeliği dikkate alındığında, bizim Latin Amerika’da yaptığımız gibi Ortadoğu’da iyi komşuluk politikaları uygulamayı düşünmeye başlaması gerekiyordu.”²⁹ DP iktidarındaki Ankara bu görüşte mutabıktı. Menderes 1951 Şubat’ında “Bugüne kadar Ortadoğu’yu bir komünist saldırısından Türkiye’nin korumuş olduğunu” ve “Türkiye’nin bu derece hayati bir rolü oynamaya devam edecekse ülkenin ekonomik gücünün mutlaka artırılmasının gerektiğini” söylemişti.³⁰

Fakat yabancı sermayeye böylesi bel bağlamış bir politika uzun süre devam ettirilemedi. İlk yıllarda başlayan dışarı açılma 1956 itibarıyla tersine döndürüldü. Krediler suyunu çekince dış borçlar ve enflasyon tırmandı. Nüfus arttı, istihdam ise

²⁶ Abdullah Takım. “Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları”. **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 67, No. 2. 2016. s. 163.

²⁷ George McGhee. ABD-Türkiye: NATO-Ortadoğu. (Çev. Belkıs Çorakçı). Bilgi Yayınevi. 1992. s. 132.

²⁸ Gülten Kazgan. **Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye**. 3. Baskı. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 2006. s. 84.

²⁹ McGhee, **a.g.e.**, s. 189.

³⁰ McGhee, **a.e.**, s. 187.

azaldı. Neticesinde 1958’de önce Uluslararası Para Fonu’nun (IMF) sonra da SSCB’nin kapısı çalınmak zorunda kalınacaktı.³¹

Dış ticarete en çok sayıda anlaşmayı ABD ile yapmış olan³² DP iktidarı döneminde Washington’dan doğrudan ve uluslararası kuruluşlar üzerinden dolaylı olarak gelen yardımlar 1955’e değin Türk ekonomisini “canlandırdı.”³³ DP yönetiminin Birleşik Devletler ile yaptığı son ikili anlaşma olan 5 Mart 1959 anlaşmasında da Menderes kabinesinin emeli ülkenin iktisaden içinde bulunduğu darlıktan kurtarmak için ABD desteğini almaktı.³⁴ Netice itibarıyla Soğuk Savaş’ın tüm hızıyla sürdüğü bu dönemde askerî yardım ağırlıklı ABD yardım programları hem Türk ordusunu köklü değişime uğratmış hem de “Birleşik Devletler’e bağımlılığa giden yolun taşlarını döşemiştir.”³⁵

1.2.1. 27 Mayısçılar ABD’nin Kapısını Çalıyor

“Amerikan yardımlarının sürmesine karşın, Türkiye’nin ekonomik sorunları ciddiyetini koruyor, dış ödemeler bilançosundaki açıklar artarak sürüyordu. İç siyasetteki gerginlik had safhaya varmıştı. (...) Öğrenciler ayaktaydı. Harbiyeliler yürüyüş yapıyor, Kara Kuvvetleri Komutanlığı’ndan emekli olan Cemal Gürsel, Milli Savunma Bakanı’na mektup yazarak hükümetin istifa etmesini öneriyordu.”³⁶ Bu durum uzun süre devam etmemiş, 27 Mayıs 1960 günü Türk Silahlı Kuvvetleri, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk askerî müdahalesinde yönetime el koymuştu.

On yıllık DP iktidarını sona erdiren 27 Mayıs sonrasında siyasî manzara değişse de ekonomik durum aynıydı. Öyle ki, Devlet Başkanı Cemal Gürsel 4 Temmuz 1960’ta şu sözlerle ülkenin iktisadî durumunu tasvir edecek ve Amerikan yardımının ehemmiyetine vurgu yapacaktı: “Borçlarımızı biliyorsunuz. O kadar çok ki, nasıl

³¹ Gülten Kazgan. **Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye**. 3. Baskı. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 2006. s. 90.

³² Yaşar Baytal. “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)”. **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**. Sayı: 40. 2007. s. 564.

³³ Oral Sander. **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)**. İmge Kitabevi. 2016. s. 143.

³⁴ Sander, **a.g.e.**, s. 238.

³⁵ Barış Celep. (2018). **Türkiye Amerikan Askeri Yardım Kurulu (JAMMAT) ve Türkiye'deki Faaliyetleri**. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi. s. 243.

³⁶ Haluk Genger. **Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası: “Soğuk Savaş”tan “Yeni Dünya Düzeni”ne**. Yordam Kitap. 2012. s. 100.

ödeyeceğiz ve dünyadaki itibarımızı nasıl yeniden ihya edeceğiz? (...) Unutulmamalıdır ki, bu çok fazla olan borçları öderken NATO camiası için hayati ehemmiyeti olan Türk askeri ve iktisadî gelişme işi de sekteye uğrayacaktır. Şu hâlde Avrupa'nın bunu görmesi ve Türkiye'ye yardım etmesi makul bir harekettir. Amerikan yardımının arttırılması keyfiyetine gelince, Amerika bizi anladığı takdirde bu yardımı arttırabilir ve arttırılmalıdır. Şimdi size söylemeyeceğim. Birçok yerlerden bana avuç dolusu yardım teklifleri geliyor ama Amerika'nın bu yardımı yapması daha iyi olur zannediyorum."³⁷

Amerikan yardımının darbeye rağmen akamete uğramayacağı neredeyse kesindi. Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrası dönemin başlangıcından 1960'lı yıllara dek dış yardımlarının büyük çoğunluğunu “ya doğrudan doğruya ya da Avrupa Ekonomik İş Birliği Teşkilatı [OEEC]³⁸ ve diğer uluslararası kuruluşlar kanalıyla Birleşik Amerika'dan” elde etmişti.³⁹ ABD'den gelen miktarda 1946'dan bu yana düzenli olarak artış görülüyordu. 16 Ocak günü bakanlık tarafından yapılan “Türkiye'ye Verilen Savunma Yardımı 90 Milyon Dolara Yükseldi” başlıklı açıklamada da Türkiye'ye çeşitli fonlar üzerinden yapılan ve yapılması planlanan maddi ve teknik yardımlara ilişkin rakamlarda artış planlandığı ifade ediliyordu. Bunlar arasında Müşterek Güvenlik Programı savunma fonları kapsamında 43.600.000 dolar ek yardım sağlanmasına karar verildiği bildiriliyordu. ABD'nin doksan milyon dolarlık savunma hibe yardımını Uluslararası İş Birliği İdaresi [ICA]⁴⁰ üzerinden sağlayacağı kayda geçiliyordu. Buna ek olarak Türkiye'ye IMF'den 37.500.000 dolar ve OECD'den 50 milyon dolar miktar verilecekti. Yapılan bu yardımlar haricinde ABD Hükümeti Kalkınma Borç Fonu üzerinden Türkiye'ye Ereğli Çelik Fabrikası projesinde kullanılmak üzere 129.600.000 dolarlık borç sağlayacaktı. Söz konusu borç fonu yakın dönemde Muş-Tatvan tek yönlü demiryolu hattının inşası için Türkiye'ye 6 milyon dolar değerinde borç sağlamıştı. ABD ülkeye bu mali yılda 4.3 milyon dolarlık teknik

³⁷ Mehmet Gönübol & Ahmet Haluk Ülman. “Genel Durum”. M. Gönübol, C. Sar, A. Ş. Esmer, O. Sander, A. H. Ülman, A. S. Bilge, ... D. Sezer. **Olaylarla Türk Dış Politikası**. AÜSBF. 1987. s. 326.

³⁸ 14 Aralık 1960 itibarıyla Avrupa Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Teşkilatı [OECD] olarak anılacaktı.

³⁹ Gönübol & Ülman, **a.g.e.**, s. 320.

⁴⁰ *International Cooperation Administration*, Uluslararası Kalkınma Ajansı'na [AID] bağlı olarak çalışan bir kurumdu.

yardımda bulunacaktı. İki ülke arasında 11 Ocak'ta Türkiye'nin 200.000 ton Amerikan buğdayı alacağı bir anlaşma da imza edilmişti.⁴¹

1961 yılının ilk ayında Orgeneral Cemal Gürsel başkanlığında kurulan XXV. Hükümet'in önünde kritik bir bütçe dosyası bulunuyordu. Henüz resmen yemin etmemiş Seçilmiş Başkan Kennedy idaresinin Ankara'daki misyonunun başında olan Cowles, ABD'nin NATO Konseyi Daimî Temsilci Vekili Thurston'a 10 Ocak 1961 tarihinde bir telgraf gönderdi; Türk tarafından "normal kanallar dışından gelen" bir istekten bahsediyordu. Cowles darbe sonrası idareyi ele alan komutanların teşkil ettiği Milli Birlik Komitesi'nden Hava Kurmay Albay Haydar Tunçkanat'ın bazı subayların da isteğiyle bu isteği kendisine iletildiğini söylüyordu. Cowles, Albay Tunçkanat'ın Türkiye bu yardımı almazsa kuvvetlerinde "%35 ila %40 oranında" kayıp yaşayacağını, personel sayısının azalacağını, Hava ve Deniz Kuvvetleri'nde de tesirli bir kesinti yaşanacağını bildirdiğini aktarıyordu. Cowles'e göre Milli Birlik Komitesi, hükümetin bütçesini ve mali istikrarını tehdit edecek şekilde silahlı kuvvetlere zam yapılmasında ve ordunun diğer ödeneklerini arttırmada ısrar ettiği için "işinin ehli Maliye Bakanı Alican" istifa etmişti. Cowles, bir yandan Komite üyesi Tunçkanat orduya yapılan yardımın arttırılması ricasında bulunurken diğer yandan Kara Kuvvetleri'nin sabık komutanı ve mevcut Milli Savunma Bakanı Orgeneral Muzaffer Alankuş'un – ABD büyükelçilik personeline – şu an ek yardım talep edilmesine tamamen karşı olduğunu söylemesine dikkat çekiyordu. Cowles ayrıca Genelkurmay Başkanı Sunay'ın, Avrupa Müttefik Yüksek Komutanı [SACEUR] Norstad ile görüşmesinde Türkiye için NATO planlarıyla uyumlu olacak kuvvet gücünü önerdiğini aktarıyordu. Sunay'ın Birleşik Devletler Türkiye'ye Müşterek Askerî Yardım Misyonu [JUSMMAT] başkanı General Morin ile konuşmasında da bunu vurguladığını ekliyor fakat Tunçkanat'a göre bu ek yardımı almadığı takdirde Türkiye'nin Sunay'ın bahsettiği güç miktarının altında kalacağını ifade ediyordu.

Cowles, Tunçkanat'a ABD'nin verdiği menfi yanıtı iletildiğinde albayın, hükümetin "kuvvet seviyesini azaltacağı ve daha mütevazı bir bütçe üzerinden yürüyeceğini" söylediğini aktarıyordu. Kurucu Meclis'in göreve başlamasının "işleri

⁴¹ "Defense Support Aid to Turkey Increased to \$90 Million," **The Department of State Bulletin**. 6 Şubat 1961. ss. 197-198.

karmaşıklıştırdığını” ifade eden Cowles, MBK’nin kuvvetinin azaldığı ve mevcut düzende komitenin sadece üst meclisi teşkil ettiği, yine de nihai veto gücünü elinde bulundurduğu yorumunu yapıyordu.

Amerikan diplomat, Türk tarafının “almalarının normal şartlarda mümkün olmadığı ek yardımı elde etmek için” en ideal yolun SACEUR ile irtibat kurmak olduğunu düşünebileceği uyarısında bulunuyor; Türk hükümetinin mevcut kaynaklarını kullanarak uygun gördüğü ihtiyaçlarını karşılayabileceğini, buna mukabil diğer gereksinimlerini açıkta bırakacağını söylüyor ve şuna işaret ediyordu: Hükümetin hazırladığı ancak henüz kesinleştirilememiş bütçede sağlık ve eğitim giderlerinde artış yapılacağı için ordunun kaynakları azaltılmıştı. Cowles dış yardım alacak devlet kurumlarını belirleyen askerî hükümet olduğu için ordu kaynaklarına katkı istenmesinin manidar olduğuna işaret ediyordu. Cowles, 12 Kasım’da kendilerinin Orgeneral Sunay’a gönderdiği mektupta, “Sunay’ın iddiasının aksine, yardımın arttırılacağına dair cesaret verilmediği, aksine bütçe sürecinin daha düzgünce yürütülmesine yönelik esaslı tavsiyelerde bulunulduğunu” bildiriyordu.⁴²

İki ülkenin askerî liderleri arasındaki yardım konulu görüşmeler Kennedy’nin başkanlığının ilk yılının sonlarında devam etti. Amerikan Genelkurmay Başkanı Lemnitzer ile Türk Genelkurmay Başkanı Sunay’ın 13 Kasım 1961 tarihli görüşmesine ilişkin görüşme tutanağına göre Orgeneral Sunay, iki ülkenin daha yakın iş birliği yürüterek savunma yardımının etkinliğini arttırabileceğini; yardım programının mutabakat ile, eşgüdümlü olarak hazırlanması gerektiğini ifade ediyordu. Askerî yardımın nicelik ve nitelik bakımından arttırılmasını isteyen Türk komutan, yüksek temsille bu yönde çalışmalar yürütecek bir konferans toplanmasını öneriyordu. Amerikalı mevkidaşı ise yıllardır askerî yardımı Kongre önünde savunduğunu ve geçen yıl Kongre’nin istenen miktarın altında bir rakam kabul ettiğini açıkça ifade ederken “NATO kapsamındaki en büyük yardım programını teşkil eden Türkiye programının” Washington’un programı olmadığını vurgulamış ve bunun Ankara’da hazırlandığını, Türkiye’nin gereksinimlerine yönelik raporun bu programın temelini

⁴² **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey.** Ed. James E. Miller. Government Printing Office. 1994. 358 no.lu belge.

oluşturduğunu anımsatıyordu. JUSMMAT bu amaçla orada kurulmuştu. Lemnitzer ayrıca Ankara havalisinde *Troposcatter*⁴³ alanı kurulması çalışmalarını hakkında bilgi almak istiyordu. Türk Hava Kuvvetleri'nin nükleer silahları kullanabilmesi için ABD yasaları uyarınca ABD nezaretindeki bölgelerle bağlantı kurulabilmesi gerektiğini ve bu yüzden bu iletişim tesisinin inşasının şart olduğunu ifade ediyordu. Nükleer silahların faaliyete geçmeye hazır olduğunu, silahlar Türkiye'deki Amerikan depolarına gönderilmeden evvel iletişim sorununun çözülmesi gerektiğini açıklıyordu.

Sunay, Türkiye'nin, radar ve sinyal tesislerinin Amerika'nın sorumluluğunda olmasına ve bunları Amerika'nın kullanmasına karşı olmadığını söylüyordu. Ancak kendi personellerinin de bu bölgelere erişimi olmalı ve Türk personelin sistemlerin kullanımına yönelik eğitim alması gerekiyordu. Ardından Türk komutana tesislerin kurulacağı bölgelerin iktisabını masaya yatırıyor. Sunay'ın ifadesine göre Amerika Türkiye Genelkurmayı'nın malumatı olmaksızın bölge halkıyla irtibata geçmiş ve bazı anlaşmalar yapmıştı. Ardından Türk Genelkurmayı'ndan toprakların alınması için ödeme yapmasını istemiş, Türk tarafı durumdan bu şekilde haberdar olmuştu. Lemnitzer ilgili yetkililerin müzakerelere en kısa zamanda devam etmesini teklif ediyordu. Yardıma ilişkin talep ve isteklerin de kestirmeden kendilerine değil JUSMMAT ve Avrupa Komutanlığı üzerinden ABD Savunma Bakanlığı'na iletilmesi gerektiğini söylüyordu.⁴⁴

1.2.2. İnönü-Hare Görüşmesi

İktidar Menderes'ten cuntaya oradan da tekrar sivil idareye dönerken Ankara'da askerî yardıma verilen ehemmiyette bir değişim yaşanmamıştı. Hâliyle Amerikan tarafıyla yürütülen görüşmeler sürdürüldü. ABD'de siyasi iradenin savunma yardımında kesintiye gitme yönde kararlı olması üzerine Ankara Büyükelçisi Hare 1962 kışının 3 Ocak'ında Başbakan İnönü ile görüştü. İkili arasında tercümanlığı Dışişleri Bakanı Selim Rauf Sarper yürüttü. Büyükelçinin ifadesiyle Başbakan "yardım hususunda maruz kaldığımız kısıtlamaları tartışmasız kabul ettiği ve imkanlar

⁴³ Troposferik saçılma yayılımı yoluyla yürütülen bir askerî iletişim sistemi.

⁴⁴ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey.** Ed. James E. Miller. Government Printing Office. 1994. 373 no.lu belge.

dahilinde programı kuvvetlendirme önerilerimizi değerlendirdiği” izlenimini vermişti. Hare, İnönü’nün askerî duruma ilişkin endişeli olduğuna dikkat çekiyordu. Başbakan’a göre “Olur da savaş çıkarsa neticesi hızlı ve nihai olacaktı”. Bugünlerde savaşın maliyetinin ziyadesiyle yüksek olduğunu söyleyen İnönü, Türkiye’nin bu yükü, ABD’den şu an gelen yardıma rağmen nasıl karşılayacağı üzerinde düşündükten sonra yeniden tartışmak istediğini zira çok endişeli olduğunu eklemiştir.

Hare’nin aktardığına göre İnönü, Türkiye’nin Sovyetleri durduk yere tahrik etmekten kaçınmak istediğini ancak Batı blokunun kuşkusuz bir parçası olduğunu ve bunun değişmeyeceğini yinelemiştir. Başbakan, Sarper’in anlattığıyla (731 no.lu büyükelçilik telgrafında aktarıldığı üzere) tamamen uyuşacak şekilde, Sovyet Büyükelçisi Rijov ile görüşmesini özetlemiştir (3 Ocak tarihli bu telgrafta merkeze, Rijov’un Türkiye’yi Amerika ile ittifaktan vazgeçirmeye yönelik baskı uyguladığı aktarılmıştır).

Büyükelçi Hare Washington’a gönderdiği raporda son olarak Türk basınına ilişkin Başbakan İnönü ile arasında geçen diyalogu şu şekilde aktarıyordu: “Son dönemde *ABD yardımı karşıtı* matbuattan bahsettim. Şu ana kadar sessiz kaldığımı ancak basının ciddi bir sorunun çözümüne uğraşıldığı anlatımına karşılık olarak, ortada herhangi bir mesele olmadığı ve sadece durumun nasıl daha da iyileştirilebileceği üzerinde çalışıldığı tutumu benimsenerek bununla mücadele edilebileceğini önerdim. İnönü bana katıldı ve hangimizin inisiyatif alması gerektiğini sordu. İkimizin de, cevabını verdim ve kendisi de rıza gösterdi”.⁴⁵

1.2.3. İnönü-Johnson Zirvesi

Kennedy idaresi terazide iktisadî yardımın savunma desteğinden daha ağır basması için hazırlıklar yapar ve planlar çizerken Ankara henüz bu değişimi benimsememiştir. 1962 Ağustos’unun sonunda, dönemin Başkan Yardımcısı Lyndon Johnson Türkiye’ye gelmiş, Ankara’dan başlattığı Türkiye gezisinde İstanbul ve İzmir’i de ziyaret etmiştir. Başkan Yardımcısı Johnson Cumhurbaşkanı Gürsel ile

⁴⁵ *Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey*. Ed. James E. Miller. Government Printing Office. 1994. 375 no.lu belge.

görüşmüş, Gürsel TSK'nin çağdaştırılmasının yavaşlığından duyduğu kaygıları ifade etmişti.

İstanbul konsolosluğunun Dışişleri Bakanlığı'na 30 Ağustos'ta gönderdiği telgrafa göre Johnson 27 Ağustos'ta Gürsel'in ardından İnönü bir araya gelmişti. Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Büyükelçi Hare, Komer ve Dışişleri Bakanlığında Rowan da görüşmede hazır bulunmuştu. Johnson İnönü'yle görüşürken Gürsel'le görüşmesine atıfta bulunarak ABD'de bile ordunun ihtiyaç duyduğunu düşündüğü her şeyi elde edemediğini söylemişti. Irak'ın SSCB'den aldığı uçaklarla Türkiye'nin ABD'den aldığı uçakları mukayese ederek Ankara'nın elinde bulunan uçaklara dair endişeli olduğunun farkında olduğunu eklemişti. Ancak Türkiye'nin eski Amerikan uçağı olarak ifade ettiği bir uçakla çağdaş Irak uçağını düşürmüş olmasının dikkate şayandı ve bun "Türklerin muhteşem savaşçılığının emaresini" teşkil ediyordu. Başkan Yardımcısı yardım planlarında iki *F-104-G Starfighter* bölüğünün bulunduğunu söylemiş, Başbakan bunların ne zaman teslim edileceğini sormuştu. Dış yardım yasasının hâlâ Kongre'de tartışıldığını söyleyen Johnson Türkiye'ye ayrıca 225.000 adet *M-1* tüfeğinin verileceğini bildirmişti. Başkan Yardımcısı, ABD devletinin gelirlerinin beklenenin altında kaldığını, siyasî açıdan sorunlarla karşı karşıya olduklarını söylemiş ve durumu şu benzetmeyle izah etmişti: Türk devletinin bütçesinden "mesela Teksas gibi dünyanın öbür ucundaki bir yer için" harcama yapacak olsa İnönü de aynı sorunlarla karşı karşıya kalırdı.

Johnson konuyu değiştirerek geçmişinden bir olaya değinmiş, Başbakan İnönü'ye 15 yıl önce genç bir kongre üyesi iken dönemin Başkan Yardımcısı Wallace'ın karşı çıktığı Yunanistan-Türkiye yardımına dair takındığı tavrı gururlu olduğunu anlatmıştı. "Türk halkının başarısından gurur duyuyoruz" demişti. "İlk dış yardım yasasının geçirilmesinden bu yana Türkiye'ye neredeyse 4 milyar dolar yardım gönderdik." O günden bu yana zaman değişmişti tabii. Johnson'ın verdiği birtakım rakamların da – kesinleşmediği için – aralarında kalması gerektiğine vurgu yapmış ve İnönü'nün Washington'a bir mesajı olup olmadığını sormuştu.

İnönü, tercümanından Johnson'un dile getirdiği rakamları not düşmesini isteyince Johnson bu rakamları yinelemiş ve hidroelektrik baraj projesi için Etibank'a da 33

milyon dolarlık kredi çıkarılacağını ancak tüm bunlar Kongre'ye bağlı olduğundan hiçbir şeyin kesin olmadığını tekrar altını çizmişti. Türkiye'ye toplamda 400 milyon dolarlık bir yardım tasarlandığını ifade eden Johnson kesin olmadığını yine vurgulamıştı. İran, Yunanistan ve diğer NATO ülkelerine kendilerine savunma desteği sağlayamayacaklarını söylediklerini fakat bunu Türkiye için düşünmediklerini de ekleyerek Türkiye'ye özel muamele yapıldığı izlenimini vermeye çalışmıştı. İnönü, Başkan Yardımcısı'nın Türkiye'ye "bir güvenlik havası getirdiğini" ve halkı ziyadesiyle memnun ettiğini söylemişti. Başbakan, Johnson'un ifadelerinden ABD'nin Türkiye'nin sorunlarını yakından takip ettiğini anlamıştı. "Büyük bir krizden geçen Türkiye demokratik sistemi benimsemiş ve buna sahip çıkmaya karar verdi" diye konuşmuş, benzer krizlerden geçen diğer ülkelerin Türkiye kadar kısa zamanda toparlanamadığına işaret etmişti. Geçen sene yaşanan gelişmelerin neticelerini umut verici buluyordu.

Başbakan İnönü, Türkiye'nin ikinci sorununun planlı kalkınma müessesesi olduğunu söylemişti. "ABD, Türkiye'nin planları uygulamada ihtiyaç duyduğu hususları dile getirmede NATO ve diğer uluslararası örgütlerde faydalı bir dostluk sergiledi" övgüsünü ifade etmişti. İnönü, Cumhurbaşkanı Gürsel'in Türkiye'nin askerî ihtiyaçlarını açıklamak için böylesi kıymetli bir misafirin varlığından istifade ettiğini söylemişti. Amerika'nın [Türkiye'nin taleplerini yerine getirmede] elinden geleni yaptığını bildikleri yönünde Başkan Yardımcısı'nı temin etmişti.

Johnson'ın konuyu Türkiye'ye yapılan yardım programına dair genel hususlara çekmesine rağmen Başbakan İnönü Türkiye'ye gönderilecek askerî uçakların teslimatının hızlandırılmasının gereğine dikkat çekmek istemişti. Konsolosluk İnönü'nün izlediği tutumu şöyle aktarıyordu: "[İnönü] Irak devlet başkanının fikirlerinden kaynaklanan mevcut tavırlarının tehlikeli olduğunu düşünüyor". Başbakan'a göre NATO savunması için büyük güçlerin mütearrızlığı ciddi bir sorundu ve aynı ciddiyette planlamayı yapacak olan NATO komutanı olmalıydı. Buna mukabil Irak havalisinin teknik olarak NATO kapsamının dışındaydı ve Irak, Türkiye ile askerî hava araçlarında bir silahlanma yarışına girmiş durumdaydı. Iraklılar yarışın ilk kulvarında başarılı bir performans sergilemişti. Başbakan, "Türkiye'nin *çapı küçük komşularının* Türkiye ile ilişkilerini kötü etkileyecek ufak hadiselerden istifade etmesi

mümkün” diye konuşmuştu. “Silahlı kuvvetlerimizi modernleştirmeyi planlıyoruz ve bu planları uygulamak için çeşitli önlemler aldık ancak askerî uçaklardaki gereksinimlerimizi karşılayabilmemiz için sevkiyatların hızlandırılmasına ihtiyacımız var. Sayın Başkan Yardımcısı’nın silahlı kuvvetlerimizin kabiliyetlerini takdir etmesine müteşekkiriz ancak hava kuvvetlerimizin gücü teçhizatımızın kalitesine bağlı” diyerek bir kez daha meseleyi savunma desteğine getirmişti. Başkan Yardımcısı’nın bahsettiği *M-1* tüfekleri ile *F-104-G* model savaş uçaklarının sevkiyatının hızlandırılmasını istemişti.

İnönü iktisadî plana ilişkin de Türk hükümetinin hazırladığı planların uygulanabilmesi için Amerika’nın yakın alaka göstermesi ve muhtemelen ek destek sağlaması gerekeceğini bildirmişti. Başbakan’a göre ihtilâl sonrasında demokratik bir sistem benimsemeye kararlı olmaları, toplumsal sorunların öneminin ve şiddetinin artması olmuştu. Demokratik sistemin başarısı ekseriyetle kalkınma planlarının uygulanmasına bağlı olacaktı. Planlanan kalkınma gerçekleştirilebilirse siyasî sıkıntılar da çözülecekti.

İnönü ardından Büyükelçi Hare’e yönelerek yeni uçakların ne zaman geleceğini öğrenmek istemişti. Johnson uçakların sevkinin Türkiye’ye verilen önemi göz önünde bulunduracağını gerekli makamlara iletceğini söylemiş, bunun yanında İnönü ve Erkin’i rakamların kesin olmadığına bir kez daha ihtar etmişti. Komer araya girerek Johnson’un bu rakamları dile getirmesinin Türk hükümetine *duyduğu emsalsiz güveni* yansıttığını söylemişti.⁴⁶

Johnson şu hususta Türk heyetine karşı dürüst davranmıştı: Bütçe henüz kesinleşmemiş, Senato’dan çıkmamıştı. Ankara’da taahhüt ettiği üzere Kennedy idaresi Türkiye’ye yardım programından feragat etmemek için gayret gösteriyordu. Dışişleri Bakanı Rusk 21 Eylül 1962’de Senato’nun tahsisat komitesine yaptığı konuşmada “Kalkınma On Yılı” olarak tanımladıkları 1960’lar boyunca iktisadî yardımı kalkınma odaklı yapmak istediklerini ancak hedeflere ulaşabilme için ağır

⁴⁶ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey.** Ed. James E. Miller. Government Printing Office. 1994. 379 no.lu belge.

mali yükler altında bağımsızlıklarını muhafaza etmeye çaba gösteren müttefik ve dost ülkeleri desteklemeye devam etmek zorunda olduklarını ifade etmiş, yardımın dörtte üçünün Vietnam, Laos, Kore ve Türkiye'ye gideceğini açıklamıştı. Bakan Rusk ondan iki gün önce yaptığı basın açıklamasında da yardımlarda yapılacak kesintilerin, “kendi kaynaklarının müsaade etmeyeceği ölçüdeki askerî bütçeleri müşterek emniyetimiz namına taşıyan ülkelere verilmesi gereken asgari yardımda bulunmamızı ziyadesiyle zorlaştıracağını” söylüyordu. Bir kez daha “Kore, Milliyetçi Çin, Vietnam ve Türkiye gibi yerlerde zayıflama riskini alamayız” uyarısında bulunmuş, bu ülkelerin doğrudan komünist tehdit altında olduğunu savunmuştu.⁴⁷

Sivil iktidar ile Amerikalı yetkililer arasındaki üst düzey görüşmeler dizisine, bizzat Kennedy'nin – 1961 başında “görevinden ayrılmak zorunda kalan işinin ehli Maliye Bakanı Alican” olarak tanımlanan – Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı Ekrem Alican ile 30 Eylül 1963 tarihli toplantısı eklendi. Beyaz Saray'da gerçekleştirilen toplantıda Maliye Bakanı Melen, Büyükelçi Turgut Menemencioğlu, Dışişleri Bakan Yardımcısı Vekili Jernegan, MGK üyesi Komer hazır bulunmuştu. İkili ilişkilere yönelik bu görüşmede ABD yetkililerinin zabıtlarına göre Alican “Koalisyon yönetimi yeni bir kavram olsa da Türkiye'nin durumu her geçen gün daha istikrar kazanıyor” diye konuşmuş ve üç partili koalisyonu deneyimleyen Türkiye'nin içinden geçtiği dönemi şöyle aktarmıştı: “Türkler iktisadî hayatta da yeni bir deneyimle karşı karşıya. Beş Yıllık Plan ilk yılındaydı. Planlı ekonomi yönetimi hiç kolay değildi; özellikle de dış finansman hususunda zorluklar yaşandı. Gelgelelim konsorsiyum⁴⁸ Amerika'nın yardımıyla kendinden bekleneni yerine getirdi.” Türkiye'nin Amerika'ya karşı ziyadesiyle dostça hissiyatının hükümetten değil halktan, bizzat ulustan kaynaklandığının altını çizen Devlet Bakanı, 27 Mayıs itibarıyla yaşananlara rağmen Türk halkının Amerikan halkına karşı hissettiği

⁴⁷ President Kennedy and Secretary Rusk Urge Restoration of Foreign Aid Funds,” **The Department of State Bulletin**. 8 Ekim 1962. s. 519-525.

⁴⁸ 1962 Temmuz'unda OECD kapsamında Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu kurulmuştur. ABD, Yunanistan, Avusturya, Danimarka, Belçika, Fransa, İngiltere, İsveç, İsviçre, İtalya, Kanada, Lüksemburg ve Norveç katılım göstermiş, konsorsiyum kapsamında en çok krediyi ABD sağlamıştır. [Duygu Sezer. “Türkiye'nin Ekonomik İlişkileri”. M. Gönübol, C. Sar, A. Ş. Esmer, O. Sander, A. H. Ülman, A. S. Bilge, ... D. Sezer. **Olaylarla Türk Dış Politikası**. AÜSBF. 1987. s. 459.]

dostlukta bir değişim yaşanmadığını, Amerikalılara karşı bir husumet beslendiğine dair hiçbir emare olmadığını ifade etmişti.

Alican Türkiye'nin temel siyasi felsefesinde tereddüt etmediği, Batı ilkelerine bağlı ve NATO'ya sağlık olduğu yönünde temin etmişti. Mevcut iktisadi zorluklara dikkat çeken bakan Beş Yıllık Plan başarıyla uygulanabilirse sorun çıkmayacağını söylemişti. İç finansman hususunda ülkesinin hiçbir fedakarlıktan kaçınmadığını ve hazırlanan plan doğrultusunda hedeflerine ulaştığını ifade eden Alican, "Amerika bizi desteklerse konsorsiyumun geri kalanı da destekleyecektir" sözüyle Ankara'nın Washington'dan yardıma önderlik etmesi beklentisini dile getirmiş, sebebini şöyle izah etmişti: "Türkiye'nin iktisadi sorunları şu aşamada kritik durumda. Beş Yıllık Plan başarıya ulaşırsa Türkiye bu kritik eşiği geçmiş olacak."

Başkan Kennedy Alican'ın sözlerine "Türkiye ile ilişkilerimiz en kuvvetli bağlarımızdan biri. Türkiye'yi elzem görüyoruz" karşılığını vermişti. ABD'nin Türkiye'ye çok para yatırdığı ancak bunun ekseriyetle askerî yardım olarak geldiği, hâliyle ekonominin pek kalkınmadığı yorumunda bulunmuş, "Bu yüzden enerjilerimizi hiç olmadığı kadar odaklamamız gerektiğini düşündüğünü" ifade etmişti. "Çin'de ve Sovyetler dahilinde Kruşçev'in başı belada. Küba bizim rehinemiz; [Kruşçev] başka bir yerde saldırırsa biz de Küba'ya saldırabiliriz" diyen Başkan yine de ihtiyat tavsiyesi vermişti, neticede "son üç yılda üç kez" savaşın eşiğine gelmişti.⁴⁹ Hakiki bir yumuşama umudu olmadığını ama Sovyetlerin taarruza geçmesi ihtimalini de görmediğini aktaran Kennedy, Alican'ın iktisadi cepheye odaklanması gerektiği sözüne katıldığını da dile getirmişti. Türkiye'nin de tetikte olması gerekiyordu ancak büyük bir askerî tehditle karşı karşıya kalması mümkün görünmüyordu. Buna mukabil başka riskler bulunuyordu. Komünistler İtalya'da hâlâ kuvvetliydi, Fransa'da De Gaulle'den sonra bir halk cephesi ortaya çıkabilirdi, Yunanistan'da da komünistler gücünü yitirmemişti ve Kruşçev buralarda sorun çıkarabilirdi. Kennedy Türkiye'nin bu sorunları henüz yaşamadığını fakat Türk halkının yaşam standartları iyiye gitmezse bu meselelerin orada da baş gösterebileceğini eklemişti.

⁴⁹ Sırasıyla Küba, Laos ve Berlin.

Başkan yardıma ilişkin Capitol Hill’de karşılaştıkları sorunları ve muhtemel kesintileri anlatarak Türkiye’yi hâlâ başlıca yardım alanlardan biri gördüğünü ama bu yıl önceki sene kadar kaynağı olmadığını açıklamıştı. Amerika’nın da dış açık sorunu olduğunu eklemiştir. “Her halükârda güvenlik açısından Türkiye’ye bağlılığımız kuvvetli” diyen Başkan, “Türkiye’yi CENTO/SEATO sisteminin temel taşı olarak görüyoruz” sözüyle güven tazelemeye çalışmıştı. “Askerî gücümüzü muhafaza etmeli fakat iç ekonomiye yoğunlaşmalıyız. Önümüzdeki yıllarda en önemli mücadelemiz bu olacak. Türkiye’ye özellikle de askerî açıdan çok yardım ettik fakat iktisadî bakımdan pek fayda sağlamadık” açıklamasında bulunarak yönetiminin izleyeceği askerî yardımı kademeli olarak azaltıp iktisadî yardımı artırma siyasetinin sinyallerini vermişti.

Alican, Amerika’nın şu ana kadar yaptığı iktisadî yardımın da fayda sağladığı karşılığını vermişti. Ayrıca yapılan askerî yardım Türkiye’nin Irak ve Suriye gibi küçük çaplı komşularıyla sıkıntı yaşamamasını engellemişti. “Türkiye ekonomisini kalkındırabilirse ordusunun mevcut kuvvetli durumunu sürdürebileceği” tespitinde bulunan Alican Türkiye’nin en önemli programının Beş Yıllık Plan olduğunu, bu plan başarısızlığa uğrarsa Türk milletinin umutlarının yıkılacağını söylemişti. Alican iktidarın gayrisafi milli hasılda yıllık %7 artış hedeflediğini, ülkenin kalkınmış bölgeleri ile Kürtlerin yaşadığı az gelişmiş bölgeler arasında denge kurmaya çalıştığını, Beş Yıllık Plan’ın bu yüzden Türkiye için elzem olduğunu ifade etmişti.

Bakan Alican, konsorsiyumda Avrupa ülkelerinin yeterli katkıda bulunmamasından doğan sorunlara ilişkin, konsorsiyumun 1963 yılı katkısının memnuniyet verici olduğunu söylemiş fakat 1964 için böylesi bir sonucun pek mümkün olmadığını öngörmüştü. Amerikalılardan Avrupalılar hususunda yardımcı olmasını istemiş ve “Amerika bizi desteklerse başarıya ulaşırız” yorumunu yapmıştı. Başkan Kennedy iş birliği yapacaklarını bildirerek Alican’ı temin etmişti. ABD de Avrupalıların daha iyi şartlar sunmasını sağlamayı istiyordu. Hindistan ve Pakistan hususlarında da aynı sorunu yaşamışlardı. Başkan, elinden geleni yapacağını sözünü vermişti. “Türkiye’nin vazgeçilmez olduğunu düşünüyoruz” yorumunun ardından mevcut dönemde esas meselenin bu yardımı Kongre’den geçirmek olduğunu söyleyerek karar alma mekanizmasında Kongre’nin konumuna işaret etmişti. Fiilî

savaş yaşanmayacağına emin olduklarını dile getiren Başkan, “Kruşçev elinden geldiğince sorun çıkarmayı hedeflediğinden” Batı ittifakının kuvvetini muhafaza edeceğini de eklemiştir. Aican Başkan’a bu gayretlerinde başarı dilekleri sunmuştur.⁵⁰

1.3. Askerî Yardım Yönlendirme Grubu ve Hazırladığı Rapor

İktisadî bakımdan zafiyet içindeki bir ülkenin sadece orduyla güvenliğini sağlayamayacağına inanan Kennedy, Türkiye başta olmak üzere az gelişmiş ülkelere yapılan askerî yardımlarda kesintiye gidilerek iktisadî yardımların artırılmasını hedefliyordu. Bu kararı alabilmek için öncelikle askerî ve dış politika danışmanlarından bir kurul teşkil etmesi ve onların uzman görüşünü alması gerekiyordu.

Dışişleri tarafından idare edilen Askerî Yardım Yönlendirme Grubu’na Savunma Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, Uluslararası İş Birliği İdaresi [ICA] ve Uluslararası Kalkınma Ajansı [AID], bütçe bürosu ile Beyaz Saray üyeleri katılıyordu. Dışişleri Bakanı’nın Siyasî-Askerî İşlerden Sorumlu Yardımcı Vekili Jeffrey Kitchen başkanlığındaki gruba bir çalışma yaptırıldı. Kitchen 12 Kasım 1961 günü Savunma ve Dışişleri bakanlarına bu çalışma sonucunda hazırlanan rapora ilişkin bir müzekkere gönderdi. Bakan Vekili, raporda konu edilen, ABD’den askerî yardım alan ülkelerde “bölgesel mütearrızlığı caydırmak ve iç güvenliği sağlamak için yeterli askerî güç bulundurulması elzem olmakla beraber gelecek on yılda ABD yardımının ana odağı, iktisadî kalkınmayı ve *ulus inşasını* ilerleterek Sovyetlerden gelmesi daha muhtemel olan dolaylı saldırıların önüne geçmek olmalı” tavsiyesinde bulunuyordu.⁵¹ Kitchen’ın “ulus inşası” kavramından kastı halkların komünizme yönelmesini engellemek için söz konusu ülkelerin hem siyaseten hem de iktisaden istikrar kazanması, bu ülkelerdeki refahın artması ve devletlere Sovyet blokunun “dolaylı saldırılarına” karşı mücadele

⁵⁰ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda.** Meetings with the President: General, 1963: August-November. JFKNSF-317-017. ss. 29-31.

⁵¹ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda.** National Security Council meetings, 1962: No. 496, 18 January 1962 [5 of 5 folders]. JFKNSF-313-028. s. 3.

verebilecek kontrgerilla kabiliyetinin kazandırılmasıydı. Bunun yolu 1960'lı yıllarda bu ülkelerin ekonomilerinin desteklenmesinden geçiyordu.

Batı aksında bulunan, mevzubahis “dolaylı saldırılar” tehdidi altında olan ülkelerden biri Türkiye’ydi. Kitchen’ın dikkat çektiği üzere, Kennedy’nin Kennedy’nin Milli Güvenlikten Sorumlu Hususî Danışmanı Bundy de Türkiye’nin “iktisadî cephede” belirsizlik içinde olduğuna dikkat çekmişti ve o da Kitchen’ın “Türkiye’deki önemli tesislerin elde edilmesinde artan sorunlara dikkat edilmesi gerektiği gözlemine” katılıyordu. Kitchen’a göre Sovyetler’in 1953’te Türkiye’ye ikili ilişkilerinin iyileştirilmesini teklif etmesinden bu yana SSCB’den Türkiye’ye doğrudan taarruz riski azalmıştı. Bununla beraber Türkiye gibi siyasî ve iktisadî istikrarsızlıktan muzdarip ülkeler Sovyet blokunun dolaylı saldırıları için ideal hedefti. Bu yüzden ülke en kısa zamanda istikrara kavuşmalıydı. Bunun için de ülkeye yapılan savunma desteğinin değil iktisadî yardımın artırılması gerekiyordu.⁵²

Hem Kennedy hem de yönetiminin mensuplarının önceki yardım programlarına övgüler düzmesi ve dış yardımın gerekliliğine inanmalarına rağmen Kennedy kabinesinin önünde – seçim kampanyasında da dile getirdiği ikinci taahhüt olan – bu programların ağırlığının ABD bütçesinde yarattığı gediği kapatma görevi vardı. Programların askerî ağırlıklı olması ülkelere yapılan yardımın hem miktarını ağırlaştırmış hem de söz konusu ülkelere ihtiyaç duydukları ölçüde iktisadî katkı sağlamadığından programları hantallaştırmıştı. İfade edildiği üzere Kennedy bir ülkenin bağımsızlığını sadece askerî güçle ayakta tutabileceğine inanmıyordu. Kongre’ye 25 Mayıs 1961 tarihinde verdiği söylevde ülkelerin hürriyetinin iktisadî ve toplumsal kalkınmalarına bağlı olduğunu söylemişti. “Toplumsal ve iktisadî reformlar yapmayı ve kalkınmayı başaramayan yahut bunu yapmaya gönüllü olmayan devletlere ne kadar çok silah ve ne kadar büyük kuvvet verilirse verilsin istikrar kazandıramaz” diye konuşmuş ve askerî paktların toplumsal adaletsizlik ve iktisadî karmaşanın hâkim olduğu milletlere faydası olmayacağını savunmuştu.⁵³ Amerika politikalarının

⁵² **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda.** National Security Council meetings, 1962: No. 496, 18 January 1962 [5 of 5 folders]. JFKNSF-313-028. s. 4.

⁵³ Joseph M. Siracusa. **Presidential Profiles: The Kennedy Years.** Facts on File. 2004. s. 577.

başarıya ulaşması için münferit programlara değil toplumlara milli ve bölgesel kapasite ile özgüven kazandırmaya yönelik geniş bir inşa sürecine odaklanmalıydı. Toplumların temel ihtiyaçlarına yönelik destekler vermeli ve mevzubahis döneme kadar yapılan askerî ve iktisadî yardımların siyasî odaklı olduğunu kabullenmeliydi.⁵⁴

Gelgelelim bu değişiklikleri sağlamak görüldüğü kadar kolay değildi. Yardım alan ülkelerin yardımın odağının iktisadî kaynaklara kaydırılmasına ikna süreci kolay olmayacaktı zira bu ülkeler hâlâ Sovyet bloku tehdidi altındaydı. Söz konusu süreç Kennedy'nin başkanlığı boyunca verdiği mücadelelerden biri olacak, Beyaz Saray kadroları programı en verimli hâle getirmek için çaba gösterecekti.

Kitchen'in müzekkeresinin ekinde ilettiği grup raporunda, yardım alan ülkelerden Türkiye, Yunanistan, İran, Kore, Pakistan ve Çin Cumhuriyeti'ne [Milliyetçi Çin (Tayvan)] ilişkin "Toplumsal ve iktisadî süreç hızlandırılmazsa bu hükümetlerin bazılarının düşeceği kesin ve neticesinde iktidarın el değiştirmesiyle bu ülkelerin tarafsızlığı ya da komünist yanlısı tutumları benimsemesi çok mümkün" yorumunda bulunuluyordu. "Kalkınma On Yılı'nda" yani 1960'lı yıllarda ABD yardımının odağının ekonomik kalkınma ve ulus inşasını ilerletmeye yönelik olması gerektiği ifade ediliyordu.⁵⁵ Rapora göre yardım alan ülkelerin askerî potansiyeli mevcut olsa da sınır ötesinden doğrudan bir saldırıya karşı esas caydırıcı, saldırının ABD kuvvetlerini sahaya çekeceğinin bilinmesiydi.⁵⁶

Yönlendirme Grubu bu raporunda adı geçen devletlerin birincil hedeflerinin "Soğuk Savaş'ın baskılarına direnebilecek toplumlar inşa etmek" olmasına ikna edilmesi gerektiği yönünde görüş bildiriyordu. Bu devletler "yurttaşa yönelik eylemlere ve kendi güçlerinin alacağı benzer önlemlerin muhtemel gücüne daha fazla dikkat etmeleri, imkân dahilinde yıkıcı faaliyetlere karşı koyma ve kontrgerilla kabiliyetinin geliştirilmesine daha büyük önem verilmesi konusunda" uyarılmalıydı. Grup, bu altı ülkeye verilen askerî yardımın azaltılmasını önerirken bunun kademeli

⁵⁴ P. E. Mosely. *American Policy: Dangers and Prospects*. Ed. S. D. Kertesz. **American Diplomacy in a New Era**. University of Notre Dame. 1961. s. 566.

⁵⁵ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda**. National Security Council meetings, 1962: No. 496, 18 January 1962 [5 of 5 folders]. JFKNSF-313-028. s. 13.

⁵⁶ a.e., s. 25.

olarak yapılması görüşündeydi. Zira söz konusu ülkelere Sovyet blokunun doğrudan ya da dolaylı olarak saldırısı tehdidi, bilindiği üzere, hâlâ devam ediyordu.⁵⁷

Yönlendirme Grubu'na göre Yunanistan, Türkiye, Pakistan, Çin Cumhuriyeti, Kore ve İran için en acil tehdit ülkelerin sınırlarına değil, *güç merkezlerine yönelikti*. Zira bu ülkeler farklı derecelerde siyasî istikrarsızlığın pençesindeydi. “Devletler halklarının iktisadî ve toplumsal beklentilerini karşılama yönünde dişe dokunur değişiklikler yapmazsa Sovyetlerin birincil öncelik verdiği *dolaylı taarruzun* hedefi hâline gelecekler” kanaatini aktaran grup üyeleri, askerî yardımın yüksek olmasının psikolojik açıdan bu ülkeleri dış savunmaya odaklanmaya sevk ettiği, doğal olarak ulus inşasının ihmal edildiği iddiasını ileri sürüyordu.⁵⁸

Türkiye ile Yunanistan'ı birlikte ele alan grup, olumsuz bir tablo çizerek tespitlerine başlıyordu. Bu iki ülkenin NATO kapsamındaki kuvvet hedeflerine yaklaşmadığını, Sovyet blokunun kapsamlı bir taarruzu karşısında güvende olmadığını; bu ülkelerin eksikliklerini tamamlamak için bir fon sağlanmadığını ifade ediyordu. Bu şekilde Ankara ve Atina'ya Sovyet blokundan gelecek bir *doğrudan taarruz riski hâlihazırda kabul edilmiş durumdaydı*; ülkelerin daha acil sorunlarına ağırlık vermek için askerî yardımlarda yapılacak bir kesinti doğrudan taarruzun riskini kabul edilemeyecek raddeye getirmeyecekti. Buna mukabil yapılacak yardımda kesintiye gidilecekse siyasî problemler doğmaması için bu strateji radikal bir şekilde uygulanmamalıydı.⁵⁹

Raporda belirtilene göre komünist blokun hava gücü Yunanistan, Türkiye ve özellikle Kore etrafında “ayniyle karşılık vermeye devam etmek durumunda kalacağımız kadar büyük bir askerî tehlike yaratıyordu”. Grup buna rağmen Türkiye, Çin Cumhuriyeti ve Kore'nin yardım programlarının “aşırı maliyetli olduğunu” ve bu programlardaki tabanı düşürmenin programa esneklik kazandıracığını yani kesintiye gitmenin acil durumlara ayak uydurabilmelerini kolaylaştıracağını savunuyordu.⁶⁰

⁵⁷ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda.** National Security Council meetings, 1962: No. 496, 18 January 1962 [5 of 5 folders]. JFKNSF-313-028. s. 15.

⁵⁸ a.e., s. 22.

⁵⁹ a.e., s. 26.

⁶⁰ a.e., s. 28.

Yönlendirme grubunun kanaati, 1960'lı yıllara kadar yapılan, Sovyet bloğunun doğrudan saldırısını caydırmaya yönelik yardımın bu dönemde sürdürülemeyeceğiydi. Yapılan yardımların etkili olabilmesi için söz konusu on yılda saldırının niteliğinin değiştiği göz önünde bulundurulmalıydı.

Grubun tespitlerine bakılırsa “esas mesele” değişen saldırı niteliğine uygun olarak bu ülkelerde kontrgerilla kapasitesinin daha fazla vurgulanmasıydı. Genelkurmay Başkanlığı'nın en son çalışmalarından biri uyarınca Türkiye, İran ve Pakistan'da *paramiliter mahiyette ek çaba gösterilmesi* öneriliyordu. Ayrıca bu ülkelerin sivil alanda askerî güçlerin kullanılması yönünde teşvik edilmesi gerektiği vurgulanıyordu. Gelecek on yılda ABD yardımını ağırlıkla “en büyük ve en muhtemel tehdidi arz eden alana, yani yıkıcı faaliyetler, iktisadî ve ideolojik sızma ile *dolaylı taarruz* çeşitlerine odaklamalıdır” tavsiyesi veriliyordu.⁶¹

Yunanistan ile Türkiye'nin yine birlikte zikredildiği grup raporunda bu iki ülkenin NATO müttefiki olmaktan gurur duyduğu ve ittifakın savunmasına kayda değer katkıda bulunamayacak kadar geride kaldıkları izlenimi vermek istemeyecekleri ifade ediliyordu. Büyük çapta kesintilerin özellikle de zemin yeterince iyi hazırlanmazsa siyasî açıdan ters tepkilere yol açmasının mümkün olduğu ileri sürülüyordu.⁶² Raporda kesintilerin kademeli gerçekleştirilmesinin ters tepkilerin çoğunu ekarte edebileceği açıklanarak bu sebeple kesintinin birkaç yıla yayılması ve yardım alan ülkelerin “ulus inşası” ile dış savunma ihtiyaçları arasında denge kurmaya ikna edilmesi çözümlerini sunuyordu. Yardım programının odağı 1960'lı yıllara kadar dış savunma ihtiyaçları olmuştu ancak ifade edildiği üzere söz konusu on yılda bu odak mevzubahis ülkeler için geçerliliğini yitirmişti. Ülkeler iç dinamiklerine istikrar kazandıracak politikalar üretmeleri yolunda teşvik edilmeliydi.⁶³

Yardım alan ülkelerin tek tek incelendiği “Ek” bölümünde Türkiye'ye ilişkin başlıkta ülkenin savunma bütçesinin artacağı varsayılıyordu. Ülke için öngörülen iki

⁶¹ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda.** National Security Council meetings, 1962: No. 496, 18 January 1962 [5 of 5 folders]. JFKNSF-313-028. s. 29.

⁶² a.e., s. 32.

⁶³ a.e., s. 33.

planın biri mevcut kuvveti sürdürmeye, diğeri ise arttırmaya yönelik çalışmalardı. Mevcut durumu sürdürmeye yönelik planda 1962'den sonra hibe biçiminde bir destek tasavvur edilmiyordu. Yerel savunma bütçesinin aynı kalacağı öngörülüyordu. Bu plan mucibince TSK'nin iç güvenliği sağlama ve sınırlı taarruza karşı koyma kabiliyetinde ciddi azalma görülmeyeceği yönünde görüş bildiriliyordu.⁶⁴

Askerî Yardımı Yönlendirme Grubu, Türkiye'ye ilişkin mevcut durumu sürdürmeye yönelik alternatif plan benimsenmesi tavsiyesinde bulunuyor ve bunu şöyle gerekçelendiriyordu: "Türkiye'nin genişletilmiş kalkınma ihtiyacı ve kalifiye personel açığı göz önünde bulundurulduğunda Beş Yıllık Plan'da öne sürülen gelişmiş teçhizatı etkin kullanması mümkün görünmüyor. [Gücü arttırmaya değil korumaya yönelik alternatif planın benimsenmesi hâlinde] Türk kuvvetleri NATO hedeflerinin kabul edilemeyecek ölçüde gerisinde kalmayacaktır" Bunun için Ankara'nın nasıl yönlendirilmesi gerektiği de açıklanıyordu: "Türkiye'ye hayat standardını yükseltmek ve iç istikrarı sürdürebilmek için tutarlı bir kalkınma planının uzun vadede öneminin kendileri açısından daha faydalı olacağı fikrini siyasî ve diplomatik olarak kabul ettirmek gerek. Askerî planlama, teknik eğitim ve okuryazarlık programının önemi vurgulanmalı". Ayrıca Türkiye'nin kalkınma programına katkıda bulunulduğunda Türk tarafının savunmaya harcaacağı miktarın da artacağı öngörülüyordu.⁶⁵

Grup başkanı Kitchen, 27 Aralık tarihinde Dışişleri ve Savunma Bakanlıklarına gönderdiği Askerî Yardım Yönlendirme Grubu Raporu'nun Türkiye'nin müstakil incelendiği ekinde, ABD'nin ülkeye ilişkin siyasî hedefini şöyle özetliyordu: "Türkiye'nin ABD'ye meylinin, ABD'ye ve NATO amaçlarına güçlü desteğinin devamını sağlamak ve Ortadoğu'yu Çin-Sovyet nüfuzundan muhafaza etmek". Askerî hedefleri ise, "Türk silahlı kuvvetlerinin iç güvenliği sağlayabilecek, komünist işgali ya da yıkıcı faaliyetine direnebilecek ve sınırlı yahut topyekûn savaşta kendisine verilen NATO ile CENTO misyonlarını yerine getirilebilecek etkinlikte gelişmeye devam etmesi" olarak sıralıyordu.

⁶⁴ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda.** National Security Council meetings, 1962: No. 496, 18 January 1962 [5 of 5 folders]. JFKNSF-313-028. s. 37.

⁶⁵ a.e., s. 38.

Raporda Türkiye'ye yapılan yardımın amacı kısaca izah ediliyordu: "ABD, Türkiye'ye dışarıdan malî ve askerî yardıma ihtiyacını azaltabilecek, hızlı bir ekonomik büyümeye ulaşması için yardım etmeyi çabalar." ABD'nin ayrıca Türkiye'nin savunmasını destekleyerek "Sovyet bloku karşısındaki en ileri noktayı muhafaza etmeyi ve kendisi ile NATO'nun acil kullanımı için üs sağlamayı hedeflediği" ifade ediliyordu.⁶⁶

Türkiye'nin, SSCB'nin "ya NATO ve CENTO'dan çekil ya da Doğu-Batı arasında çıkacak herhangi bir çatışmada yok ol" ikilemi ile kurduğu baskının altında olduğu söyleniyor ve Sovyetlerin, hedeflerine ulaşabilmesi için Türklere ekonomik yardım biçiminde teşvik sunduğu ekleniyordu. Türkiye'yi NATO'da farklı kılan özelliğinin üyeler arasında Sovyetlerle ortak sınırı olan Norveç haricindeki tek ülke olduğu ortaya konuyordu. "Türkiye'nin siyasî istikrarsızlığının ABD'nin çıkarlarına hakiki bir tehdit oluşturduğu" açıkça ifade edilirken yeni anayasa altında tesis edilen siyasî sistem başarıya ulaşmazsa askerî kuvvetin yeniden müdahale etmesi ve netice itibarıyla yeni bir darbe ve diktatörlük riskinin doğması ihtimallerine dikkat çekiliyordu. Raporda Türkiye'nin komünist blokun doğrudan taarruzu hâlinde Batı'nın kendisine fiilen yardıma gelebilecek irade ya da kuvvetten yoksun olduğuna yahut Batı'nın kendisinin meşru ekonomik yardım ihtiyacına karşılık vermediğine kanaat getirmesi, Batı'yla bağlantılarını feshedip tarafsızlığa sürüklenmesi de imkân dahilinde görülüyordu.⁶⁷

1.3.1. Grup Raporunda Türk Ordusu Panoraması

Türkiye'nin doğrudan ve dolaylı tehditlere yanıt verecek askerî gücünün değerlendirilmesi başlığında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin personel sayısı kayda geçiliyordu. Bunun yanında TSK'nin iç güvenliği sağlayabileceği, Rusya hariç komşularının herhangi birine karşı kendi topraklarını savunabileceği ifade ediliyordu. Sovyetler üçüncü bir ülkenin Türkiye'ye taarruzuna destek verirse Türkiye'nin tek başına topraklarını ve boğazları kısıtlı bir süre boyunca savunabileceği ekleniyordu.

⁶⁶ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda.** National Security Council meetings, 1962: No. 496, 18 January 1962 [1 of 5 folders]. JFKNSF-313-024. s. 18.

⁶⁷ a.e., s. 19.

“Türk ordusu şu an genel manada II. Dünya Savaşı teçhizat ve kapasitesine sahip, birtakım gelişmiş silahlarla da destekleniyor” şeklinde bir durum tespiti yapılıyordu.⁶⁸

Bunun yanında TSK'nin noksanları da sıralanıyordu. “Türk kuvvetleri personel yetersizliklerinden mustarip. Neredeyse tüm kuvvetlerin personel eksikliği var, askere alınanların yarısı okuma yazma bilmiyor. (...) Nükleer gücü eksik, hava savunmasından yoksun, seferberliği kısıtlı, iletişimde eksiklikleri var, uçakları ve gemileri eski; lojistiği, yedek teçhizat ve mühimmatta eksiklikleri var. Tüm standartlar bakımından kuvvetleri NATO gereksinimlerini karşılayamayacak derecede”. 1962-1967 mali dönemi için hazırlanan askerî yardım planının TSK'nin Amerikan çıkarlarına asgari uyum göstermesini öngördüğü, TSK'yi doğrudan taarruzu yıldırmaya devam edebilecek ölçüde geliştirmeyi hedeflediği ileri sürülüyordu. *Jupiter*'lere ilişkin “*Bölüğün 1962 Mart'ı itibarıyla ABD Silahlı Kuvvetleri personeliyle kullanıma hazır olması planlanıyor. Türk Hava Kuvvetleri'nin 1964 Şubat'ı itibarıyla savaş başlığının muhafazası haricinde [sistemin] fiilî sorumluluğunu alacağı öngörülmüyor*” yorum ve tahminleri de raporda yerini alıyordu.⁶⁹

1.3.2. Grup Raporuna Tepkiler

ABD savunmasının çeşitli kesimlerinden grubun hazırladığı rapora gelen tepkiler kayıtlara geçti. Deniz Kuvvetleri'nden Tuğamiral Harry Smith, grubun başkanı Kitchen'a 30 Kasım 1961 günü gönderdiği notta, askerî yardımda kesintiye gidilmesine açıkça karşı çıkıyordu. Söz konusu altı ülkenin komünist blok çeperinde önemli konumları bulunduğu altını çizen Smith, “Bir yandan müttefiklerimizi yaptıkları askerî katkıları arttırmaya teşvik ediyor, diğer yandan da savunmalarının hayati önem taşıdığını düşündüğümüz ülkelere yaptığımız yardımı azaltmayı düşünüyoruz” diyerek çelişkiyi ortaya koyuyordu.⁷⁰

⁶⁸ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda.** National Security Council meetings, 1962: No. 496, 18 January 1962 [1 of 5 folders]. JFKNSF-313-024. s. 20.

⁶⁹ **a.e.**, ss. 20-21.

⁷⁰ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda.** National Security Council meetings, 1962: No. 496, 18 January 1962 [5 of 5 folders]. JFKNSF-313-028. s. 54.

Ankara Büyükelçisi Hare, NATO Temsilcisi Finletter ve Askerî Yardım Programı Direktörü Palmer gibi isimlerin “Türkiye’ye yapılan askerî yardımda gidilecek kesintinin NATO’ya büyük ölçüde olumsuz etkisi olacağı şerhi” de not düşülüyordu. Raporda, “Türkiye’ye ekonomik yardımımız arttırılmak istense de ABD’nin hedeflerine ulaşmak adına bu askerî yardım pahasına yapılmamalı” görüşü net bir şekilde aktarılıyordu. Ankara’nın nabzını yakından tutan Büyükelçi Hare ve askerî kanadın savunma desteği programında kesintiye gidilmesine karşı olduğu net bir şekilde anlaşılıyordu.⁷¹

Askerî Yardım Yönlendirme Grubu’nun raporu en nihayetinde yönetimin zirvesine ulaştı. Milli Güvenlik Konseyi üyesi Robert Komer, Başkan Kennedy’ye gönderdiği 17 Ocak 1962 tarihli müzakerede askerî yardımın geleceğine ilişkin tavsiyeler ve tespitleri içeren rapora dair değerlendirmede bulundu. Komer’in aktardığına göre, askerî yardımın %50’sini alan, hepsi az gelişmiş ve fazlasıyla kalkınma yardımına ihtiyaç duyan Kore, Çin, Pakistan, İran, Yunanistan ve Türkiye’ye ilişkin raporda “gelecek beş yıl boyunca yapılacak yardımlarda 1 milyar dolardan fazla kesinti öngörülüyordu. Sovyet bloğu bu altı ülkeye tehdit oluşturmaya devam ediyor ancak doğrudan taarruzdan ziyade *dolaylı saldırı* olasılığı mevcut. Bu tehdide karşı altmışlı yıllarda ABD yardım politikasının esas hedefinin mezkûr ülkelerin kendi teşebbüsleriyle iktisadî kalkınmalarını sağlamaya yönelik olması gerektiği (iç güvenlik programlarına daha büyük önem verilmesi)” tavsiye ediliyordu. Komer, yardımlarda kesinti yapılmasının askerî riskleri arttıracığı fakat Sovyet blokunun Kore tarzı taarruzlardan ziyade dolaylı saldırılara meylettği yönünde görüş bildirerek Yönlendirme Grubu’nun kanaatine katılıyordu. Blok için *caydırıcı* niteliği olanın “*bölgesel güçler değil ABD’nin caydırıcı gücü* olduğunu” yineliyordu.⁷² Komer ayrıca Başkan’ın da “Birliğin Vaziyeti” [State of the Union] konuşmasında ifade ettiği üzere Uluslararası Kalkınma Ajansı’nın “dış yardımı askerî yardımdan ziyade daha fazla

⁷¹ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda.** National Security Council meetings, 1962: No. 496, 18 January 1962 [1 of 5 folders]. JFKNSF-313-024. ss. 22-23.

⁷² **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda.** National Security Council meetings, 1962: No. 496, 18 January 1962 [4 of 5 folders]. JFKNSF-313-027. s. 2-3.

iktisadî yardım odaklı hâle getirmeye çalıştığını” ve Yönlendirme Grubu raporunun da buna yarayacağını söylüyordu.⁷³

Komer bu ülkelerden Yunanistan ile Türkiye’yi diğerlerinden ayırıyor ve onlara giden yardımda yapılacak kesintiye ilişkin şu yorumu getiriyordu: “Yunanistan ve Türkiye NATO’nun takviyesine katılıyor. İki ülkede göreceli olarak sükûnet hâkim olmasına rağmen kuvvetlerinin takviyesini desteklediğimiz bu ülkelere kesintiyi kabul ettirmemiz zor olacak. Özellikle de bunu tazmin etmek için ne kadar iktisadî yardımda bulunacağımız kesinleşmemişken”. Raporda aniden büyük kesintilere gidilmesindense şimdiden başlanarak kademeli olarak ufak çaplı kesintiler yapılması öneriliyordu. Komer o ana kadar yürütülen bakanlıklar arası fikir teatisini şöyle özetliyordu: “Yunanistan ve Türkiye hususunda bir açmazdayız. İki ülke de mevcut güçlerini tek başlarına taşıyamaz ve hızlandırılmış iktisadî kalkınmaya ziyadesiyle muhtaç durumda. İkisi de NATO’nun askerî yükümlülüklerini taşımaya en gönüllü üyeleri. En azından Berlin Krizi çözülene değin harekete geçmeyi ertelemeliyiz. Dışişleri ve Savunma Bakanlıkları da askerî yardımda asgarî kesintiye gidilmesine bile karşı”.⁷⁴

Komer ayrıca raporda yer alan karşılaştırmalı rakamları da açıklıyordu. Bu rakamlara göre 1956-1961 döneminde yıllık ortalama en çok yardım alan ilk üç ülke sırasıyla Kore, Çin, Türkiye olacaktı. Yunanistan dördüncü sıradaydı. 1962-1967 yılı için plarlarda yıllık en çok yardım verilmesi beklenen üç ülke Kore, Türkiye ve Çin’di. Çin’in hemen ardından Yunanistan geliyordu. Mevcut 1962 programında en çok yardım alacak üç ülke sırasıyla Kore, Çin, Türkiye idi. 1963 yılı programında en çok yardım alacak üç ülkenin ise Kore, Türkiye, Çin olması planlanıyordu. Raporda ileri sürülen, mevcut gücü sürdürmek için gerekeni yapmaya ancak yardımda artışa gidilmemesini öngören alternatif programda en çok askerî yardım verilecek üç ülke

⁷³ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda.** National Security Council meetings, 1962: No. 496, 18 January 1962 [4 of 5 folders]. JFKNSF-313-027. s. 3.

⁷⁴ a.e., ss. 4-6.

Çin, Kore, Türkiye olarak sıralanıyordu. Yıllık ortalama olarak ABD’den en çok yardımı alacak ülkeler ise sırayla Kore, Çin ve Türkiye olacaktı.⁷⁵

Başkan Kennedy nihai raporu kendisine iletilen Askerî Yardım Yönlendirme Grubu’nun çalışmalarını inceledikten ve Milli Güvenlik Kurulu’nda tartıştıktan sonra 18 Ocak günü siyasîler ile bürokratlar arası “orta yol” olarak özetlenebilecek şu talimatları vermişti: “Genelkurmay rapora ilişkin yeniden değerlendirme yapacak ve askerî yardımdaki kesintinin iktisadî yardımla telafi edileceğini dikkate alacak. Yunanistan ve Türkiye için NATO üyelikleri ve mevcut Berlin krizi takviyelerindeki rollerinin ortaya çıkardığı hususi unsurlar göz önünde bulundurulacak”.⁷⁶

1.4. Clay Komitesi: Türkiye’ye Yardım Hedefine Ulaşamadı

Askerî yardım yönlendirme grubu Amerikan yönetiminin oluşturduğu, dış yardımları değerlendiren ve şekillendiren tek kurum değildi. 1962’de General Lucius Clay başkanlığında ve gayriresmi olarak onun adıyla anılan bir Hür Dünyayı Kuvvetlendirme [Clay] Komitesi teşkil edilmişti. Bu komite 1963’te de birden fazla kez bir araya geldi. 24 Ocak tarihli görüşmesinde komite başkanı Clay – Kennedy yönetiminin belirlediği “müttefikleri yükü paylaşmaya ikna etme” siyasetiyle aynı doğrultuda olacak şekilde – “ABD’nin (...) diğer NATO güçlerinin gayrisafî millî hasılasına göreceli olarak Yunanistan ile Türkiye’ye yardımın yükünü paylaşması yönünde baskı yapması yahut ABD’nin NATO altyapısına yaptığı katkıda kesintiye gitmesini teklif etmesi” tavsiyesinde bulunuyordu.⁷⁷

General Clay komitenin 26 Ocak 1963 toplantısında, Yunanistan, Türkiye, İran ve Kıbrıs başlığı altında Yunanistan programındaki değişikliklerden, özellikle de farklı bir strateji izlenerek hibe yardımı yerine ekseriyetle kredi verilmesine dikkat çekiyor ve Yunanistan’a iktisadî yardımın yakında bitirilebileceği, Avrupalı müttefiklerle

⁷⁵ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda.** National Security Council meetings, 1962: No. 496, 18 January 1962 [4 of 5 folders]. JFKNSF-313-027. s. 8.

⁷⁶ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda.** National Security Council meetings, 1962: No. 496, 18 January 1962 [3 of 5 folders]. JFKNSF-313-026. s. 39.

⁷⁷ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Subjects.** Foreign aid: Clay Committee: Summaries of proceedings, January 1963. JFKNSF-297-013. s. 52.

askerî yardım yükünün paylaşılmaya başlanmasından memnun olduğunu ifade ediyordu. General ardından Türkiye ile mukayeseye yöneliyor, Türkiye için böyle bir ilerlemenin söz konusu olmadığı görüşünü dile getiriyordu. IDA'dan Gaud, ABD'nin Ankara'daki yeni hükümetin ülkeyi iktisadî kalkınma yoluna koyabileceğinden umutlu olduğunu söylüyordu.⁷⁸ Ankara'nın bir planlama kurulu oluşturmuş ve Türkiye'ye yardım için uluslararası bir konsorsiyumun teşkil edilmişti. TBMM'nin hükümetin programını onayladığı, programın epey güzel özellikleri olduğunu ifade eden Gaud Ankara'nın gösterdiği gayretleri müspet buluyordu. IBRD Başkanı Black, yeni hükümetin Türkiye'de değişim yaptığı görüşüne katıldığını ifade ediyordu.⁷⁹

General Clay komitenin İcra Kurulu oturumunda uluslararası yardımda bölgenin önceliği bulunduğunu, komitenin görüşünü özetleyerek şöyle izah ediyordu: “Bu bölge kritik zira Çin-Sovyet bloğunun ekseriyetiyle sınır komşusu. Bölgedeki dört ülke yani Yunanistan, Türkiye, Pakistan ve diğerlerine nazaran daha az olsa da Hindistan, hür dünyanın müdafaasına katılım göstermeye gönüllü ve kendilerini savunabilecek kabiliyette olduğunu gösterdi.”⁸⁰

Kennedy komitenin nihai bulgularının iddialı bir dış yardım programını destekleyeceğini ummuş olsa da Clay Komitesi 1963 Mart'ında açıklanan raporunda ABD'nin “çok kısa zamanda çok fazla şeyi” başarmaya teşebbüs ettiğini duyuracaktı.⁸¹ Komitenin bulguları muhafazakâr vekiller tarafından 1963 dış yardım programında üçte biri kadar büyük bir oranda kesintiye gidilmesine meşruiyet kazandırmak için kullanıldı. 1945'te başlatılan dış yardım programında ilk kez böylesi büyük bir kesinti yaşanıyordu.⁸² Kennedy'nin yardımı arttırmak üzere komite oluşturma teşebbüsü ters tepmişti.

Başkan'ın danışmanı Komer, Yakın Doğu ve Güney Asya'dan sorumlu Dışişleri Bakan Yardımcısı Talbot'a 19 Şubat 1963'te gönderdiği ve IDA'dan William Gaud ile Savunma Bakanı'nın Uluslararası Güvenlikten Sorumlu Yardımcısı William

⁷⁸ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Subjects.** Foreign aid: Clay Committee: Summaries of proceedings, January 1963. JFKNSF-297-013. s. 94.

⁷⁹ **a.e.**, s. 95.

⁸⁰ **a.e.**, s. 96.

⁸¹ Joseph M. Siracusa. **Presidential Profiles: The Kennedy Years.** Facts on File. 2004. s. 28.

⁸² Siracusa, **a.g.e.**, s. 78.

Bundy'ye de iletilen müzekkerede gelişmeye müsait bir Türkiye'nin Amerikan çıkarları için hayli önem arz ettiğini, hatta belki de Hindistan hariç diğer Yakın Doğu ülkelerinden çok daha ehemmiyeti bulunduğunu ifade ediyordu. Türkiye'nin siyasî istikrarının ekseriyetle iktisadî kalkınmanın başarısına bağlı olduğu tespitinde bulunuyor, bunun için de gelirlerin ve dış yardımların mevcut planlardan daha fazla olması gerektiğini ileri sürüyor. Ardından Türkiye politikasına ilişkin şu sorunu ortaya koyuyordu: "Türkiye'ye esasen (temel ihtiyacı Avrupa'nın savunmasına katkıda bulunmak üzere askerî yardım olan) bir NATO partneri olarak mı yoksa her şeyden önce kendi kendini idame ettiren bir ekonomi olmayı hedefleyen, az gelişmiş bir ülke olarak mı muamele edeceğimize henüz karar vermedik. Bu yüzden aynı anda iki hedefi yerine getirmeye çalıştık ve ikisinde de başarılı olmadık."

Komer'in görüşü malumdu. Türkiye için Sovyet kanadından bir askerî sorundan ziyade ülkenin kendi kendini idame ettiren bir ekonomi olma yolunda çıkacak sorunların Amerika'nın çıkarları için daha büyük tehlike teşkil ettiğini düşünüyordu. "Türkler de biz de Sovyet blokunun doğrudan bir saldırısı hususunda daha endişeliydik fakat şimdi Türkler iktisadî kalkınmaya alaka gösteriyorlar ve onlar da 'savunma mı kalkınma mı' sorunuyla yüzleşmeye hazır olabilir." iddiasında bulunuyordu. "Türkiye Amerika'nın caydırıcılığı şemsiyesi altında olduğu sürece radikal kesintilere gitmeden askerî yardım azaltılarak kalkınmaya yönelik yardım arttırılabilir." tavsiyesinin ardından en kısa zamanda karar verilmesi gerektiğinin altını çiziyordu.⁸³

1.5. Askerî Yardımın ABD Üzerindeki Yükü

Kennedy'nin birden fazla kez dikkat çektiği üzere "komünist tehdidine karşı" oluşturulan Batı ittifakının maddi yükü Washington'un omuzlarındaydı ve sonucu artık bütçe açığı şeklinde alarm veriyordu. Kore Savaşı'nın bitişi ve Avrupa'da bölünmenin kesinleşmesiyle Başkan Eisenhower savunma bütçesinde kesintilere gidebilmişti. 1953 mali yılında gayrisafi milli hasılanın %13,8'ini teşkil eden savunma

⁸³ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda.** Staff memoranda: Komer, Robert, 1963: January-February. JFKNSF-322-014. ss. 38-39.

harcamaları 1961 mali yılında %9,1'e kadar gerilemişti.⁸⁴ Ancak Sovyetlerin savaş sonundan bu yana hâlihazırda kıtalararası, orta menzilli balistik füzeler ve bombardıman uçaklarıyla nükleer cephaneliğini kuvvetlendirdiği bilinirken – yinelemek gerekirse – 1957 yazında ilk kıtalararası balistik füzesini denemesi Washington'da tehlike çanlarının çalmasına yol açmıştı. Cumhuriyetçi Başkan Eisenhower karşısında 1958'deki ara seçimde zafer kazanmış Demokratlar, Başkan'ı “füze boşluğunu” ihmal etmekle, Amerikan savunmasını zafiyete düşürmekle suçlamıştı. Aradaki tek zaaf iki ülkenin sahip olduğu füzeler arasındaki farkın yarattığı zafiyet değildi. ABD iktisadî çerçeveden bakıldığında da geriye düşmüş gibi görünüyordu. Öyle ki, Merkezi İstihbarat Teşkilatı [CIA] Direktörü Allen Dulles Kongre'nin İktisadî Komitesi'ne yaptığı konuşmada: “Önümüzdeki on yıl boyunca Sovyetlerin yıllık sınıai büyüme oranı %8 ya da %9 olarak devam ederse – ki tahminler bu yönde – ekonomilerimiz arasındaki boşluk (...) tehlikeli ölçüde daralmış olacak” uyarısında bulunmuştu.⁸⁵ Kennedy iktidara gelirken bu iki zafiyeti de giderme sözünü vermişti.

Kennedy senatörlüğünün son demlerinde 15 Aralık 1959'da yaptığı NATO'nun yeniden inşası konulu konuşmada yardımlara değinirken “Bence Hür Dünya'nın sanayileşmiş diğer güçleri [az gelişmiş bölgelere] yapılan uzun vadeli yardımlara yaptığı katkıları bizim yardımımızla aynı miktarda arttırmalıdır.” diye konuşmuş ve yardımlarda ABD'nin mali yükü çekmesini doğru bulmadığını birçok kez ifade etmişti.⁸⁶ Genç senatöre göre ABD'nin önceliği yurtiçi büyüme hedefine ulaşmak ve Sovyetler ile arayı kapatmak olmalıydı. Bu yüzden maliyetli savunma desteği azaltılmalı ve ülkelerin iktisadî bakımdan öz yeterliğe sahip olması yönünde yardımlar yapılmalıydı. Senatör Kennedy başkanlık kampanyasında bunun sözünü verecek ve başkanlık koltuğuna oturduğunda da bu siyaseti uygulamaya koyulacaktı.

Devam eden silahlanma yarışı ve müttefiklere yardım programları ABD bütçesinde gedik oluşturmaya başladı. Bu durum ABD siyasetini sarstı ve iktidardaki

⁸⁴ Diane B. Kunz. **Butter and Guns: America's Cold War Economic Diplomacy**. The Free Press. 1997. s. 67.

⁸⁵ Kunz, **a.g.e.**, s. 95.

⁸⁶ J.F. Kennedy. **The Strategy of Peace**. Ed. A. Nevins. Harper & Brothers. 1960. s. 101.

Cumhuriyetçi Eisenhower'ın elini zorlaştırdı. Olumsuz tablonun yarattığı korkudan istifade eden Demokrat Başkan Adayı John Fitzgerald Kennedy, mevcut Başkan'ın Yardımcısı olan rakibi Richard Nixon'u ülkenin savunmasına yeterince bütçe ayırmamakla itham etmişti. Aynı zamanda Cumhuriyetçi yönetimin yurtdışında ekonomik büyümeyi sağlamakta da sınıfta kaldığı eleştirisini getirmişti. Bir sene içerisinde Beyaz Saray'a yerleşecek müstakbel Başkan'ın önünde, birbiriyle çatışması kuvvetle muhtemel iki hedef bulunuyordu: ABD'nin verdiği milyarlarca dolar dış açık kapatılmalı, buna mukabil savunma kuvvetlendirilmeliydi. Kennedy için hedef hem içeride hem de dışarıda "kalkınma on yılını" başlatmaktı. Amerika'nın iktisadî liderliği, küresel hegemonyasını sürdürebilmesi için önkoşuldu.⁸⁷

Dışişleri ekibinden Müsteşar George Ball 7 Mart 1961'de yaptığı konuşmasında Kennedy idaresinin 1960'lı yıllar için belirlediği "Kalkınma On Yılı" tanımlamasını kullanırken bu on yılda bazı hedef ülkelerin artık olağanüstü miktarda dış yardıma ihtiyaç duymadan kendi kendilerine büyüyecek hâle gelebileceğini öngörmüştü. Müsteşar bu ülkeler arasında "Asya, Afrika ve Latin Amerika'da mesela Hindistan, Pakistan, Türkiye, Brezilya ve Çin Cumhuriyeti gibi daha az gelişmiş ülkeleri" sıralamıştı. OECD Amerikan inisiyatifinden doğmuştu ve – Kennedy'nin de dikkat çektiği üzere – Amerika önderlik etmezse yeni aşamaya geçilemeyecekti.⁸⁸ Ezcümle söz konusu ülkelere yapılacak askerî yardımların azaltılacağına sinyalleri, esasen Kennedy döneminin ilk aylarında verilmişti. Neticede Truman döneminden bu yana şartlar değişmişti. Kennedy için hedef önce içeride sonra da dışarıda "Kalkınma On Yılı" başlatmaktı. Amerika Batı blokunun iktisadî liderliğini sürdürebilmek için önce kendi ekonomisini kuvvetlendirmeliydi.

Buna binaen Kennedy'nin mali politikası dışarıda başlıyordu. Başkanlığı boyunca en büyük iki önceliğinden biri altının değeri ile finans sisteminin istikrarı olacaktı. Muhafazakâr bir iktisadî politika izlemeyi hedefliyordu. Amerika'nın dış açığını azaltmak ve altının değeri ile doların istikrarını muhafaza etmek hem içeride hem de

⁸⁷ Diane B. Kunz. **Butter and Guns: America's Cold War Economic Diplomacy.** The Free Press. 1997. s. 99.

⁸⁸ "A New Frontier in Free-World Economic Cooperation by Under Secretary Ball," **The Department of State Bulletin.** 27 Mart 1961. s. 454.

dışarıda izleyeceği iktisadî siyasetin temellerini teşkil edecekti.⁸⁹ Kennedy'nin dış açığın kapatılmasını hedeflemesi Amerikan dolarının dışarı akışını sınırlandırmak üzere bazı programların başlatılmasına sebep oldu. Avrupalı müttefiklerden destek beklendi. Fransızlar ve Batı Almanlar dış fazla verdiğiinden Washington özellikle bu iki milletin uluslararası finans sistemini desteklemeye ve Avrupa'daki Amerikan askerlerinin finansmanını sağlamaya katkıda bulunmasını bekliyordu.

Washington – tabiri caizse – muslukları kısacak ve ittifakın diğer üyeleri elini taşın altına koyacaktı. Buna Türkiye de dahildi. Beyaz Saray müreffeh müttefiklerinden nasıl sorumluluk üstlenmesini bekliyorsa aynı şekilde Türkiye'nin de yükümlülüklerini kabul etmesini ve yerine getirmesini istiyordu. Başkan'ın İtalyan heyetle görüşmesinden bir yıl kadar önce, Ankara Büyükelçiliği 22 Nisan 1962 günü merkeze gönderdiği mesajda şu tavsiyelerde bulunuyordu: “ABD, Atina'da düzenlenecek NATO Bakanlar Toplantısı'nda Türkiye'nin ihtiyaçlarını vurgulama ve NATO üyelerine bu ihtiyaçları gidermeleri yönünde baskı yapmakla kendisini sınırlamamalı. Türkiye'nin büyük sorunlarını çözmeye adım atmasının *kendi sorumluluğu olduğunu* açıkça dile getirmeli. Kamu iktisadî teşebbüslerini ıslah etmenin ve özel sektörün hangi alanda teşvik edileceğini belirlemenin Türkiye'nin sorumluluğu olduğuna dikkat çekmeli.”⁹⁰

Söz konusu zirve 4-6 Mayıs 1962'de düzenlenmiş ve 6 Mayıs günü NATO Konseyi zirve sonrası nihai tebliğini duyurmuştu. Tebliğde “Bakanlar, Yunanistan ile Türkiye'nin iktisadî kalkınma gereksinimlerine özellikle değinmiştir. Yunanistan ile Türkiye'nin ittifakın savunmasına verdiği katkıları ve halklarının yaşam şartlarını iyileştirmek için iktisadî kalkınmalarını hızlandırmaya yönelik devam eden çabaları göz önünde bulundurarak bu iki ülkeye dış yardım ihtiyacını kabul etmiştir” açıklaması bulunuyordu. Buradan NATO'daki temsilcilerin Ankara Büyükelçiliği'nin tavsiyesine uyarak diğer müttefiklerden beklentilerini dile getirdiği, bu iki ülkeye yönelik NATO kapsamında bir yardım konsorsiyumu kurulmasının tartışılmasında

⁸⁹ Diane B. Kunz. **Butter and Guns: America's Cold War Economic Diplomacy.** The Free Press. 1997. s. 103

⁹⁰ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Regional Security Files.** NATO: General: Cables, 1962: 1 March-14 June (3 of 4 folders). JFKNSF-222-010. ss. 43-44

uzlaşıya varıldığı anlaşılıyor.⁹¹ Ancak ne Yunanistan ne de – Dışışleri'nin dikkat çektiği üzere – Türkiye'nin, iktisadî kalkınmasını sağlamada kendi üzerine düşen sorumluluğa – kuvvetle muhtemel diplomatik kaygılar güdülerek – bildiride yer verilmediği dikkat çekiyor.

Amerika'nın müttefiklerini “yükü paylaşmaya” ikna etme çabalarının devamı gelecekti. 17 Ocak 1963 günü Washington'da ABD ile İtalya arasında en üst düzeyden temsil ile yapılan görüşmede az gelişmiş bölgelere yardımda Avrupa'nın ve Amerika'nın rolü tartışılmıştı. Görüşme tutanağından anlaşıldığı üzere Başkan Kennedy IDA meselesini açmıştı. ABD'nin IDA'ya kuvvetli bir destek verdiğini ve diğer ülkelerin de buna katılması gerektiğini düşündüğünü söyleyen Kennedy, Amerika'nın – her ne kadar İtalya'nın askerî alımlarıyla hafiflese de – hâlâ ödemeler dengesi sorunu yaşadığını; Avrupa ülkelerinin kendi güneyinde kalkınma sorunları bulunan ülkelere yardım hususunda daha cömert olmasını beklediklerini açıkça dile getirmişti. Mevcut durumda ABD yardımı daha uzun süre göğüsleyemezdi. Kennedy ayrıca “Yunanistan, Türkiye ve kısmen İspanya'daki yardım gayretlerimizin manasız olduğuna” dikkat çekmişti. İtalyanlara “Bu ülkeler Avrupa ülkesi.” hatırlatmasını yapmıştı.⁹² ABD Başkanı – sözünü verdiği üzere – gelişmiş ekonomiye sahip müttefiklerini az gelişmiş müttefiklerine yapılan yardımda ABD'nin üstlendiği yükü hafifletmeye davet ediyordu. Ancak bu davetin karşılık bulmasının mümkün olduğu söylenemezdi.

1.6. Genel Değerlendirme

II. Dünya Savaşı itibarıyla kurulan ABD ve güdümündeki Batı bloku komünist Sovyet bloğunun tehdidi altındaki az gelişmiş ülkeleri savunma desteği olarak adlandırılan askerî yardımlarla takviye etmiş, 1960'lı yıllara gelindiğinde iktisadî alanda yaptığı yardımların bunun gerisinde kaldığı anlaşılmıştı. Zira bu on yıla gelindiğinde bu ülkelerin Sovyet bloğunun doğrudan işgaline uğraması tehlikesi arka

⁹¹ “Secretary Rusk Attends CENTO, NATO and ANZUS Meetings: CENTO, Final Communique”, **The Department of State Bulletin**. 28 Mayıs 1962. s. 862-863.

⁹² **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XIII, Western Europe and Canada**. Ed. Charles S. Sampson, James E. Miller. Government Printing Office. 1994. 313 no.lu belge.

plana düşmüştü ve asıl tehdit ülkelerin zafiyete düşmesi ve hem içerideki hem dışarıdaki komünist yapıların sızmasıyla Sovyet etkisi altına girmesiydi. ABD'nin bu kanaatte olan otuz beşinci başkanı Kennedy'nin idaresi, Türkiye'ye çeşitli kurullar aracılığıyla yıllardır yapılan askerî ağırlıklı yardımın çehresini değiştirmeye koyuldu. Henüz Temsilciler Meclisi ve Senato üyesiyken Truman Doktrini ile Marshall Yardımlarını destekleyen Kennedy iktisaden kuvvetli olmayan bir ulusun askerî kuvvetiyle ayakta duramayacağına inanıyor ve ulusların böyle zayıflamasıyla komünizme meyiletmesi ihtimalinin yüksek olacağına inanıyordu.

Her ne kadar Avrupa Yüksek Komutanı Norstad ve Ankara Büyükelçisi Hare gibi isimler başta olmak üzere savunma kanadı karşı çıksa da siyasetler askerî yardımda kesintiye gidilmesinde kararlıydı. Kennedy idaresi bu yönde alınan kararları değerlendirmek üzere dış işleri, silahlı kuvvetler, istihbarat ve ekonomi uzmanlarından Askerî Yardımı Yönlendirme Grubu ve Hür Dünyayı Kuvvetlendirme Komitesi [Clay Komitesi] gibi heyetler teşkil etti. Askerî Yardımı Yönlendirme Grubu yaptığı değerlendirmenin sonucunu aktardığı raporunda ağırlığın askerî yardımdan alınarak iktisadî yardıma – kademeli olarak – verilmesini salık vermiş, Başkan Kennedy ise raporun tartışıldığı Milli Güvenlik Kurulu toplantısı sonrasında Türkiye ve Yunanistan'a yardım programlarında kesintiye gidilmesi için Berlin Krizi'nin sönümlenmesinin beklenmesi talimatını vermişti. Sovyet blokunun Türkiye'ye teşkil ettiği tehlike ortadan kalkmamıştı. Öyle ki, Başkan, Kongre'ye 2 Nisan 1963 tarihli mesajında yardımın dünü ve kendi yönetimindeki durumunu şöyle mukayese etmişti: “On yıl evvel yardımımızın ekseriyeti askerî gücün arttırılması ve istikrarsız ekonomilere ayrılmıştı. Bugün bu yardım yarıya düştü ve yardımımız artarak doğrudan iktisadî yardıma gidiyor. Ancak hâlâ komünist askerî tehdidin azalmadığı ve hem askerî hem de iktisadî yardımın gerektiği önemli bölgeler de mevcut. Bunlar Kore ve Türkiye gibi göreceli olarak istikrarlı alanlardan Vietnam benzeri aktif taarruzun yaşandığı alanlara kadar değişiyor.” Kennedy'nin son cümledeki Kore ve Türkiye vurgusu dönemi boyunca savunma yardımı almaya devam eden ülkeler arasında neden bu iki ülkenin bulunduğu dair ipucu veriyordu.⁹³

⁹³ “Free-World Defense and Assistance Programs, Message of the President to the Congress,” **The Department of State Bulletin**. 22 Nisan 1963. s. 591-599.

Hür Dünyayı Kuvvetlendirme Komitesi 1962 ve 1963 yıllarında toplantılar yapmıştı ve bu toplantılardan birinde ABD az gelişmiş ülkelere yönelik yardım programlarında “çok kısa zamanda çok fazla şeyi” başarmaya teşebbüs ettiğinden yardımın başarıya ulaşamadığı tespiti yapılacaktı. Başkan’ın milli güvenlik danışmanı ve MGK üyesi Komer’in bu çalışmalardan vardığı sonuç şuydu: Washington Türkiye’ye kendisiyle eşit konumda bir müttefiki olarak mı yoksa kendisinin yardımına bel bağlayan bir az gelişmiş ülke olarak mı davranacağına bir türlü karar veremediğinden yardım programı istenen sonuçları verememişti.

Kennedy kabinesinin kararlı olduğu ikinci husus ABD Hazinesi’nin dış açığını kapatmaktı. Bunun için bir yol dış yardım programlarının maliyetini azaltıp verimliliğini arttırmak, diğer yol da ekonomisi gelişmiş müttefikleri ABD’nin öncülük ettiği yardım programlarına kayda değer katılım göstermeye ve sorumluluğu üstlenmeye ikna etmektir. Bu yönde ABD Dışişleri, NATO zirvesi gibi ittifak içi toplantılarda ve ikili görüşmelerde gelişmiş ekonomiye sahip müttefiklere üstü kapalı ve aleni mesajlar verecek ancak Avrupalı müttefikleri, Washington’un beklentilerini yerine getirmeyecekti.

Başkan Kennedy suikasta uğradığı ve hayatını kaybettiği 22 Kasım 1963 günü vermesi için hazırlanan söylevde bir kez daha savunma yardımına değinecekti: “Askerî yardımımızın yaklaşık %70’i komünist blok sınırında bulunan, doğrudan yahut dolaylı olarak komünist taarruz tehdidi altında olan dokuz kritik ülkeye gidiyor: Vietnam, Özgür Çin [Çin Cumhuriyeti], Kore, Hindistan, Pakistan, Tayland, Yunanistan, Türkiye ve İran...” tespitinde bulunacak ve “Dış yardım programımızın zafiyetleri olmuştur ancak bunları düzeltme yoluna koyulduk.” diyecekti. Ancak Kennedy bu konuşmayı yapmadan evvel suikasta kurban gidecek ve bu sözler adresini bulmayacaktı.⁹⁴

⁹⁴ Ed. W. R. Reid, M. B. Berry. **John F. Kennedy: Containing the Public Messages, Speeches, and Statements of the President January 1 to November 22, 1963 (1964)**. U.S. Government Printing Office. s. 893.

İKİNCİ BÖLÜM

ANKARA'NIN ÇOKULUSLU İTTİFAKLARDAKİ YERİ: ORTA DOĞU ÜLKESİ Mİ, NATO MÜTTEFİKİ Mİ?

2. 1. 1960'LARIN BAŞINDA ORTA DOĞU VE ABD

İkinci Dünya Savaşı sonrasında İngiltere ile Fransa'nın bölgeden elini çekmek zorunda kalmasıyla az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerle dolu Yakın Doğu'da oluşan güç boşluğu hem Amerika hem de Sovyetler Birliği'nin ilgisini çekmişti. Sıcak savaşın bitişinin hemen ardından başlayan Soğuk Savaş süresince Washington ve Kremlin adeta köşe kapmaca oynayarak bölge ülkeleri üzerinde nüfuzunu hâkim kılmaya çalışacaktı. Batı ittifakı ile Sovyet bloku arasında varlığını sürdürmeye çalışan bölge ülkeleri için tarafsızlık tehlikeli bir lüks hâline gelmeye başlamıştı.

İran tarihi uzmanı Ramazani'nin ifade ettiği üzere, Batıyı bu bölgede yıllarca İngiltere temsil etmiş ve İngilizler doğunun “kuzey seddini” yani İran, Afganistan ve Türkiye'yi, Rusya'nın güney istikametinde ilerleyişini durdurmak için kullanmıştı. II. Dünya Savaşı itibarıyla da bu görevi Amerika devralmıştı. İran ve Türkiye ile Batı arasında bir ittifak teşkil etme inisiyatifi ABD'den gelmiş, “Çekoslovakya'da komünistlerin iktidarı ele alması, Berlin Ablukası, Çin'de komünistlerin egemenliği, Kore'de yine komünistlerin mütearrızlığı” gibi gelişmeler ABD'yi bu politikayı izlemeye sevk etmişti. Neticesinde Türkiye'nin öncülüğünde Irak, Pakistan, İran gibi ülkelerle Batı aksında bir ittifak teşkil edilmişti.⁹⁵ İran Görev Gücü'nün 15 Mayıs 1961 tarihli “İran'daki Sorunlar ve Milli Güvenlik Konseyi'ne Tavsiyeler” başlıklı, Milli Güvenlik Konseyi'nin gündemine konan müzekkerede ifade edildiği üzere, “Kültürel bazı bağlar bulunsa da temelde birbirinden apayrı ve tek ortak özellikleri hasmane bir coğrafyada bulunmak olan” Türkiye, İran ve Pakistan'ın “karşı karşıya olduğu tek müşterek tehlike Sovyet tehdidiydi.” İttifak Sovyet blokunun dolaylı saldırısı tehdidi altında olan ülkeleri bir araya getirdiğinden desteklenmeli ve muhafaza edilmeliydi.⁹⁶

⁹⁵ Rouhollah K. Ramazani. **The Northern Tier: Afghanistan, Iran and Turkey**. Van Nostrand. 1966. s. 115-118.

⁹⁶ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Countries.** Iran: General, 15 May 1961. JFKNSF-115-011. s. 49.

Partiden ve başkandan bağımsız olarak ABD çıkarlarınınca bu stratejiyi sürdürmeye devam etti. Öyle ki, Kennedy'nin Dışişleri Bakanı deneyimli diplomat Dean Rusk'un Amerika'nın "özgürlük devrimi" ile "iktisadi ve toplumsal kalkınma devriminin" önderliğini yapmak için gücünü kullanacağı, Amerika merkezli bir küresel vizyonu vardı ve bu vizyon doğrultusunda savunma ittifaklarından oluşan sistemin ve "kolektif güvenliğin" kuvvetlendirilmesi gerektiğini düşünüyordu. "Yunanistan ve Türkiye'yi askerî yıkımdan kurtaran" Truman Doktrini ile başlayan savunma desteğinin artırılmasının lüzumlu olduğu kanaatindeydi.⁹⁷ Doktrinin temeli Sovyetlerin bu bölgeye teşkil ettiği büyük tehditti.⁹⁸ Her ne kadar Sovyetler Stalin'in ölümünden sonraki süreçte Türkiye'ye yönelik Boğazlar ve Doğu Anadolu'nun kuzeyindeki topraklarını ilgilendiren taleplerinden vazgeçmiş olduğunu duyursa da Ankara'nın hâlâ tehdit altında hissettiği açıktı. Beyaz Saray dış politikada izleyeceği rotada Truman Doktrini ve Marshall Yardımı kapsamında yapılan yardıma ek olarak Sovyet blokuyla sınır paylaşan bölgelerde teyakkuza geçmeli, bu esnada bir yandan sanayileşmiş toplumlarla bağlarını kuvvetlendirirken diğer yandan da dost milletlerin bölgesel ittifaklarını teşvik etmeliydi.⁹⁹

ABD'nin Afganistan Büyükelçisi Henry A. Bryoade'in 1961 Ocak'ında dikkat çektiği üzere İran, Pakistan ve Türkiye ABD desteğini almayı hedefleyen ve en nihayetinde de alan bir ittifakın temellerini atmıştı. 1955'te imza edilen Bağdat Paktı, Ankara ile Bağdat'ın savunma ve karşılıklı iş birliği temelinde attığı bir adımdı ve Orta Doğu'nun güvenliğine katkı sunacak tüm devletlere açık bir anlaşmaydı.¹⁰⁰ Her ne kadar Anglo-Amerikan ittifakı ve Türkiye pakta tüm bölge ülkelerinin iştirak edeceğini düşünse de Irak dışındaki Arap devletleri katılmamıştı.¹⁰¹ Türkiye ve Irak haricinde İngiltere, Pakistan ile İran'ın üye olduğu pakt, Irak'ta yaşanan 14 Temmuz 1958 tarihli askerî darbe sonrasında ülkenin çekilmesiyle "Bağdat Paktı" vasfını

⁹⁷ "Central Treaty Organization Holds Ninth Ministerial Meeting, Opening Statement by Secretary Rusk", **The Department of State Bulletin**. 22 Mayıs 1961. s. 778-779.

⁹⁸ Walter Isaacson & Evan Thomas. **The Wise Men: Six Friends and the World They Made: Acheson, Bohlen, Harriman, Kennan, Lovett, McCloy**. Simon and Schuster. 1986. s. 370.

⁹⁹ Thomas J. Schoenbaum. **Waging Peace & War: Dean Rusk in the Truman, Kennedy & Johnson Years**. Simon & Schuster. 1988. s. 265.

¹⁰⁰ Ömer Osman Umar. **Bağdat Paktı**. Atatürk Kültür, Dil, Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi. 2013. s. 445.

¹⁰¹ Umar, **a.g.e.**, s. 446

yitirmiş ve merkezi Ankara'ya taşınarak Merkezî Anlaşma Örgütü [CENTO] adını almıştı. Büyükelçi Bryoade de İran-Türkiye-Pakistan ittifakı neticesinde teşkil edilen CENTO ve önceki yıl ABD, İngiltere, Fransa, Avusturalya, Pakistan, Filipinler, Tayland ile Yeni Zelanda tarafından kurulan Güneydoğu Asya Anlaşma Örgütü'nü [SEATO] “bölgede dengeyi kurmaya yönelik teşebbüsün tezahürü” olarak tarif ediyordu.¹⁰² Ne var ki bölgenin tüm ülkeleri Batı blokuna eklenmeye can atmıyordu. Bu esnada ABD yerine Sovyet yardımını alan Afganistan Bağdat Paketi ve sonrasında CENTO'ya katılmamıştı.¹⁰³ Yine de bölge ülkelerinin ekseriyeti ya Batı ittifakından yanaydı ya da Batı lehine tarafsızlığını korumaya devam ediyordu.

2.1.1. “CENTO'nun Yumuşak Karnı: İran”

Batı ittifakı dahilindeki bölge ülkelerinin ikisi öne çıkıyordu. Biri Türkiye diğeri İran idi. Dönem itibarıyla her iki ülke de krizden geçiyordu ve bu ülkelere karşı izlenen dış politikanın gözden geçirilmesi gerekiyordu. Müşterek Kuvvet Komutanları yani ABD Genelkurmay Başkanlığı, Kennedy kabinesinin “şahin” üyelerinden biri olan Savunma Bakanı McNamara'ya 26 Ocak 1961 gününde “ABD'nin İran'da İzleyeceği Yol Haritası” konulu “çok gizli” bir müzekkere gönderdi.¹⁰⁴ Kuzey Seddi'nin iki ülkesi olan İran ve Türkiye'nin “Batı sponsorluğunda” bir ittifakın parçası olması karşısında Sovyetlerin bu iki ülkeye karşı diplomatik atağa geçtiği bir dönemde CENTO üyelerinin Amerika için teşkil ettiği askerî önemin değerlendirilmesine yönelik çalışmada Genelkurmay görüşünü şu şekilde ifade etti: “İran'ı ittifak sistemine dahil eden CENTO, ABD'nin himayesinde ve desteğini alan, komünist blok çevresinde uzanan kolektif güvenlik sisteminde hayati bir bağlantıyı temsil ediyor.” Söz konusu dönemde CENTO'nun yumuşak karnının İran olduğu ve Şah hakimiyetindeki Tahran'ın ülke dahilindeki muhaliflerin tehdidi altında olduğu not düşüldü. Genelkurmay raporunda, İran Şahı Pehlevi'nin son dönemde Güney Kore ve Türkiye'deki hükümetlerin devrilmiş olmasından kaygılandığına dikkat çekti. Sovyet

¹⁰² “The Changing Position of Afghanistan in Asia by Henry Bryoade, Ambassador to Afghanistan”, **The Department of State Bulletin**. 23 Ocak 1961. s. 126-128.

¹⁰³ Günther Nollau & Hans Jürgen Wiehe. **Russia's South Flank: Soviet Operations in Iran, Turkey and Afghanistan**. (Çev. Victor Andersen). Praeger. 1963. s. 138

¹⁰⁴ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVII, Near East, 1961–1962**. Ed. Nina J. Noring. Government Printing Office. 1994. 4 no.lu belge.

tarafı da bunun bilincindeydi. 1960'ın 1 Haziran'ında *Pravda* gazetesi şöyle manşet atmıştı: “Güney Kore, Sonra Türkiye – Sırada İran Var!”¹⁰⁵ Ramazani'ye göre de İran'ın 1950'li yılların sonu ve 1960'ların başlarında Batı ittifakının bir parçası olma sebebi Şah'ın “tahtını koruyabilmesi için bu ittifakta bir fırsat görmüş olmasıydı.”¹⁰⁶

ABD Genelkurmayı'nın “CENTO'nun yumuşak karnı” olarak tabir ettiği İran her ne kadar çehresini Batı'ya dönmüş olsa da Washington'dan şikâyetçiydi. Kennedy yönetiminin ilk ayının sonunda Dışişleri'ne ait 21 Şubat 1961 tarihli bir görüşme tutanağında, ABD'li yetkililerin İran Güvenlik ve İstihbarat Teşkilatı [SAVAK] şefi Korgeneral Teymur Bahtiyar ile yaptığı görüşmenin notları düşüldü. Aktarılanlara göre Bahtiyar, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Yunanistan, Türkiye ve İran İşleri Dairesi'nin İran İşleri Sorumlusu John Bowling'e, İran'ın Türkiye ile eşit muamele görmediğine dair yüksek perdeden şikâyette bulundu. Bahtiyar'ın ifadesine göre Şah, Amerikan yardımının kâfi miktarda geleceğine inanmazsa CENTO'dan ayrılacağını söylemişti.¹⁰⁷ ABD'nin İran ve Türkiye'ye yardımları CENTO'nun kurulmasından evvel başlamakla beraber sonrasında artış göstermişti. İran'ın bu mukayeseyi yaparken haklı olduğu bir husus vardı, zira Türkiye Truman Doktrini'nin ilanı itibarıyla 1962'ye dek bir milyar doların üzerinde yardım alırken aynı dönemde İran'a 700 milyon dolar civarında yardım verilmişti.¹⁰⁸

Ne var ki Türkiye ile arasında mukayese yapmak İran tarafının bir adeti hâline gelmişti. 1962'in 7 Mart'ında İran Şahı Pehlevi'nin Tahran'daki ABD Büyükelçisi ile yaptığı görüşmeye dair merkeze iletilen raporda, Şah'ın konuşma esnasında lafı kuzeydeki komşularına getirdiği; Türkiye'ye ve İran'a yapılan muameleleri mukayese ettiği bildirildi. Pehlevi'ye göre İran güçlü bir üs kurmak için bölgenin hem askerî hem de siyasî bakımdan en donanımlı ülkesiydi. Elçi buna katılmakla beraber bir milletin nihai kuvvetinin iktisadî ve toplumsal gelişiminde olduğunu savunuyordu. Şah, İran'a büyük yardımın sadece sınırlı bir süre boyunca gerekeceği zira büyüme kapasitesi

¹⁰⁵ Günther Nollau & Hans Jürgen Wiehe. **Russia's South Flank: Soviet Operations in Iran, Turkey and Afghanistan.** (Çev. Victor Andersen). Praeger. 1963. s. 73.

¹⁰⁶ Rouhollah K. Ramazani. (1966). **The Northern Tier: Afghanistan, Iran and Turkey.** Van Nostrand. s. 119.

¹⁰⁷ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVII, Near East, 1961–1962.** Ed. Nina J. Noring. Government Printing Office. 1994. 14 no.lu belge.

¹⁰⁸ Ramazani, **a.g.e.**, s. 120.

sayesinde ülkenin birkaç yıl içinde kendi kendini idame ettirecek hâle geleceği karşılığını veriyor ve Türkiye ile karşılaştırma yapmaya dönüyordu. “Eğer Şah Amerika’nın müttefiklerini iyi, kayıtsız ve kötü olarak sınıflandırıp iktisadî ve askerî yardımı buna göre dağıttığını düşünüyorsa yanılıyor olduğu” karşılığını veren elçi, yardımların sadece yerel kaynaklara ek niteliğinde olduğunu, “müttefiklerimizin kuvvetini muhafaza edebilmek ve kalkınmalarını teşvik etmek için mümkün olduğunca adil bir şekilde dağıtıldığını” ekliyordu. “İran’ın yıllık 300 milyon dolar kadar petrol geliri garantide olduğundan Türkiye özellikle de döviz hususunda İran’dan daha fazla yardıma ihtiyaç duyuyordu.” Türkiye’nin NATO Anlaşması yükümlülükleri gereğince askerî kuvvetlerinin yüksek düzeye getirilmişti ve ABD Türkiye’ye iktisadî yardımı arttırabilmek için verdikleri askerî yardımı azaltıyordu. Elçi tüm bunlara rağmen Şah’ın kendisinin ifadelerini anladığını ve mutabık olduğunu hissettirecek bir tepki vermediğini kayda geçti.¹⁰⁹

Şah’ın ülkesine Askerî Yardım Programı’nda Türkiye ve Pakistan’la mukayese edildiğinde ayrımcılığa uğradığı iddiasını birden kez dile getirmesi üzerine Kennedy, bu şikâyetin temeli olup olmadığını askerî işlerdeki danışmanı ve Genelkurmay Başkanı Maxwell Taylor’a sordu. Taylor, 14 Mart 1962’de Kennedy’ye cevaben bir müzekkere gönderdi. General açıklamasında bu ülkelerin durum ve ihtiyaçları farklı olduğundan mukayese edilmelerinin zor olduğunu ifade ediyordu. Ayrıca bu üç ülke de CENTO üyesi olduğundan ABD’nin Türkiye ve Pakistan’a yaptığı askerî yardımlar dolaylı olarak İran’ın güvenliğini de arttırıyordu. Taylor, yine de bahsi geçen ülkeler karşılaştırılırsa Türkiye’nin diğer iki ülkeden daha fazla askerî yardım ve modern teçhizat aldığını belirtiyordu. “Türkiye Rusya’dan Orta Doğu’ya uzanan üç tarihi rotaya, Trakya Ovası, Karadeniz ve Kafkaslara hükmeder konumda” diyerek ülkenin jeopolitik önemini Başkan’a izah ediyor ve Türkiye’nin, hatırı sayılır miktarda teçhizat kullanan, İran’a nazaran çok daha büyük ve çok daha etkin silahlı kuvvetleri bulunduğunu ekliyordu. Taylor’a göre Türkiye, bulundurduğu kritik tesis ve hava üsleri gibi yollarla da kendisine yapılan yardıma İran’a nazaran daha fazla karşılık verebilecek durumdaydı. Özetle Türkiye’ye İran’dan daha fazla yardım yapıldığı

¹⁰⁹ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVII, Near East, 1961–1962.** Ed. Nina J. Noring. Government Printing Office. 1994. 207 no.lu belge.

doğruydı.¹¹⁰ Bu yardım özellikle de CENTO kurulduktan sonra artmıştı. Kennedy idaresini de kapsayan 1963 sonu itibarıyla yardımın miktarı iki milyar dolara yaklaşacaktı. Türkiye, İran ve Pakistan arasında ABD'den en çok maddi destek alan Ankara'ydı. "Türkiye'ye 1948-1962 arasında verilen yardımın miktarı, Washington'un Orta Doğu'nun dokuz ülkesine (Kıbrıs, Mısır, Irak, İsrail, Ürdün, Lübnan, Suudi Arabistan, Suriye ve Yemen) aynı dönemde yaptığı yardımın tamamının neredeyse üç katından fazlaydı."¹¹¹ Gelgelelim Şah'ın ifadesiyle bu "adaletsizliğin" Taylor'a göre sağlam bir gerekçesi vardı: Türkiye'ye yapılan yardımın getirisi iki kat fazlaydı.¹¹²

Şah'ın Türkiye mukayesesi nihayetinde iki ülke arasında en üst temsille yapılan zirvede en görünür hâlini aldı. 12 Nisan 1962 günü yapılan görüşmede Başkan Kennedy, Şah Rıza Pehlevi, İran Dışişleri Bakanı, ABD Dışişleri Bakanı ve yardımcısı, dış yardımdan sorumlu kurumun başkan yardımcısı ve büyükelçiler bir araya geldi. Ülkesinin ahvalinden kaygılandığı gayet net anlaşılan Şah, silahlı kuvvetlerinin sadık olduğunu düşünmekle beraber yine de endişe ediyordu. Zira pek çok İran subayı, Amerika'nın İran'a diğer ülkelere verdiği kadar az askerî yardım verdiğini düşünüyor, "*Türkiye'ye nikâhlı eşi, İran'a metresi gibi davrandığını söylüyordu.*"¹¹³

2.1.2. Washington, Moskova ve Kürtler

İran Şahı Irak'ın teşkil ettiği sorundan bahsederken biri hariç tüm Kürt aşiretlerinin Bağdat'ta darbe sonrası iktidara gelen Kasım'a karşı birleştiğini ve Kasım aşiretleri kontrol edemezse büyük sorunların çıkacağını bildiğini söylemişti. "İranlı Kürtler hakiki İranlı olsa da tüm azınlıklar huzursuzluk çıkarabilir ve Irak'ın emniyeti tehlikeye düşebilir. Dört milyonluk Kürt azınlığı bulunan Türkiye de etkilenebilir."

¹¹⁰ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVII, Near East, 1961–1962.** Ed. Nina J. Noring. Government Printing Office. 1994. 214 no.lu belge.

¹¹¹ Rouhollah K. Ramazani. **The Northern Tier: Afghanistan, Iran and Turkey.** Van Nostrand. 1996. s. 120.

¹¹² **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVII, Near East, 1961–1962.** Ed. Nina J. Noring. Government Printing Office. 214 no.lu belge

¹¹³ **a.g.e.**, 243 no.lu belge

iddiasında bulunan Şah “Bundan dolayı İran’ın kara kuvvetlerinin hareket kabiliyeti arttırılmalı ve daha fazla hava aracı sağlanmalı.” talebini dile getirmişti.¹¹⁴

Şah durumu kendi lehine çevirme teşebbüsünde bulunsa da haklı olduğu bir nokta vardı. Bu husus, Kürt ayaklanmasının İran ve Türkiye’yi de olumsuz etkileyeceğiydi. Sovyetler Irak Kürtlerinin lideri Barzani’yle alakadardı. Barzani ve kabilesinden bazıları bir süreliğine Sovyet eğitimi almış, Malenkov döneminde kendisi bizzat parti okulunda bulunmuştu.¹¹⁵ Kremlin sadece liderle değil hareketle de ilgiliydi. “Bu amaçla [Sovyet yönetiminde] resmî kararlar bile alınıyordu. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi Riyaset Heyeti’nin 7 Ocak 1963 tarihli toplantısında (Protokol No: 76) Irak Demokrat Partisi Lideri ve Irak Kürtleri Silahlı Birlikleri’nin başında bulunan Molla Mustafa Barzani’ye 60.000 Irak dinarı tutarında mali destek yapılması konusunda karar alındığı” kayda geçirilmişti.¹¹⁶

Sovyet destekli Kürtlerin Irak’ta ayaklanması sınırları dahilinde milyonlara varan Kürt vatandaş bulunduran iki CENTO üyesi İran ve Türkiye için kuşkusuz bir tehlikeydi. Bu kanaati bölgede görevli Amerikan diplomatları da dile getirmişti. 14 Aralık 1961 günü Bağdat elçiliğinden Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen telgrafta, ABD’nin 1958’den 1962’de geri gönderilene dek Irak’ta büyükelçiliğini yapan Jernegan, Irak Dışişleri Bakanı Haşim Cevat ile görüştüktan sonra Iraklı bakanın Kürt isyanının müsebbibi olarak İngilizleri görüyor olmasına dair şu yorumda bulunmuştu: “Cevat’ın Kürt isyanına yönelik yorumlarına ilişkin, Iraklıların neden petrol şirketi yahut İngiliz Hükümeti’nin bir parmağı olduğunu düşündüğünü anlayamadığımı söyledim. Irak Hükümeti ile anlaşmaya varmaya çalışırken bir sorun çıkarması şirketin çıkarına olmazdı. Ayrıca İngiliz hükümetinin de bu yönde bir menfaati bulunduğunu tahayyül edemiyorum. Kürtlerin ajite edilmesi İngiltere’nin müttefikleri Türkiye ve İran için menfi sonuçlar doğururdu.”¹¹⁷ Irak’ta 1958’de gerçekleşen darbe sonrası Batı

¹¹⁴ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVII, Near East, 1961–1962.** Ed. Nina J. Noring. Government Printing Office. 1994. 243 no.lu belge.

¹¹⁵ Yevgeny Primakov. **Russia and the Arabs: Behind the Scenes in the Middle East from the Cold War to the Present.** (Çev. Paul Gould). Basic Books. 2009. s. 326.

¹¹⁶ Musa Qasımlı. **Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri (1960-1980).** (Çev. Alpertunga Altaylı). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi. 2013. s. 51-52

¹¹⁷ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Countries. Iraq: General, 1961-1962. JFKNSF-117-012.** s. 18-19.

yanlısı monarşinin yıkılması ve Bağdat'ın ittifaktan çekilmesi İran'ı hâlihazırda paniğe sevk etmişti.¹¹⁸ Üzerine 1960 yılında Türkiye'de askerî müdahale yaşanması Şah için başka bir endişe kaynağıydı. Bölgede istikrarsızlığın artmasından istifade edemezdi. Türkiye ise iç dinamiklerinin henüz istikrarı sağlayamadığı mevcut koşullar altında Kürt nüfusunu ilgilendiren bir krizi kaldırabilecek durumda değildi. Çok sayıda Kürt vatandaşı bulunan bu iki CENTO üyesi için bölgede Kürtlerin ayaklanması kuşkusuz hoş karşılayacakları bir gelişme olmazdı.

Ne var ki herkes aynı kanaatte değildi. 8-10 Şubat 1963 tarihleri arasında Irak'ta yönetim bir kez daha kanlı bir askerî darbe sonucu el değiştirmişti.¹¹⁹ CIA'ya göre yönetimi ele alan Baas Partisi “sosyalist, Pan-Arap, Batı ve Komünizm karşıtı” idi.¹²⁰ Henüz ilk gününde darbe için “bizim hanemize yazılacak net bir kazanç olduğu neredeyse kesin”¹²¹ yorumunda bulunan Komer, Başkan'ın hususi danışmanı Bundy'ye yazdığı notta bölgedeki ABD casuslarının Irak'ın yeni rejimini altüst etmek için Kürt sorununun tekrar alevlenebileceğinden endişe etmeye başladığı uyarısında bulunmuş; Kürtlere “gaz vererek kazanç elde edebilecek” başta Sovyetler olmak üzere *Türkler, İranlılar ve Nasır* gibi çok oyuncu bulunduğu yönünde isabetsiz bir yorum yapmıştı.¹²² Sovyetler her ne kadar Irak'taki Kürt ayrılıkçılara destek verse de Türkiye ve İran'ın bu yönde adım atması mümkün değildi. Ertesi gün Dışişleri Bakanlığı çeşitli elçiliklerine gönderdiği tamimde yeni Irak yönetimi için “dış dünyada Panarabizm'e yoğunlaşmak isteyeceğinden arkasını kollamak için Türkiye ve İran ile dostluk temelinde ilişki kurmaya çalışacaktır” tespitinde bulunmuştu. ABD'nin yapması gerekenin Irak'ın Türkiye ve İran ile dostluğunu teşvik etmek ve Türkiye ile İran'ı Irak'ın işlerine karışmaktan caydırmak olduğu görüşü misyonlara iletilmişti. Milli Güvenlik Konseyi üyesi Komer'in mesnetsiz yorumuna karşın Kürt ayaklanmasına kısa vadede çözüm bulunmamasının “sadece Sovyetlere ve Iraklı komünistlere

¹¹⁸ Alvin Z. Rubinstein. **Soviet Policy Toward Turkey, Iran and Afghanistan: The Dynamics of Influence.** Praeger. 1982. s. 62.

¹¹⁹ Yevgeny Primakov. **Russia and the Arabs: Behind the Scenes in the Middle East from the Cold War to the Present.** (Çev. Paul Gould). Basic Books. 2009. s. 302.

¹²⁰ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Robert W. Komer Files.** Iraq: 1961-1963. JFKNSF-426-004. s. 176.

¹²¹ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Countries.** Iraq: General, 1963: January-February JFKNSF-117-013. s. 40.

¹²² **Foreign Relations of the United States, 1961-1963, Volume XVIII, Near East, 1962-1963** Ed. Nina J. Noring. Government Printing Office. 1995. 173 no.lu belge

yarayacağını” ileri süren ABD Dışışleri, temsilciliklerine ABD’nin bu sorunu Irak’ın, kendisinin dolaylı ya da doğrudan bir rol oynamayacağı bir iç meselesi olarak görmeye devam edeceğini bildirmişti. Washington İran ve Türkiye üzerinde onların da müdahaleden kaçınma politikasını benimsemesini sağlamak için nüfuzunu kullanacağını açıklamıştı.¹²³

Beyaz Saray’ın farklı kesimlerinden gelen çelişkili yorumlar karşısında kesin olan bir şey vardı. O da istikrarsızlığın ABD’nin müttefikleri için tehlike teşkil ettiğiydi. Irak’taki yeni rejimin ABD’den silah isteği üzerine Bakanlık 18 Nisan 1963’te Irak’taki büyükelçiliğine gönderdiği tamimde, Irak’a verilecek cevabı aktarmıştı. Washington, İran ile Türkiye’nin Irak’ta Sovyet silahlarının yığılmasından kaygılandığını; Batı dünyasının Irak’ı daha da kuvvetlendirecek politikalar gütmemesinden, özellikle de Mısır ve Suriye ile tasarlanan federal birliğin parçası olursa Irak’ın Mısır’ın tahakkümü altına girmesinden yahut İran veya Türk topraklarına karşı kuvvetli, *irredantist bir tehdit hâline gelmesi ihtimalinden* rahatsızlık duyduğunu bildirmişti. Son olasılığa ihtimal vermediğini parantez içerisinde açıklayan Bakanlık, ABD’nin Irak’a silah satışı anlaşmalarını neticelendirmeden evvel İran ile Türk devletlerine danışması gerektiğini tavsiye etmişti.¹²⁴

2.2. ANKARA NASIL BİR MÜTTEFİK?

Washington’dan bakıldığında Türkiye Cumhuriyeti – uzun soluklu bir Cumhuriyet Halk Partisi hükümetleri ve Demokrat Parti’nin on yıllık iktidar serüveni, son olarak da askerî yönetimin izlediği politikalar göz önünde bulundurulduğunda – kim tarafından yönetilirse yönetilsin kuşkusuz kritik öneme sahip bir müttefikti. Ne var ki ülke CIA’nın Milli İstihbarat Tahminleri müzekkeresinde ifade edildiği üzere “neticesi kestirilemeyen bir rejim krizinden geçiyordu.”¹²⁵ 27 Mayıs Darbesi’nin üzerinden henüz on bir ay geçmişti ve ülkenin dizginleri henüz sivillere dönmemişti.

¹²³ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVIII, Near East, 1962–1963.** Ed. Nina J. Noring. Government Printing Office. 1995. 174 no.lu belge.

¹²⁴ **a.g.e.**, 216 no.lu belge.

¹²⁵ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volumes VII, VIII, IX, Arms Control; National Security Policy; Foreign Economic Policy, Microfiche Supplement.** Ed. Evans Gerakas, David W. Mabon, David S. Patterson, William F. Sanford, Jr., Carolyn B. Yee. Government Printing Office. 1997. 229 no.lu belge.

Bu durum Batı ittifakı için büyük bir sorun teşkil ediyordu. Kennedy iktidara geldiğinde masasındaki meselelerden biri buydu. Her yeni yönetime yapıldığı üzere iktidara geldikten sonra Kennedy idaresine de CIA'nın işleyişi, örgütsel yapısına dair bilgi verilmişti. Bu brifing dahilinde Amerikan yardımı alan ülkelerle ilişkilere ilişkin “ABD'nin Bağımlı [Vasal] Devletlerle İlişkileri Raporu” adında bir müzekkere bulunuyordu. 13 Nisan 1961 tarihli müzekkereye göre söz konusu ülkeler İran, Türkiye, Yunanistan, Pakistan, Ürdün, Suudi Arabistan, İsrail, Güney Kore, Güney Vietnam, Çin Cumhuriyeti, Tayland ve İspanya'ydı. Bu ülkelerin özelliklerinin incelendiği başlıkta ülkelerin nasıl geniş bir skalada buldukları ifade edilirken Türkiye “görece kuvvetli ve kendi ayakları üzerinde durabilen bir müttefik” olarak tarif ediliyordu.¹²⁶

Bağımlı devletlere destek sebeplerinin sıralandığı başlıkta, komünist tehdidin bazı ülkeler için başta doğrudan tehlike oluşturduğu ancak zamanla bu tehlikenin değiştiği söylenmişti. “Türkiye Sovyetlerin ağır tehdidi altındayken Yunanistan ve İran II. Dünya Savaşı'nın ardından Sovyet bloku ya da komünistlerin aktif askerî taarruzunun hedefiydi. ABD küresel taahhütleri uyarınca pozitif bir politika izleyerek gönüllü olarak bu ülkelerin sorumluluğunu aldı.” ifadesi ile II. Dünya Savaşı'ndan beri süregelen politikaya gerekçe sunulurken ABD'nin bölgede ipleri eline almasının ve Türkiye dahil bölge ülkelerine yaptığı yatırımın kökeni de aktarılmıştı.¹²⁷

Ülkelere tek tek değinildiği ek bölümünde Türkiye başlığında Türkiye'nin Amerikan safında olmasının ülkenin neredeyse *tüm unsurlarınca desteklendiği* görüşü ifade edilmişti. NATO ile CENTO'ya katılımı, ABD üslerini barındırması, BM'de ABD'ye verdiği destek ve kaydettiği hatırı sayılır iktisadî ilerlemenin bu ilişkiden kaynaklandığı açıklanmıştı. 27 Mayıs sonrası gelecek herhangi bir hükümetin, “Menderes'ten daha bağımsız olması muhtemeldir” görüşü bildirilmişti. İktisadî kalkınma hususunda ise finansal yardımın ne kadar kritik olduğu şu cümlelerle aktarılmıştı: “ABD Türkiye'ye desteğinin çekilmesi yahut önemli ölçüde azaltılması NATO'ya ağır bir darbe indirmenin yanında Türkiye'yi Amerika ile küresel

¹²⁶ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files.** Departments and Agencies. Central Intelligence Agency: General, 1961: January-April. JFKNSF-271-001. s. 48-49.

¹²⁷ **a.e.**, s. 57.

meselere ilişkin daha az iş birliği sergilemeye itecek ve kesintinin derecesi ile şartlarına bağlı olmakla beraber büyük olasılıkla ABD'nin Türkiye'deki askerî menfaat ve tesislerini olumsuz etkileyecektir. Böylesi bir adımın Türkiye'yi Rusların teklif ettiği iktisadî yardımı kabul etmeye ve mecburen SSCB ile bir uzlaşmaya varmaya sevk etmesi kuvvetle muhtemeldir.” Ancak Türkiye'nin Batı (dolayısıyla ABD) blokunda yer alacağına tabiri caizse *garantide* olduğu da açıkça kâğıda dökülmüştü: “Yine de Türklerin izleyeceği politika ezelden beri süregelen Rus korkusu ve nefreti tarafından şekillendirilmeye devam edecektir.” Belgede bulunan, ABD'nin 1955-1960 arasında verdiği toplam dış yardıma ilişkin 1 no.lu tabloda, Türkiye'nin askerî bakımdan en çok yardım alan birinci ve ekonomik bakımdan en çok yardım alan üçüncü ülke olduğu kayda geçilmişti.¹²⁸

2.3. WASHINGTON-PARIS HATTINDA YUNAN VE TÜRK PANORAMASI

2.3.1. “NATO'nun 1960'lı Yıllarda Karşılığı Muhtemel Askerî Hadiseler”

Kennedy idaresi, dünya savaşı süresince bıçak sırtı bölgelerde görev yapmış deneyimli diplomatlar bulunduruyordu. Bunların arasında ileride “ABD dışişlerinin âkil adamları” olarak anılacak, Kennedy'nin Sovyetlere karşı tutumunda “militan” bulunduğu sabık Dışişleri Bakanı Dean Acheson, Sovyet uzmanı Charles Bohlen, Müsteşar George Ball ve McGeorge Bundy gibi deneyimli, Soğuk Savaş'ın başladığı dönemin bakiyesi isimler görülebilirdi.¹²⁹ Ancak genç Başkan Kennedy'nin milli güvenlik kadrosunda bulunanlar arasında, II. Dünya Savaşı sonrası CIA kurulur kurulmaz kadrosuna katılan Robert “Bob” Komer gibi istihbaratçılar da mevcuttu. Komer söz konusu dönemde henüz bu deneyimli isimler karşısında ön plana çıkmamıştı ve Türkiye'de de kariyerinin ilerleyen döneminde, 1968 Aralık'ından 1969 Mayıs'ına dek süren kısa ömürlü büyükelçiliği esnasında tanınacaktı. Yedi yıl sonra ODTÜ'de Dev-Genç üyelerince protesto edilen ve arabası ateşe verilen büyükelçi

¹²⁸ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Departments and Agencies.** Central Intelligence Agency: General, 1961: January-April. JFKNSF-271-001. s. 76-78.

¹²⁹ Frank Costigliola. *The Pursuit of Atlantic Community: Nuclear Arms, Dollars, and Berlin.* Ed. T. G. Patterson. **Kennedy's Quest for Victory: American Foreign Policy, 1961-1963.** Oxford University. 1989. s. 29.

olarak adını duyuracak Bob Komer 2 Mart 1961’de, sabık Dışişleri Bakanı ve Kennedy’nin hususi Milli Güvenlik Konseyi İcra Komitesi’nin bir üyesi olan Dean Acheson’a bir pusula göndermişti. NATO’nun karşı karşıya olduğu en muhtemel askerî tehdide ilişkin bilgi notunda Komer, CIA Ulusal Tahmin Dairesi’nin 28 Şubat 1961 tarihli “NATO’nun 1960’lı Yıllarda Karşılılaşması Muhtemel Askerî Hadiseler” başlıklı raporunu iletiyordu. Raporun ikinci sayfasında, “NATO bölgesinde herhangi bir savaşın kasıtlı olarak çıkması mümkün görünmüyor... Pek muhtemel olmasa da yakın gelecekte vuku bulabilecek hadiseler arasında mesela Yunanistan’da bir iç savaşın patlak vermesi yahut Orta Doğu’da Türkiye’nin dahil olacağı bir sınırlı savaş durumunun yayılması olabilir.” şeklinde bir tahmin ileri sürülüyordu. ABD istihbaratçıları NATO bölgesinde Sovyet blokunun bir eylemi olmasına ihtimal vermezken Orta Doğu’da bir NATO üyesi olan Türkiye’yi içerebilecek, bölgesel bir çatışma çıkmasını mümkün görüyordu. Bölgede “kısıtlı savaş” tehlikesi bir kez daha uzman raporlarında göze çarpıyordu.¹³⁰

Bölgede “kısıtlı savaş” tehlikesinin bilincinde olan sadece CIA değildi. 1962 Nisan’ında Ankara’ya davet edilen Avrupa Müttefik Kuvvetler Komutanı Norstad sebeb ziyaretinin bu olduğunu Washington’a bildirmişti. Paris’teki karargâha döndükten sonra 4 Nisan’da merkeze çektiği telgrafta kendisine gelen davetin amacının, Türklerin ABD ile kuvvetli bağlarının üzerinde durmak ve ABD’nin “umumi harp” ile “bölgesel çatışma” arasında ayırım gözeterek genel bir savaş olmaması hâlinde Türkiye’nin yardımına gelmeyeceği korkusunu ifade etmek olduğunu ifade etmişti. Norstad İnönü’yle “uzun ve samimi” bir görüşme yaptığını söylemiş, İnönü’nün “Türkiye’nin NATO, Amerika ve Batı’ya taahhütlerini yerine getireceğine dair ziyadesiyle müspet bir teminat” verdiğini, ABD’den samimiyetle bahsettiğini aktarmıştı. Norstad’a göre Başbakan ülkesinin “umumi harp ile sınır ihlali, sızma hareketleri ve bölgesel çatışma arasındaki farklılıkların tartışma konusu edilmesinden çekindiğini; Türkiye’nin kendisine yapılacak bir bölgesel taarruza, ABD

¹³⁰ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Robert W. Komer Files.** NATO, 1961-1963, White House memoranda. John F. Kennedy Presidential Library and Museum. JFKNSF-439-002. s. 34.

yahut diğer NATO ülkelerinin karşılık vermeyeceğinden endişe ettiğini” anlatmıştı.¹³¹ Norstad başbakanı teskin etmek için böyle bir ayırımın söz konusu olmadığını ve üye ülke bir taarruza tek başına yeterli ölçüde mukavemet edemezse NATO ülkelerinin yardıma geleceğini açıklamış, buna Altıncı Filo’yu ve Şah Mat Tatbikatını örnek göstermişti.¹³²

Norstad’ın aktardığına göre İnönü, Türk güçlerine dair “Kara kuvvetlerinin hareket kabiliyetini arttırmaya, donanmanın yenileşmeye, hava kuvvetlerinin ise ‘her şeye’ muhtaç durumda olduğunu” söylemişti.¹³³ Norstad ziyareti süresince Cumhurbaşkanı Gürsel ve Orgeneral Sunay ile de görüşmüştü. Gürsel, Norstad’a NATO ile bağlarından bahsetmiş ve NATO ülkelerinin “bir zincir gibi” kol kola, bir arada olması gerektiği düşüncesinin altını çizmişti. Cumhurbaşkanı, “son ayaklanma teşebbüsünün bastırılmasının hükümeti daha güçlü bir hâle getirdiğini” ifade etmişti.¹³⁴ Tarihi itibarıyla Albay Talat Aydemir liderliğindeki cuntanın 22 Şubat tarihli ilk darbe girişiminden sonra yazılmış olduğundan Gürsel’in kastettiğinin bu teşebbüs olduğu anlaşılıyor. Norstad son olarak Orgeneral Sunay ile yaptığı görüşmede istikrarın önemine vurgu yaptığını ve Sunay’ın, TSK’nin krizin üstesinden geldiğini ve artık ordunun kuvvetini arttırmaya ve bütünlüğünü sağlamaya odaklanılması gerektiğini söylediğini bildiriyor.¹³⁵ İlk teşebbüsten sonra Aydemir başta olmak üzere darbeye karışan yirmi bir subay 24 Şubat günü emekliye sevk edilmişti.¹³⁶ Aydemir klığı ordudan ayrıldığından meselenin en azından silahlı kuvvetler dahilinde kapandığı zannedildiği ABD’li büyükelçiye yapılan bu açıklamalardan anlaşılıyor.

Norstad-İnönü görüşmesinde Başbakan’ın bir kez daha altını çizdiği üzere Türk Silahlı Kuvvetleri’nin muhtelif alanlarda eksiklikleri bulunuyordu. Türk ordusunu ittifakın görevlerini ve sorumluluklarını yerine getirebilmesi için NATO

¹³¹ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Regional Security Files.** NATO: General: Cables, 1962: 1 March-14 June (2 of 4 folders). JFKNSF-222-009. s. 10.

¹³² **a.e.**, s. 11.

¹³³ **a.e.**, s. 11.

¹³⁴ **a.e.**, s. 12.

¹³⁵ **a.e.**, s. 13.

¹³⁶ Bahtiyar Yalta. **Bir Darbeci Subayın Hatıraları: 27 Mayıs 1960-22 Şubat 1962-21 Mayıs 1963.** Yay. Haz. Erhan Çifci. 2020. Kronik Kitap. s. 451.

standartlarında bir ordu hâline getirmeye yönelik yapılan savunma yardımlarında, bir önceki bölümde de ifade edildiği gibi, diğer ülkelere yapılan yardımlarda olduğu gibi kesintiye gidilmesi gündeme gelmişti. Ne var ki Türkiye her ne kadar coğrafi itibarıyla Yakın Doğu’da bulunduğu için bu bölgenin ülkeleriyle incelense de aynı zamanda Kuzey Atlantik ittifakının bir parçasıydı. Buna paralel olarak Milli Güvenlik Siyaseti’ne ilişkin hazırlanan raporun Orta Doğu başlıklı üçüncü bölümünde “Çevredeki Arap Olmayan Devletler [Türkiye ve İran]” alt başlığında da “Türkiye Orta Doğu bölgesinin bir parçası olmaktan ziyade NATO üyesi olarak göz önünde bulundurulmalı.” değerlendirmesi yapılmış ve bu ülkeye ilişkin izlenecek siyasetin esasen “Avrupa’da yumuşama gayretinin başarısı yahut başarısızlığıyla şekillendirilmesi” yani Avrupa’daki gelişmelere endekslenmesi tavsiyesinde bulunmuştu. “Komünist blok ile sınır paylaşan, hem dahili hem de harici tehditlerle karşı karşıya olan ve Amerikan kuvvetinin uzağındaki ülkelerde siyasî, iktisadî ve askerî hususlar göz önünde bulundurulurken hem kontrgerilla hem de konvansiyonel kabiliyetler sürdürülmeli.” vurgusunun yapıldığı raporun ikinci kısmında “Yunanistan, Türkiye ile Batı Yarımküre’de denizaltı avı misyonu bulunan belirli ülkeler haricinde, az gelişmiş ülkelerin topyekûn savaş misyonlarını yerine getirme kabiliyetini arttırmak üzere yapılan askerî yardımın önceliği çok düşük.” görüşü bildirilirken bu düşük önceliğin yapılacak askerî yardımlara yansıtılması gerektiğinin altı çizilmişti.¹³⁷ Özetle Yunanistan ve Türkiye ile ismi geçmeyen birkaç ülke haricindeki ülkelerin askerî kabiliyetini devam ettirmesi ehemmiyetli görülmediğinden bu ülkelere yapılacak askerî yardımın azaltılması tavsiye ediliyordu.

2.3.2. Âkil Adamlar Misyonuna Göre Ankara ve Atina

Yunanistan ile Türkiye’nin ABD’den ve uluslararası kuruluşlardan yardım alan diğer ülkelere ayrılmadığı tek yer Kennedy kabinesinin kapalı kapılarının ardında yürütülen çalışmalar değildi. NATO Bakanlar Konseyi Norveç’in Oslo kentinde, 8-10 Mayıs 1961’de düzenlediği zirvesinde Yunanistan ve Türkiye için birbiriyle bağlantılı savunma ve ekonomik kalkınma sorunlarını inceleyecek bir misyon (“Âkil Adamlar”) teşkil edilmesi kararını almıştı. 13-15 Aralık 1961 Paris zirvesinde bakanlar, misyonun

¹³⁷ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Subjects.** Basic national security policy, 22 June 1962 and undated [2 of 2 folders]. JFKNSF-294-002. ss. 91, 92.

1 Nisan 1962'ye dek raporunu tamamlaması talimatını vermişti. Dışişleri'ne ait 1 Mart 1962 tarihli tutanağa göre Bakan Rusk, üç âkil adam (Bay Faure, Ferguson ve von Mangoldt), Bakan Yardımcısı Kohler dahil söz konusu bölgeyle ilgili birimlerin çalışanlarından olan katılımcılarla bir toplantı düzenlenmişti.

Toplantıda âkil adamların iktisadî yardımlar bakımından Türkiye'nin gereksinimleri hususunda genel bir mutabakata varıldığı görülüyordu. Bu isimlerden biri olan Faure, Yunan-Türk sorununda [Kıbrıs meselesi] NATO'nun rolünü ve sorunun doğrudan mı dolaylı olarak mı çözüleceğini sormuştu. İktisadî yardımın NATO dışında, askerî desteğin ise NATO kapsamında halledilmesini önermişti. Bakan Rusk ABD yönetiminin tercihinin de bu yönde olduğunu ifade etmişti. Rusk ayrıca rapor neticesinde alınacak eylemler ve Yunanistan ile Türkiye'nin beklentileri arasında oluşacak farklardan sorun çıkabileceğine dikkat çekmişti. Faure NATO'nun, *iktisadî meseleleri diğer uluslararası kuruluşlara itelemek yerine* her bir ülkenin üzerindeki askerî yükü tamamen idrak etmesi ve bir şekilde Yunanlar ile Türklerin umduklarını yerine getirmesi gerektiğini söylemişti.¹³⁸

Toplantının ardından âkil adamlar beklendiği tarihte raporlarını tamamlamış ve açıklamıştı. Bunun üzerine Dışişleri Bakanlığı 10 Nisan'da Paris'e Üç Âkil Adamın Raporu'na Yunanistan'ın verdiği tepkiye dair bir telgraf göndermişti. Yunan Dışişleri Bakanı Averoff ve Koulopoulos'un yapmış olduğu, Yunanistan dış yardımı Türkiye'ye nazaran daha *etkin bir şekilde kullandığından* Atina'ya Ankara'dan daha çok iltimas geçilmesi gerektiği yorumlarının kaygı verici olduğu, zira yardım hususunun bununla herhangi bir ilgisi bulunmadığı söyleniyordu. "Yardımlar prim değil; performans bazında dağıtılmıyor. İhtiyaç temelinde belirleniyor." ifadesini kullanan bakanlık "Karamanlis kendilerine yapılacak yardımın daha az olmasını menfi karşılamamalı, aksine bundan gurur duymalı." ifadesiyle telgrafi sonlandırarak Atina'yı yatıştırmaya çalışmıştı.¹³⁹

¹³⁸ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey.** Ed. James E. Miller. Government Printing Office. 1994. 327 no.lu belge.

¹³⁹ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Regional Security Files.** NATO: General: Cables, 1962: 1 March-14 June (2 of 4 folders). JFKNSF-222-009. s. 27.

Buna cevaben Paris'teki karargâhtan Dışışleri Bakanlığı'na gönderilen bilgi notunda ABD'nin sergilemesi gereken tutuma dair şu yönde tavsiye veriliyordu: ABD raporu "dört dörtlük" bulunduğunu söylemeliydi. "Yunanistan ve Türkiye sadık NATO müttelikleridir ve ABD, NATO ülkelerinin Yunanistan ve Türkiye'nin kalkınma hedeflerine ulaşmasında yardımcı olacağını düşünmektedir." demeliydi. Bilgi notunda ayrıca Türkiye'nin raporu müspet karşılayacağı düşüncesi not düşülyordu. Yunanlar ilkin menfi yaklaşısa da onların da yola gelecekleri umuluyordu.¹⁴⁰

Türkiye'ye Yunanistan'dan daha fazla savunma yardımının verileceğinin anlaşıldığı rapora Yunan tarafı menfi yaklaşıırken Dışışleri'nin aktardığı üzere Ankara âkil adamların raporuna aksi yönde tepki vermişti. 10 Nisan'da Washington'dan bildirildiği üzere ABD'deki Türk büyükelçi raporu "Türkiye'nin ziyadesiyle olumlu karşıladığını" bildirmişti.¹⁴¹ Türkiye'nin diğer uluslararası kuruluşlarda atılan adımlara rağmen NATO'nun Türkiye'nin iktisadî sorunlarına alaka göstermeye devam etmesinin ve alınacak herhangi bir kararda bunun göz önünde bulundurulmasının gerektiğini vurguladığı ifade ediliyor.

Atina büyükelçiliği ise Dışışleri'nin yorumlarını doğrulayacak şekilde 11 Nisan'da Yunanistan başbakanının verdiği tepkiyi Washington'a şöyle aktarmıştı: "Karamanlis rapora dair 'Yunan başbakanı olarak karşılaştığı en nahoş hadise' yorumunda bulundu. Ülkesinde NATO'ya karşı aleyhte kamuoyu oluşacağını ve muhalefetin raporda Yunanistan'a yeterince sempatiyle yaklaşılmamasından istifade edeceği, Türkiye için önerilen muazzam boyuttaki yardımla mukayese edeceğini öngörüyor. Raporda 'Türkiye'ye karşı izlenen tutuma dair şahsi bir sorununun olduğunu' reddediyor fakat ülkesinde 'Türk karşıtı atmosfer' bekliyor. Raporu reddetmekten başka çaresi olmadığını düşünüyor. Basın ve muhalefetin hükümetini ABD ve NATO nezdinde yeterli savunamadığını ileri süreceğini ifade ediyor."¹⁴²

¹⁴⁰ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Regional Security Files.** NATO: General: Cables, 1962: 1 March-14 June (2 of 4 folders). JFKNSF-222-009. s. 34.

¹⁴¹ a.e., s. 30-31.

¹⁴² a.e., s. 42-44.

12 Nisan'da yine Atina'daki ABD elçiliğinden Dışişleri Bakanlığı'na Üç Âkil Adamın Raporu'na ilişkin bilgilendirme yapılmıştı.¹⁴³ Yunanistan Başbakanı Karamanlis'in "*Türkiye ve İspanya gibi son savaşta rol oynamamış ülkelerin neden böylesi 'cömertçe' muamele gördüğünü ve Yunanistan'a böylesi alakasızlık gösterilirken Yugoslavya ile BAC gibi şaibeli ülkelerin anlayışla karşılandığını anlamanın mümkün olmadığını*" ifade ettiği aktarılmıştı.¹⁴⁴

İki gün sonra Paris'ten Dışişleri'ne gönderilen telgrafta ise Yunanistan'ın NATO daimî temsilcisi Melas ile yapılan görüşmeye ilişkin notlar paylaşılmıştı. Yunan temsilci üç âkil adamın raporuna ülkesinin verdiği tepkiye ilişkin şu yorumu yapmıştı: "Esas sorun siyasî. Özellikle de muhalefet ile Yunan kamuoyunun neden Türkiye'ye 300 milyar dolar değerinde yardım alırken Yunanistan'a 30 milyar dolar verilmesini anlaması mümkün değil."¹⁴⁵ Üç gün sonra Atina elçiliğinden merkeze gönderilen mesajda elçilik "Yunanların mevcut endişesi siyasî ve psikolojik temellere dayanıyor. Türkiye NATO tatbikatından Yunanistan'dan daha fazla yardım almış vaziyette ayrılırsa hükümetin düşebileceğine inanması zor tabii, fakat muhalefet hem hükümeti hem de ABD ile NATO'yu kötölemek için kullanacaktır." uyarısında bulunmuştu.¹⁴⁶

1962'nin son uluslararası zirvesi aralık ortasında gerçekleşmiş, bu zirvede de Yunan tarafı rahatsızlıklarını Amerikan mevkidaşlarına bildirmişti. 13-15 Aralık tarihli NATO Konseyi XXX. Bakanlar Zirvesi için Paris'te bulunan ABD delegesi, Yunan temsilcilerle 14 Aralık günü görüşmüştü. ABD'yi Bakan Rusk, Büyükelçi Finletter ve bazı diplomatların temsil ettiği toplantıya Yunanistan adına mevkidaşı Bakan Averoff, Koordinasyon Bakanı Papaligouras, büyükelçi ve daimî elçi katılım göstermişti. Görüşmenin tutanağına göre Papaligouras ülkesinde Türkiye'yle hiç hoş olmayan mukayeseler yapılacağı uyarısında bulunmuştu. Yunan bakana göre ülkesi,

¹⁴³ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Regional Security Files.** NATO: General: Cables, 1962: 1 March-14 June (2 of 4 folders). JFKNSF-222-009. s. 45.

¹⁴⁴ Birleşik Arap Cumhuriyeti 1958-1961 döneminde Suriye ile Mısır'ı ihtiva ederken, Suriye 28 Eylül 1961'de bağımsızlığını ilan ettiğinden söz konusu dönemde yalnız Mısır kastediliyor.

¹⁴⁵ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Regional Security Files.** NATO: General: Cables, 1962: 1 March-14 June (2 of 4 folders). JFKNSF-222-009. s. 78.

¹⁴⁶ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Regional Security Files.** NATO: General: Cables, 1962: 1 March-14 June (3 of 4 folders). JFKNSF-222-010. ss. 31-32.

Türkiye'nin güçlü olmasını istiyordu. Bakan bu yüzden Atina'nın NATO'da Türk davasını seve seve desteklediğini söylemişti. Ancak NATO Genel Sekreter Vekili General Colonna'ya da ifade ettiği gibi, NATO "protokolünde" kayda geçen Yunan savunmasına verilen taahhütlerin yerine getirilmesinin gerektiğine işaret etmişti. Yunan Hariciye Bakanı Averoff ise Yunanistan'ın müttefiklerinden yardım alması hususunda Başbakan Karamanlis'in *şahsi prestijinin* söz konusu olduğunun hatırlanması gerektiğini söylemişti. Başbakan haricinde kimsenin Yunanistan'ın bütünlüğünü koruyacak prestiji olmadığına dikkat çekmişti. "Yunanistan *Türkiye gibi olmak* ve "*Menderes sonrası*" gibi bir durumla karşı karşıya kalmak istemiyor." açıklamasını yapan Averoff, Yunanistan'da bunun gerçekleşmeyeceğini zira "Yunan ordusunun makul olduğunu ve halkının Türk halkından daha ileri bir halk olduğunu" ifade etmişti. "Muhalefet Yunanistan'a ABD yardımı meselesinde Karamanlis'e ciddi bir darbe indirirse ülkeyi idare edecek şahsi prestije sahip başka isim olmadığından bu durumun siyasî istikrarsızlığa yol açacağı" ihtarında bulunmuştu.¹⁴⁷

2.4. TÜRKİYE'NİN BİRLEŞMİŞ MİLLETLER PERFORMANSI

ABD'nin NATO misyonu, ittifak kapsamındaki ülkelerin Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda kullandığı oyların rengini de kayda geçmiş ve Washington'a bildirmişti. Bunların arasında NATO müttefiki mi yoksa Orta Doğulu, "vasal" ülkelerden biri mi olduğuna henüz karar veremediği Türkiye de bulunuyordu. Dışişleri Bakanlığı, 19 Eylül 1961-23 Şubat 1962 arasında toplanan Birleşmiş Milletler XVI. Genel Kurulu'nda NATO üyesi ülkelerin kurula getirilen hususlarda ne yönde oy kullandığını 14 Mart 1962 tarihli raporunda not düşmüştü.¹⁴⁸ Türkiye'nin silahlanma ile ilgili dokuz meselenin sekizinde, "Soğuk Savaş" konularının tamamında, yirmi sömürgecilik maddesinin on dördünde ve muhtelif üç konunun tamamında olmak üzere 34 hususta NATO ile uyumlu oy vermişti. Kritik oylar şu şekildeydi: SSCB'nin nükleer denemelerinin kınanmasında, SSCB'nin 50-megatonluk bombayı

¹⁴⁷ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey.** Ed. James E. Miller, Government Printing Office. 1994. 340 no.lu belge.

¹⁴⁸ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Regional Security Files.** NATO: General: Cables, 1962: 1 March-14 June (1 of 4 folders). JFKNSF-222-008. s. 23-32.

patlatmaması hususunda çağrıda bulunulmasında, ABD ve İngiltere'nin, nükleer denemeler üzerinde etkin uluslararası kontrol ve yasaklanması önerisinde ve ABD'nin silahsızlanma teklifinde NATO çoğunluğu ile birlikte olumlu; Afrika- Asya güçlerinin nükleer silah kullanımının yasaklanması önerisinde, İsveç'in nükleer güce sahip olmayan ülkelerin bunu edinmeme, topraklarına nükleer silah konuşlandırılmasına müsaade etmeme yönünde taahhüt önerisinde ve ABD'nin Küba'nın iç işlerine karışmaması yönünde ikazına ilişkin Çek-Romen ortak taslak teklifinde olumsuz oy kullanmıştı. Türkiye'nin üç hususta ABD ile aynı renkte olmayan oy kullandığı belirtilmişti. Farzımuhal Fransa'ya Cezayirli mahpuslara ilişkin çağrıda bulunma kararına Ankara Sovyet bloku ile birlikte müspet karar vermiş (İzlanda, Hollanda ve Norveç de öyle) fakat NATO bloku çekimser kalmıştı. Ankara silahlanma ve sömürgecilik hususlarında iki tarafla da uyuşmayan oy kullanmıştı; örneğin Hindistan'ın nükleer denemeye acil durdurma çağrısında bulunma önerisinde Sovyet bloku menfi, NATO bloku müspet oy kullanırken Ankara çekimser kalmıştı.

2.5. GENEL DEĞERLENDİRME

I. Dünya Savaşı sonrasında emperyal devletlerin Orta Doğu bölgesinde bıraktığı boşluğu doldurmaya kararlı ABD ve SSCB bölge ülkelerini kendi blokuna çekmeye çalıştı. Söz konusu ülkeler de bunu kendi menfaatine kullanarak kendisi için en kârlı olacak ittifaka meyletti. Türkiye NATO'ya katılarak tarafını hâlihazırda belli etmişti. 1950'li yılların sonunda Pakistan Batı blokuna, Afganistan ve Irak Sovyet blokuna yaklaştı. Pakistan 1955'te Güneydoğu Asya'da kurulan ittifaka – SEATO'ya – katılırken aynı yıl Ankara, Tahran ve İslamabad, Irak ve İngiltere ile birlikte Batı blokunun Doğu'daki en ileri karakolu olarak Bağdat Paketi'nı kurdu, 1958'de Irak'ın çekilmesiyle geri kalan ülkeler Ankara'yı merkez belirleyerek CENTO'yu teşkil etti.

Karşı karşıya olduğu tek müşterek tehlike Sovyet tehdidi olan Türkiye-Pakistan-İran üçlüsü arasında ABD – ve hâliyle NATO'dan – en çok yardımı alan Ankara olmuştu. Tahran bunun bilincindeydi ve rahatsızlığını Washington'a birden fazla kez – en üst düzeyden – bildirdi. Washington, müttefikine karşı alenen dillendirmese de Tahran'ın haklı olduğunu kabul ediyordu ve bunu kendisi açısından “doğal” görüyordu. Zira General Taylor'un ifade ettiği üzere Türkiye hem NATO hem de

CENTO üyesi olduğundan bu ülkeye yapılan yardımın ABD'ye getirisi diğer müttefiklere yapılan yardımla mukayese edildiğinde iki kat fazlaydı.

Bununla beraber bölgede İran ve Türkiye gibi iki yakın müttefikinin bulunması sebebiyle ABD'nin bölgeye alakası her geçen gün artıyordu. Bölgenin görece istikrarını yitirmesi, Irak'ta art arda darbelerin yaşanması ve ayrılıkçı Kürt hareketin güç kazanması Tahran ve Ankara'yı rahatsız ederken Washington da – bu iki müttefikin “ağabeyi” rolünü üstlendiğinden – bu endişeden nasibini alıyordu. Statükonun bozulmamasını önceleyen ABD Dışişleri Irak'ta Kürt ayaklanmasına dair müdahaleden kaçınma politikasını benimsemelerini sağlamak için gerek hâlinde Ankara ile Tahran üzerinde nüfuzunu kullanacağını altını çizmişti. “Ağabeylik” rolünün bir ayağı “kardeşlerinin” hizadan çıkmamasını sağlamak iken ikinci ayağı onların hoşnutsuzluğunu engellemekti. Öyle ki Irak'ta 1963'te gerçekleşen darbe sonrasında bu husustaki kaygıları artmış ve Washington bölgedeki temsilciliğine kendisine yaklaşımda bulunan Irak'tan ayrılma hedefi güden Kürtlere – her ne Sovyet blokuna geçmelerini istemese de – silah satılmadan evvel Ankara ile Tahran'ın nabzının yoklanması talimatını vermişti.

“Görece kuvvetli ve kendi ayakları üzerinde durabilen bir müttefik” olan Türkiye – CIA'nın tarifiyle – bir rejim krizinden geçiyor olsa da Batı blokunun – ve doğal olarak ABD'nin – sadık bir müttefikiydi. Bu sonuca varılmasının sebebi Türkiye'nin ittifak dahilinde kendisine biçilen rolü yerine getirmesi ve görevlerini icra etmesiydi. Bu, Washington nezdinde Ankara'yı kıymetli kılıyordu. ABD'nin blokun güney kanadını teşkil eden Türkiye, Yunanistan ve İran'a yardımını – yaşadığı zorluklara rağmen – devam ettirmesini bu ülkelerin hâlâ “Sovyetlerin ve Komünistlerin hedefi olmalarına” bağlıyordu. Bu sebeple Türkiye'ye yapılan hem askerî hem iktisadî yardımın sürdürülmesinin gereği Washington'da kabul gören bir görüştü. Türkiye ile Yunanistan ittifakın güneydoğu hududunu teşkil ettiğinden hususi öneme sahipti. Bu sebeple bu ülkelerin iktisadî sorunlarını irdelenecek bir Âkil Adamlar misyonu NATO kapsamında teşkil edildi.

Misyon özetle Türkiye'ye Yunanistan'dan daha fazla yardımda bulunulması yönünde kanaat bildirdi. ABD misyonun tespitlerini destekledi. Atina misyon

raporunu ve Washington'un desteğini menfi karşıladı ve en üst düzeyde gerçekleştirilen birçok ikili görüşmede bu raporun Atina'daki iktidarı zora sokacağını ileri sürerek ABD'den tavrını değiştirmesini talep etti. Washington ise geri adım atmadı; Türkiye'nin daha fazla yardıma ihtiyaç duyduğunda kararlıydı ve bu argümanını ileri sürerek Atina'yı yatıştırmaya çalıştı. Aynı argümanı İran Şahı'nın ısrarları karşısında da kullanmıştı.

Türkiye – ifade edildiği üzere – sadece bir Orta Doğu ülkesi ya da tek başına NATO'nun bir üyesi değildi; bu iki mevkiye aynı anda sahipti. Ülkenin Batı ittifakıyla – tabii ABD ile de – bağlarının zayıflaması tahayyül edilemezdi. Ankara'nın Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda sergilediği performans düşünüldüğünde Türkiye de Batı blokunun parçası olmaktan vazgeçecek gibi görünmüyordu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN İÇ DİNAMİKLERİNE İLİŞKİN DEĞERLENDİRMELER

3.1. MİLLİ BİRLİK KOMİTESİ YÖNETİMİ

Cumhuriyet tarihinde ordunun ülkenin idaresine müdahalesi fikri ilk darbe gerçekleşmeden on dört yıl önce doğmuştu. 1946 yılında “sopalı” olarak nitelendirilen seçimler neticesinde ortaya çıkan müdahale fikrinin merkezinde ihtilâl bulunmuyordu. Ülkenin gidişatından, ekonomik şartların ağırlığından huzursuz ve orduda mevcut düzeni ıslah etme arzusu duyan subaylara göre 1950’de yapılacak genel seçimler kusursuzca gerçekleştirilmeliydi. “1946’da oynanan komedyaya tekrarlanırsa müdahale etmemiz gerekir. Bunun için hazırlanmalıyız. Korktuğumuz ihtimal gerçekleşebilirse seçimleri iptal ettirir, derhal yeni bir seçim yapar ve iktidarı gerçek sahibine teslim edip demokratik düzeni yerleştirmiş oluruz”¹⁴⁹ kanaati kapalı kapılar ardında dillendiriliyordu. Seçimlerin sonucunda iktidarın sorunsuz teslim edilmesi ve Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle müdahale gereği ortadan kalkmıştı. Subaylar umutluydu, artık işler iyiye gitmeye başlayacaktı.

Ancak iktidara gelmesine sevindikleri Demokrat Parti, subayların “orduda beklediği ıslahatı gerçekleştirmek şöyle dursun, tamamen sırtını çevirmiş, oy hakkına sahip olmayan silahlı kuvvetler mensuplarının hiçbir meselesine ilgi göstermemişti”.¹⁵⁰ Buna mukabil silahlı kuvvetler liderliği genç subayların kendilerinden beklediği inisiyatifi göstermiyordu. Huzursuz subaylara kalırsa “generallerin çoğu kendi postunu düşünüyor, hiçbiri çıkıp da DP ileri gelenlerine ikazda bulunmuyor, meselelerin hallini isteyecek cesareti göstermiyordu”.¹⁵¹

DP’nin ilk döneminin sonu itibarıyla genç subaylar nezdinde gidişat adeta başa dönmüştü. İktisadî durum can sıkıcıydı, orduda ıslahatlar yapılmamıştı, siyasî durum huzursuz silahlı kuvvetleri hayal kırıklığına uğratmıştı. Bu sebeple 1955 sonrası dönemde, CHP iktidarının son demlerinde olduğu gibi, “yurdun dört tarafındaki değişik birliklerden kurmay olmak üzere Yıldız’daki Akademi’ye [Harp Akademisi]

¹⁴⁹ Abdi İpekçi & Ömer Sami Coşar, **İhtilalin İçyüzü**. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 2012. s. 9

¹⁵⁰ İpekçi & Coşar, **a.g.e.**, s. 16.

¹⁵¹ **a.e.**, s. 17.

gelen genç ve seçkin subaylar, boş saatlerinde bir araya geliyor, memleket meselelerini tartışıyor, dertleşiyorlardı”.¹⁵² Neticesinde ortak fikirlere sahip subayları içeren klikler teşekkül ediyordu. Yaşananlar bir müdahale düşüncesini subayların zihninde makul kılmıştı. Ancak esas sorun müdahale sonrası süreçti. Ordu yönetimi bizzat ele alacak mıydı? Buna hazır mıydı? Örgütlenen subayların büyük çoğunluğu için hedef darbe değildi. İlk gaye orduda ıslahat gerçekleştirmekti. İfade edildiği üzere pasif kaldığını düşündükleri komutanlarından şikayetçiydiler. “Onları iktidardan gelecek emirlere körü körüne itaat eden birer hizmetkâr olarak görüyorlardı. Ayrıca orduda suiistimal, ahlaksızlık ve liyakatsizliklerin çoğaldığını büyük bir ıstırap duyarak izliyorlardı”.¹⁵³ Bir şeyler yapılmalıydı. Ama ne yapılacak, nasıl gerçekleştirilecek ve neticesinde nasıl bir idare teşkil edilecekti?

DP iktidarının başa geldiğinden beri yaptıklarından ve komuta kademesinin kayıtsızlığından rahatsız subaylar ülkenin kötü gidişatını durdurabilecek tek kuvvetin silahlı kuvvetler olduğunda mutabıktı. Bunun için ıslahata ordudan başlanması gerektiğini düşünüyorlardı. 1956 itibarıyla Harp Akademisi’nin yanı sıra memleket dahilinde pek çok noktada bu düşüncelere sahip subaylar bulunuyordu.¹⁵⁴ Netice itibarıyla öne çıkan iki grup mevcuttu. İstanbul ve Ankara’da teşkil edilen hizipler işi “büyütmüş”; ciddi bir teşkilatlanma yoluna gitmişti. İstanbul Grubu üyelerinden Dünder Seyhan 1957 sonbaharında ilk kez “darbeyi” dillendirmiş ve gerek hâlinde “kan dökülmesini” göze aldığını söylemişti.¹⁵⁵ Henüz ekseriyet bu radikallikte olmasa da sonraki yıllarda yaşananlar örgütlü subayların müdahale istikametinde kararlılığını arttıracaktı.

Bu subaylar arasında darbenin acelen gerçekleştirilmesi hususunda fikir birliği bulunmuyordu. Bir kısmı DP’nin iktidarı devretmeyeceği ve “ıflah olmaz” bu düzenin değiştirilerek bir an önce silahlı kuvvetlerin iktidarı ele almasını, gereken ıslahatları yapmasını savunurken başka bir kısmı ıslahata ordudan başlanılmasını istiyor ve asıl

¹⁵² Abdi İpekçi & Ömer Sami Coşar, **İhtilalin İçyüzü**. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 2012. s. 19.

¹⁵³ İpekçi & Coşar, **a.g.e.**, s. 22.

¹⁵⁴ **a.e.**, s. 24.

¹⁵⁵ **a.e.**, s. 27.

gayenin darbe olmadığında ısrar ediyordu.¹⁵⁶ 1957 erken seçiminin gündeme gelmesiyle söz konusu klikler de çalkalanmaya başladı. DP'nin seçimi kaybetse dahi iktidarı bırakmayacağını öne süren ve acelen idareyi ele almayı isteyenler karşısında henüz şartların olgunlaşmadığı kanaatinde olanlar da azımsanacak gibi değildi. Ancak yıl sonunda DP yönetimine giden bir ihbar sonucu örgütlülerden dokuz subayın kızağa çekilmesi çalışmaları sekteye uğratacaktı. Anca 1958'in son demlerinde irtibata geçilen Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel'in ihtilâlin liderliğini kabul etmesiyle planlar tekrar rayına girecekti. Bu sayede kilit mevkilere söz konusu kliklere mensup isimler getirilebildi. Teşkilat bu esnada bünyesine NATO ve CENTO'da görev yapmış uluslararası tecrübeye sahip subayları da almış ve genişlemişti.

1959 sonu itibarıyla siyasî ve içtimaî şartlar ağırlaşmaya başladı. Teşkilat üyeleri eyleme geçilmesi gerektiğinde hemfikirdi. Sadece ihtilâl sonrası sürece dair soru işaretleri yanıtlanamamıştı. İzlenebilecek yollar üçe indirgenebilmişti. İhtilal sonrasında ya asker kontrolü bizzat üstlenecek ve askerî idare kurulacak ya iktidar CHP'ye devredilecek ya da geçici bir meclis kurulup idare yeni seçimler yapılincaya kadar bu meclise bırakılacaktı. Esasen ikinci yol hiç ciddi olarak göz önünde bulundurulmamış, birinci ve ikinci yollar olasılık dahilinde görülmüştü.¹⁵⁷ 1960 baharına gelindiğinde DP iktidarı vites arttırmış, toplum ve muhalefet üzerindeki baskılarını şiddetlendirmiş, artık darbe için “şartlar olgunlaşmıştı.” İdaresi ABD destekli ve Batı tandansında olan Güney Kore'nin lideri Syngman Rhee, öğrenci hareketleriyle başlayan bir süreç sonunda devrildi. Türkiye'de nisan sonunda harekete geçen üniversitelilerin gösterilerine karşı iktidar sıkı yönetim ilan etti. Mayıs başında İstanbul'da düzenlenen NATO zirvesi sonrasında Orgeneral Gürsel'in fiilen ordudan ayrılmasıyla akamete uğrayan darbe süreci Kara Kuvvetleri Lojistik Başkanı Cemal Madanoğlu'nun harekete önderlik etmeyi kabul etmesiyle kaldığı yerden devam etti. Artık darbenin önünde bir engel kalmamıştı. 20 Mayıs'ta Hindistan Başbakanı Nehru'nun ziyaretinin ardından düğmeye basılması planlanırken son dakikada

¹⁵⁶ Abdi İpekçi & Ömer Sami Coşar. **İhtilalin İçyüzü**. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 2012. s. 37.

¹⁵⁷ İpekçi & Coşar, **a.g.e.** ss. 95-96.

yaşanan bir erteleme neticesinde 27 Mayıs gecesi saat 03.00'da tanklar harekete geçti. "Kara Harp Okulu öğrencileri ve komandolar Ankara'nın kritik mevkiilerini işgal etmek zere sevk edildiler".¹⁵⁸ Halk, ihtilâlin ilk bildirisini İstanbul Radyosu'ndan duydu.

Amerikan yanlısı bir politika izlediği bilinen Menderes hükümetini yerinden eden darbenin bildirisini Türk Silahlı Kuvvetleri adına okuyan Albay Alparslan Türkeş şöyle diyordu: "Müttefiklerimize, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz. Gayemiz Birleşmiş Milletler Anayasası'na ve insan hakları prensiplerine tamamıyla riayettir. Büyük Atatürk'ün 'Yurtta sulh, cihanda sulh' prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadığız. NATO'ya inanıyoruz ve bağılıyız. CENTO'ya bağılıyız. Tekrar ediyoruz; düşüncelerimiz, yurtta sulh, cihanda sulhtur..."¹⁵⁹ Washington temkinli bir şekilde rahatlayabilirdi. İhtilalin Milli Birlik Komitesi yönetimi ve sonrasında kurulan hükümet 27 Mayıs 1960 tarihinden önce izlenen politikayı devam ettirdi. Batı aksından ve ittifakından ayrılmadan Sovyetlerle dostane ilişkileri hedeflerken darbeyi Türk halkı ve dünyanın geri kalanına duyuran bildiride ifade edildiği üzere "Yurtta sulh, cihanda sulh" düsturunu uygulamaya çalıştı.

Kennedy idaresi Beyaz Saray'a geldiğinde darbe sekizinci ayını doldurmuştu. Türkiye, müdahale sonrası Cemal Gürsel başkanlığında kurulan 25. Hükümet tarafından idare ediliyordu. Paris'te yapılacak NATO zirvesi öncesi ABD'nin Ankara büyükelçisi, Dışişleri Bakanlığı görevini devam ettirmekte olan Sarper ile görüşüğünü 7 Ağustos tarihli telgrafta merkeze bildirdi. Sarper'in Yassıada meselesini kendisi açtığını ifade eden Hare, Sarper'in sözlerini şöyle aktarıyordu: "[Sarper] konuya ilişkin aktif çaba gösterdiğini; Gürsel, İnönü, Aksal ve kabinenin tamamı ile görüşüğünü, tüm bu isimlerin itidal taraftarı olduğunu söyledi." Sarper ayrıca genelkurmay başkanı ile de görüşmüştü; onun *el altından* idamlara karşı çalışacağına inanıyordu. İdamların durdurulması yönünde diplomatik temsilcilerden de teşebbüsler

¹⁵⁸ Suavi Aydın & Yüksel Taşkın. **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**. İletişim Yayınları. 2018. s. 62.

¹⁵⁹ Bahtiyar Yalta. **Bir Darbeci Subayın Hatıraları: 27 Mayıs 1960-22 Şubat 1962-21 Mayıs 1963**. Yay. Haz. Erhan Çifci. Kronik Kitap. 2020. s. 80.

olmuştu fakat mevcut durumda sadece ülke dahilinde bir şeyler yapılabilirdi ve bakan, azami gayret gösterildiğini düşünüyordu.

Büyükelçi Hare, Yüksek Adalet Divanı'nda sabıklar için istenen idam cezalarına ilişkin ABD tarafının görüşlerini Sarper'e şöyle aktarmıştı: Washington bunun iç mesele olduğunu kabul ediyordu ancak uluslararası camiada sonuçları olmasını da mümkün görüyordu. Davalar sonuçlanmaya yaklaşırken yakın bir dost ve müttefiklerinin temsilcisi olarak Hare bir kez daha hükümeti adına fakat gayriresmi olarak görüşmek istemişti. Türkiye bugün demokratik süreçlerden geçen ve aynı zamanda küresel sorumluluklarını kabul eden, Doğu ile Batı, eski ile yeni dünya arasında bağlantı görevi gören bir ülke olarak küresel çapta kritik öneme sahipti. Önceki sene yapılan askerî darbe *rasyonel ve kansızdı*. Özgür dünya bundan etkilenmişti. Ölüm cezası verilmesi bu imajı değiştirecekti. Başka unsurların yanında siyasî idamlar genelde demokratik olmayan rejimlerle ilişkilendirilirdi, bunu akıldan çıkarmamak gerekti.¹⁶⁰ Her iki tarafın da gizli kalmasını istediği görüşmede Ankara'daki siyasî erkin idam cezalarına karşı olduğu ve Washington'un da bu tavrı desteklediği anlaşılmıştı. Ancak işler ne siyasîlerin elindeydi ne de askerlerin; darbe kendi ivmesini kazanmıştı.

İhtilalci subaylar Milli Birlik Komitesi olarak teşkilatlanmıştı. "Milli Birlik Komitesi Başkanı ve Türk Silahlı Kuvvetleri Başkomutanı" Gürsel liderliğindeki Komite, "çeşitli rütbelere otuz sekiz subaydan oluşuyordu. Subayların çoğu binbaşı ve albay rütbesindeydi".¹⁶¹ Darbe sonrasında hükümet görevinden alınmış ve "ara dönem hükümeti" kurularak Komite idareyi bizzat ele almıştı. Gürsel artık "Devlet ve Hükümet Başkanı'ydı". İhtilalin önde gelen isimlerinden Kurmay Albay Alparslan Türkeş Başbakanlık Müsteşarı, Gürsel İzmir'den getirilerek başa geçene dek darbeye liderlik eden Tümgeneral Cemal Madanoğlu Ankara Kumandanı'ydı. Darbe öncesi süreçte yanıt bulunamayan "darbe sonrası ne olacak" sorusu hâlâ gündemdeydi. Silahlı Kuvvetler geçici olarak idareyi ele almıştı ancak "normale dönüş" nasıl olacaktı?

¹⁶⁰ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey**, Ed. James E. Miller. Government Printing Office. 1994 368 no.lu belge.

¹⁶¹ Suavi Aydın & Yüksel Taşkın. **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**. İletişim Yayınları. 2018. s. 67.

“Komite içinde seçimlerin çok daha ileri bir tarihe atılmasını ve artık orduya dönmesi mümkün olmayan Komite üyelerinin [EMİNSU Olayı olarak anılan hadiseyle emekliye sevk edilen 235 amiral ve generallerle birlikte 5.000 subayın] yeni bir parti hâlinde örgütlenmesi konularında ısrar eden bir grup oluşmuştu. Bu gruba karşı, İsmet İnönü’nün siyasal etkisine açık ve CHP’ye sempati duyan, bu meyanda olağan siyasal hayata daha çabuk geçilmesini isteyen bir başka grup mevcuttu. CHP’ye ve İsmet İnönü’ye sempati duyan grubun başını Cemal Madanoğlu, iktidarda uzun süre kalma ve bir siyasal parti halinde örgütlenme yanlısı grubun başını ise Alparslan Türkeş çekmekteydi.”¹⁶² Türkeş 1959 sonlarından beri iktidarı hemen politikacılara teslim etmenin sorun yaratacağı kanaatindeydi ve kendisine katılanlar da azınlıkta olmakla beraber etkindi.¹⁶³ Ağırılık, Gürsel’in de desteklediği idareden çekilme taraftarlarındaydı. “Müdahalenin hemen ardından ortaya çıkan fikir ayrılıklarının bir süre sonra Milli Birlik Komitesi içinde çatışmaya dönmesi ve olağan siyasal hayata daha çabuk geçmeyi düşünen grubun Türkeş grubunu ‘tehlikeli’ addetmesi üzerine 13 Kasım 1960 günü ‘şahinler’ tasfiye edilmiş”, on dört subay MBK’deki görevlerinden alınarak yurtdışı elçiliklere sürülmüştü.¹⁶⁴ Güventürk’ün tabiriyle 14’lerin “paketlenmesinin”¹⁶⁵ ardından yeni teşkil edilen MBK, Madanoğlu çizgisindeydi; iktidarı bir an önce sivillere teslim etmekten yanaydı. Buna mukabil anayasa hazırlamakla görevlendirilen profesörlerin de teşvikiyle asker bir süre daha dizginleri elinde tutacaktı.

Madanoğlu, Türkeş ve taraftarlarını Komite’den tasfiye etmeyi başarmıştı. Ekarte edilen subayların yakın mesai arkadaşı ve sabık Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes’in Kara Emir Subayı Adnan Çelikoğlu, “14’ler olayı sonunda bütün arkadaşlar *‘Ne olacağız?’* düşüncesine girdi. Başta bulunan 3-5 kişi memleketi istediği tarafa çekecek ve istediği iktidarı kurabilecekti. Ankara’da bulunan bu kişilerin hareketlerini kontrol etmek, memleketi normal süresi içinde seçime götürmek

¹⁶² Suavi Aydın & Yüksel Taşkın. **1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi**. İletişim Yayınları. 2018. s. 69.

¹⁶³ Abdi İpekçi & Ömer Sami Coşar. **İhtilalin İçyüzü**. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 2012. s. 96.

¹⁶⁴ Aydın & Taşkın, **a.g.e.**, s. 77.

¹⁶⁵ Adnan Çelikoğlu. **Bir Darbeci Subayın Anıları: 27 Mayıs Öncesi ve Sonrası**. Yay. Haz. Ergin Konuksever. Yapı Kredi Yayınları. 2017. s. 157.

gerektiği düşüncesi evvelce Aydemir’le konuştuğumuz Silahlı Kuvvetler Teşkilatı’nı süratle kurmak gerektiği düşüncemizin yaygınlaşmasına yol açtı” sözleriyle o günleri anlatacaktı.

İstanbul’daki kuvvetlerin ağırlıklı olduğu bu cunta, 14’lerin tasfiyesinden de rahatsız olmuştu. Ayrıca MBK’nin acelen seçim düzenlenerek idareyi sivillere teslim etme planına karşıydı ve askerinin bir süre daha yönetimi elinde bulundurmasının elzem olduğunu düşünüyordu.¹⁶⁶ General sınıfına mensup ve üst rütbeli subaylardan epey isim Silahlı Kuvvetler Birliği’ne üyeydi. Çelikoğlu bu hareketin gelişme sürecini ve cuntaya katılanları şöyle aktarıyordu: “1943 yılı milliyetçiler hareketi içinde yer almış ve milliyetçiler, mukaddesatçılar ve DP’liler arasında taraftar ve sempatzanı bulunan Alparslan Türkeş; liberal görüşü olan (...) Orhan Kabibay’ın (...) Türkiye’deki taraftarları (...); 27 Mayıs hareketiyle baskına uğrayan ve sıfıra inen general kadrosunu düşünen yeni generaller [onlar gibi baskına maruz kalmamak için katılmışlardı]; 27 Mayıs hazırlığına katılmış fakat komiteye girememiş kadrolar, yeniden bir grubun baskınına uğramamak ve siyasi iktidarların elinde oyuncak olmak istemeyen askerler; darbenin hedefine ulaşmadığını ve daha beş on yıl devam etmesi gerektiğine inananlar” Silahlı Kuvvetler Birliği kadrosuna iştirak etmişlerdi.¹⁶⁷ Ezcümle, Türkeş’in tasfiyesi orduda birlik sağlayamamıştı. Ordu dahilindeki bu grupların savunduğu yol haritaları birbirinden ayrılıyordu. Örneğin “başında Cevdet Sunay’ın bulunduğu Silahlı Kuvvetler Birliği idamlarının infazı konusunda ısrarcıydı”.¹⁶⁸

Silahlı Kuvvetler dahilindeki bu hizipleşmeler Washington’un malumuydu. Yeni anayasanın %61,74 ile sandıktan geçmesinin ardından iki ay geçmemiş ve Türkiye henüz II. Milli Birlik Komitesi kabinesi tarafından yönetilirken Washington Ankara’daki elçiliğine bir telgraf göndermişti. Bu telgrafta Alparslan Türkeş liderliğinde yeni bir darbenin planlandığına dair raporlar Ankara büyükelçiliğine iletiliyor ve büyükelçiliğin “Yassıada yargılamalarının bitişi ile yapılacak seçimlere

¹⁶⁶ Suavi Aydın & Yüksel Taşkın. **1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi**. İletişim Yayınları. 2018. s. 82.

¹⁶⁷ Adnan Çelikoğlu. **Bir Darbeci Subayın Anıları: 27 Mayıs Öncesi ve Sonrası**. Yay. Haz. Ergin Konuksever. Yapı Kredi Yayınları. 2017. s. 165.

¹⁶⁸ Aydın & Taşkın, **a.g.e.**, s. 88.

ilişkin belirsizlikleri göz önünde bulundurarak” değerlendirme yapması isteniyordu. 2 Eylül günü bu telgrafa cevaben Ankara’daki ABD büyükelçiliğinden merkeze gizli kodlu bir telgraf gönderildi. İsmi redakte edilmiş bir kurum ya da şahsın hazırladığı Türkes raporlarının detaylıca incelendiği, raporda ortaya konan plan ve hedeflerin, elçiliğin Türkes değerlendirmesiyle uyumlu olduğu ifade ediliyordu. Muhtemel darbe planlarının başarıya ulaşma ihtimaline ilişkin şu tespitler aktarılıyordu: “Türkiye’de fiili güç askerî müessesenin elinde bulunuyor. Bu gücün zirvesinde, görünür herhangi bir güç paylaşımı bulunmuyor. Sözde ‘Silahlı Kuvvetler Birliği’ni’ ayrı bir hareket olarak değil, iktidarda bulunanların belirli ilkelere sahip çıkacağına girişimi olarak görüyoruz.” İfade edildiği üzere Silahlı Kuvvetler Birliği, idareyi elinde tutan Milli Birlik Komitesi’ne karşı kurulmuştu. Yani Washington’un, SKB’nin “iktidarda bulunanların belirli ilkelere sahip çıkacağına girişimi” olduğu tespiti isabetli değildi. Rapor şu şekilde devam ediyordu: “Bu hedef birliği devam ettiği sürece, etkili bir darbe örgütlenmesi ziyadesiyle zor olacak. Ordunun çoğu ve sivillerin neredeyse tamamı serbest seçimler ile sivil idareye dönülmesini istiyor. Ordu ve siviller seçimden sonra ordunun rolüne dair fikir birliğinde olmayabilir ancak temel hedefte mutabıklar. Bu yüzden herhangi bir darbe teşebbüsü halkın hissiyatına karşı olacaktır. Halkın çoğu yargılamalar ve seçimlerin neticelerinden endişe etse de günümüzde darbe yapılabilecek bir temelin bulunduğu söylenemez. Sözde Türkes örgütünün boyutunu bilmemekle beraber kritik mevkilerde çok isim bulundurmadığını ve nispeten alt rütbeden subaylardan oluştuğunu biliyoruz. Bilmediğimiz daha büyük bir örgütün bulunduğu açık ancak bu örgütte komuta kademesinden kritik isimlerin bulunduğu yönünde bir kanıt yok.”¹⁶⁹ Elçiliğin buradaki yorumundan örgütlenen cuntaların gizlilik içinde hareket etmesinin sonuç verdiği anlaşılıyordu. Zira Silahlı Kuvvetler Birliği çatısı altında geniş bir skaladan üyeler bulunuyordu ve “komuta kademesinden kritik isimler” mevcuttu; hatta içlerinden biri, her ne kadar sivil idareye doğrudan

¹⁶⁹ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey.** Ed. James E. Miller. Government Printing Office. 1994. 369 no.lu belge.

askerî müdahalede bulunma taraftarı olmasa da, bizzat Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'dı.¹⁷⁰

Rapor şöyle devam ediyordu: “Ayrıca Türkes ülke dışından yönetme gibi bir sorunla karşı karşıya durumda. [İsmi redakte edilmiş] ve Büyükelçilik, ordudaki alt rütbeli subaylarda rahatsızlık bulunduğunu bildirmekte. Bu rahatsızlığın, hâlâ Demokrat Partililerin mevcut sorunlar üzerinden eleştirilmesi, yargılamaların lazım gelen ceza verilmeden sürüncemede bırakıldığı kanaati, yönetim yoz siyasetçilere dönmeden evvel daha fazla reform yapılması isteği şeklinde ifade edildiği görülüyor. Grubun örgütlü olmadığını düşünüyor ve Türkes destekçileriyle bir olduğuna inanmıyoruz. Yine de Türkes felsefesi için verimli bir alana dönüşmesi gayet mümkündür.”¹⁷¹

Türkes'in nispeten yakın gelecekte başarılı bir darbe yapamayacağı sonucuna varan büyükelçilik, Yassıada yargılamaları ve seçimlerin sonucu ne olursa olsun bunun değişmeyeceği yönünde görüş bildiriyordu. Seçimden sonra siyasî arenada işler kötüleşirse Türkes ve destekçilerinin elinin kuvvetleneceği, başarılı bir darbe yapılması şansının da böylece artacağı ifade ediliyordu. Yassıada'dan çıkacak kararların sonucunun önemi bu telgrafta şöyle aktarılıyordu: “Yargılamaların sonucunda karışıklık çıkarsa subay kademesi ne derse desin mevcut atmosferde erler canı gönülden sivil halkı bastırma faaliyetine katılır mı, orası belli değil.” Yine de kamuoyunun “bazılarının korktuğu kadar” tepki vermeme ihtimali de bulunduğu not düşülüyordu. Yakın gelecekte bir darbenin daha gerçekleşmesini olası görmeyen büyükelçilik Türkiye'yi bekleyenlere dair muamma dolu şu cümleyi sarf ediyordu: “Türkiye önümüzdeki aylarda birkaç kader anı yaşayacak ve halk ile devlet güçlerinin bu olaylara vereceği reaksiyon yaşanacakları etkileyecek.”¹⁷²

¹⁷⁰ Suavi Aydın & Yüksel Taşkın. **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**. İletişim Yayınları. 2018. ss. 102-3.

¹⁷¹ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey**. Ed. James E. Miller. Government Printing Office. 1994. 369 no.lu belge.

¹⁷² **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey**. Ed. James E. Miller. Government Printing Office. 1994. 369 no.lu belge.

Yassıada yargılamaları sona ermeden ve “sabıkların” cezaları açıklanmadan iki gün evvel Dışişleri Bakanlığı’ndan Ankara büyükelçiliğine bir not gelmişti. Kennedy’nin idamlar hususunda endişeli olduğu aktarılrken “İç mesele olduğunu biliyoruz ancak netice Türkiye’nin uluslararası itibarını da etkileyecektir” açıklaması yapılmıştı. NATO kapsamında planlanan savunma tatbikatları için ABD askerinin şu an Türkiye’ye gitmesi “yanlış anlaşılabilirdiğinden ABD’nin fazlasıyla sıkıntıya girebileceğine” dikkat çekilmiş ve son olarak Başkan’ın “danışma fırsatı elde edilene dek Orgeneral Gürsel’in idamları erteletebileceğini umduğu” bildiriliyordu.¹⁷³ Dönemin tanıklarından Yalta’nın aktardığına göre Yassıada Adalet Divanı kararını açıklamadan evvel idam kararlarının verilmesi yönünde baskı yapan gruplar mevcuttu. Buna mukabil kararın resmi onama yetkisi MBK’de olmakla beraber kimse kararda parmağı olsun istemiyordu. Ayrıca Yalta, “27 Mayıs’tan itibaren İnönü, MBK ve MBK Başkanı Cemal Gürsel ile sıkı ilişkiler içindeydi. İnönü ne derse öyle hareket ediliyordu” iddiasını not düşüyordu.¹⁷⁴ Yani Ankara’da kapalı kapılar ardında durumun tek başına Gürsel’in kontrolünde olmadığı çıkarımında bulunulabilirdi. Öyle ki Gürsel durumunu, “İngiltere Kraliçesi, Pakistan Devlet Başkanı ve diğer devlet büyükleri idamların yapılmaması için bir kısmı buraya kadar geldi, bir kısmı vasıta ile haber göndererek rica ettiler. *Benim Komite’de bir oyum var ne yapabilirim ki*” sözleriyle ifade edecekti.¹⁷⁵ Ne var ki ABD elçiliği merkeze böylesi bir görüşü iletmemişti.

13 Eylül 1961’de Washington’dan Ankara büyükelçiliğine gönderilen tele cevaben Ankara’dan 15 Eylül günü Dışişleri Bakanı’na gönderilen 398 no.lu telgrafta Büyükelçi Hare, Başkan’ın mesajını alır almaz Sarper ile görüştüğünü, idamlara ilişkin “yapabileceğim herhangi bir şey var mı” diye sorduğunu aktarmıştı. Sarper’in kendisine “Sizin ya da hükümetinizin yapabileceği bir şey yok” ve “vicdanınız rahat olsun” dediğini not düşmüştü. Kabinenin önceki hafta sürekli Milli Birlik Komitesi ile toplantı halinde olduğunu söyleyen Sarper, Hare’ye göre Kabine’nin muhtemel idam

¹⁷³ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. President's Office Files.** Countries. Turkey: 1961-1963. JFKPOF-125-005. s. 16.

¹⁷⁴ Bahtiyar Yalta. (2020). **Bir Darbeci Subayın Hatıraları: 27 Mayıs 1960-22 Şubat 1962-21 Mayıs 1963.** Yay. Haz. Erhan Çifci. Kronik Kitap. s. 202.

¹⁷⁵ Adnan Çelikoğlu. **Bir Darbeci Subayın Anıları: 27 Mayıs Öncesi ve Sonrası.** Yay. Haz. Ergin Konuksever. Yapı Kredi Yayınları. 2017. s. 170.

cezalarının uygulamaya konmamasını şiddetle tavsiye ettiğini ifade etmişti. Gürsel ve tüm komuta kademesinin de bu görüşü paylaştığını eklemişti. MBK'nin ise bölünmüş vaziyette olduğunu ve görünür çoğunluğun bizim görüşümüzden yana olduğunu söylemişti. Yapılabilecek bir şey kalmadığını ifade eden Sarper, mevcut durum Türkiye tarihinde bir dönüm noktası ve iki taraf da bunun farkında diye açıkça ifade etmişti. Sorunun bir tarafta mantık ve deneyimin diğer tarafta acelecilik ve kaba kuvvete başvurmaya meylin olduğu yorumunu eklemişti.

Yine 15 Eylül tarihli telgrafta Büyükelçi Hare'nin aktardığı üzere Bakan, sabık başbakan Menderes'e dair, Uyku ilaçlarını biriktirmiş ve aşırı dozda almış olduğunu ve tedavisinin yapıldığını bildiriyordu. “[Sarper] Adamı asabilmek için tedavisinde o kadar çaba sarf edilmesinin ‘ironik’ olduğunu da söylemeden geçmiyor. Ayrıca kendisine ve affı destekleyen diğer bakanlara suikast düzenlenebileceği dedikodularına da değiniyor, kabine üyelerinin bunu ciddiye almadığını ve görevlerine devam edeceğini aktarıyor” ifadelerini not düşen Hare, Sarper'in görüşmenin gizli kalmasını rica ettiğini, herhangi bir şekilde sızdırılmasının iki taraf için de “feci sonuçları olacağı”nı altını çizdiğini Rusk'a iletliyordu.¹⁷⁶

15 Eylül 1961 günü Yassıada Adalet Divanı, tutuklu bulunan Adnan Menderes, Fatih Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ı idam cezasına çarptıracak ve cezalar üç gün içinde infaz edilecek, bu gelişme ne silahlı kuvvetler ne de siyasette suların durulmasını sağlayacaktı. Bu esnada bir ay sonra yapılacak genel seçimin sonuçları üzerine spekülasyonlar yapılıyordu. Binbaşı Yalta, yaptığı seçim araştırmasının sonucunda Türkiye'nin ilk koalisyonunun kurulacağını öngörmüştü.¹⁷⁷ Silahlı Kuvvetler Birliği araştırmanın raporunu Sunay'a, Sunay da İnönü'ye sunmuştu ancak İnönü raporu elinin tersiyle itmişti. Zaten öncesinde Sunay'la yaptığı bir görüşmede “Seçimi biz kazanırız” diye kesin konuşacak kadar zaferden emindi.¹⁷⁸

¹⁷⁶ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. President's Office Files.** Countries.

Turkey: 1961-1963. JFKPOF-125-005. ss. 14-15.

¹⁷⁷ Bahtiyar Yalta. (2020). **Bir Darbeci Subayın Hatıraları: 27 Mayıs 1960-22 Şubat 1962-21 Mayıs 1963.** Yay. Haz. Erhan Çifci. Kronik Kitap. s. 218-219.

¹⁷⁸ Yalta, **a.g.e.**, s. 216.

Her ne kadar SKB dahilinde “İnönücü” bir grup seçim sonucunda CHP’nin iktidar olacağına inansa da Yalta örneğinde görüldüğü gibi tüm subaylar bu kanaatte değildi. “CHP iktidar olamazsa ne olur” sorusuna üst kadrolarda da cevap arandığı anlaşılıyor. Bu çıkarımda bulunulmasına sebep olan bir hadise, ABD Dışişleri Bakanlığı’nın 24 Eylül gününde Ankara Büyükelçiliği’ne gönderdiği telgrafta aktarılıyor. Washington, 366 no.lu telgraf ile Ankara’ya, 27 Mayıs’tan sonra İstanbul Valiliği ve Belediye Başkanlığına getirilen Refik Tulga’nın bir askeri darbe için ABD’nin desteğini istediğini bildirmiş ve şu talimatı vermişti: “Türklerden herhangi bir mesul [orduda görevli] şahıs sorduğu takdirde uygun görürseniz, özel olarak, Türk ordusunun ikinci kez yönetimi ele almasının *ülkenin uluslararası mevkisine azami zarar vereceğini* söyleyebilirsiniz.”¹⁷⁹ Ankara elçiliği merkeze bu hususta yanıt verene dek, 21 Ekim günü, SKB’nin “İstanbul Grubu’nu” teşkil eden komutanlar seçimleri kabul etmeyerek en geç 25 Ekim’e kadar müdahale etme kararı almış ve protokol imzalamıştı.¹⁸⁰ 22 Ekim günü hazirunda İstanbul Valisi Tulga, I. Ordu Kurmay Başkanı Arat, Garnizon Komutanı Güventürk, Akademiler Komutanı Gürler olmak üzere I. Ordu Komutanı Cemal Tural da bildiriye imzasını atmıştır. ABD’den darbe için destek istediği bildirilen Tulga’nın teklif ettiği isimlerden bir kabine dahi hazırlanmıştır.¹⁸¹ Tural, bildiriye Sunay’a kabul ettirmek üzere Ankara’ya gitmiştir. Ankara’da Sunay’ın, Yalta’nın ifadesiyle, “İnönücü tutumu üzerine” darbe protokolünden vazgeçilmiştir. Ankara Grubu üyesi Yalta “23 ve 24 Ekim 1961 olaylarına bakıldığında, 21 Ekim protokolünün darbe için değil, Cemal Gürsel’i cumhurbaşkanı, İnönü’yü de başbakan yapmak ve 27 Mayıs’ı korumak için yapıldığı anlaşıldı” çıkarımında bulunmaktadır.¹⁸²

Ankara büyükelçiliği bu olaydan sonra İstanbul’daki konsolosluğa da iletilen, 24 Ekim tarihli telgrafta Dışişleri Bakanlığı’na şu şekilde görüş bildiriyordu: “Tulga’nın dört partili koalisyonun imkânsız olduğu açıklamasıyla çelişse de, alınan haberlere göre ordu ve siyaset liderler, yeni sivil yönetimin yapısı sorununu Ankara’da hâlâ

¹⁷⁹ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey.** Ed. James E. Miller. Government Printing Office. 1994. 371 no.lu belge.

¹⁸⁰ Bahtiyar Yalta. (2020). **Bir Darbeci Subayın Hatıraları: 27 Mayıs 1960-22 Şubat 1962-21 Mayıs 1963.** Yay. Haz. Erhan Çifci. Kronik Kitap. s. 226.

¹⁸¹ Yalta, **a.g.e.**, s. 232.

¹⁸² **a.e.**, s. 239.

müzakere ediyor. Orduda bölünmeler yaşanması ihtimalini ekarte edemeyiz. Buna mukabil Tulga'nın genel itibarıyla Ankara'daki en üst düzey komutanların düşüncesini yansıtıyor olması mümkün olmakla beraber komutanların partiler ile ordu arasındaki sorunlara makul bir çözüm bulunmasından henüz umudunu kesmediği söylenebilir.”¹⁸³

Ardından seçim sonuçlarına ilişkin MBK'nin tavrını koruduğunu anımsatan büyükelçilik, komitenin genelkurmay ile uyum içinde bulunduğu kanaatini ileri sürüyordu. Ayrıca askerlerin kabinenin sabık Demokrat Partililerce teşkil edilmesini istemediklerini ekliyordu. Ordunun ilkeleri ise şu şekilde sıralanıyordu: “(1) Gürsel cumhurbaşkanı olacak. (2) Yassıada kararları istismar edilmeyecek. (3) Siyasî tutuklular affedilmeyecek. (4) Atatürk ve MBK reformları desteklenecek. (5) Orduda emekliye ayrılma ve reformlara yönelik MBK kararları sürdürülecek.” 24 Ekim günü Çankaya'da Sunay'ın ileri sürdüğü, *Üçler* [İnönü, Gürsel ve Sunay], MBK ve CHP'nin ortak çözüm önerileri olarak ortaya konan talepler de bunlardı.

Ordu ile siyasîler arasındaki müzakerelerin sürdüğünü ifade eden Ankara elçiliği, “Nihai kararı öğrenene kadar konumumuzu belirlemek mümkün değil fakat İnönü'ye dayandırılan görüşler [21 Ekim tarihli 519 no.lu telgrafta muhtemel koalisyon formüllerine değiniliyor] göz önünde bulundurulduğunda şimdilik geçiş sürecini kolaylaştıracak muvakkat bir anlaşma ihtimali ekarte edilemez. O hâlde mesele parti liderlerinin yeni seçilmiş vekillerini beraberinde getirip getiremeyeceği ve komutanların orduyu tamamen kontrol edip edemeyeceği olacaktır.” tespitini bildiriyordu. Ayrıca siyasî liderlerle anlaşmaya varılamazsa ordunun kuvvetle muhtemel kendi şartlarında kontrolü ele alacağı ve hükümeti teşkil edeceğini ileri sürdüüyor, bu yüzden Washington'a ihtiyat tavsiye ediyordu. Kendisine bildirilen talimata ilişkin, Tulga'nın sorusunun basit bir cevabı bulunmadığını söylüyordu. “Bu yüzden ABD'nin istikrar ile Batı yanlılığa intibak arzu ettiği, bunları Batı dünyasının

¹⁸³ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey.** Ed. James E. Miller. Government Printing Office. 1994. 371 no.lu belge.

demokratik gelenekleri dahilinde gerçekleştirilmesini umduğumuz şekilde cevap verilmeli” tavsiyesiyle bitiriyordu.¹⁸⁴

Belgenin dipnotunda sürecin devamı bakanlık tarafından şöyle aktarılıyordu: “24 Ekim tarihli 526 no.lu telgrafta, büyükelçilik ordunun İnönü’ye hükümet üyeleri için adaylar listesi sunduğunu ve müzakerelerin devam ettiğini bildirdi. Elçilik, ‘Tartışmada İnönü, meselelerin BMM toplandıktan sonra masaya yatırılmasını önerdiğinde MBK’den ziyade ordu temsilcisi olarak görüşmeye katılan Ulay’ın *güldüğü ve önce bu meseleler halledilmezse BMM’nin toplanmayacağını söylediği* aktarılıyor.” Ardından bakanlığın notunda eklediği üzere Türkiye’nin sivil liderleri yani Cumhuriyet Halk Partisi [CHP] lideri İnönü, Adalet Partisi [AP] lideri Gümüşpala, Yeni Türkiye Partisi [YTP] lideri Alican, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi [CKMP] lideri Bölükbaşı ordunun şartlarını kabul etmiş ve 24 Ekim’de bunları onaylayan bir protokol [Çankaya Protokolü] imzalamıştı. Meclis 26 Ekim’de cumhurbaşkanlığına Gürsel’i seçmişti.

Bu arada 25 Ekim 1961 tarihinde ABD’nin Ankara büyükelçiliği Paris büyükelçiliğine bir telgraf göndermişti. Türkiye’deki askerî güçler ile siyasî partilerin düşünce ve hedefleri arasında birlik bulunmadığı kanaatini aktardığı telgrafta Ankara büyükelçiliği, seçim sürecinde partiler ile ordu arasındaki temel çatışmanın önemli bir etken olduğunu, ileride de belirleyici bir rol oynayabileceğini ileri sürüyordu. “Ordu ile sivillerin arasındaki temel ayrılık devlette ordunun oynayacağı roldür. Parti liderleri ve bağımsız aydınların demokratik sistem tahayyülü, az çok ABD’de bildiğimiz, ordunun seçimle gelen sivil otoriteye tabi olduğu sistemle örtüşüyor.” Yorumunun ardından bir çelişkiye dikkat çekiyordu: Siviller ordunun sahip olduğu, anayasanın ve halkın istikbalinin muhafızı algısını, belki de gönülsüzce, kabul ediyordu. Halkın ekseriyetinin, büyük gerginlik dönemini sona erdirdiği ve çatışma ihtimalini ortadan kaldırdığı için 27 Mayıs darbesini hoş karşıladığı gözlemini yapan Hare, “Ne var ki o günden bu yana yaşanan gelişmeler genel itibarıyla sivil unsurları dışladı. Siviller

¹⁸⁴ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey.** Ed. James E. Miller. Government Printing Office. 1994. 371 no.lu belge.

askerî yönetimin bitmesini ve sivil idareye dönüşü arzulamaya başladı” eklemesinde bulunuyordu.

Büyükelçi ardından ordudaki siyasî hizipleşmeyi de masaya yatırıyor: “Kuvvetle muhtemel mevcut komuta kademesini içinde bulunduran bir grup, sivil idareye dönmek istemekle beraber *ordunun hükümetin icraatını takip etmesi gerektiğini* düşünüyor. Nispeten genç subaylar arasında siyasetçilere inancını yitirmiş, sivil idareye dönüşü hiç istememiş olanlar bulunuyor. Muhtemelen resmi bir örgütlenmesi bulunmayan bu grupta, askerî diktatörlükten yana olan ve devlet sivillere tekrar teslim edilmeden evvel temel reform ve eğitim işlerinin tamamlanması gerektiğini düşünen unsurlar da bulunuyor. Bu grupları net olarak belirlemek ve ordu dahilindeki çeşitli ekolleri temsil eden fertleri saptamak zor.” Büyükelçi telgrafta ordudaki hiziplerin hangi partiye göz kırptığına ilişkin saptamalar yapıyordu. MBK’nın ve bir bütün olarak ordunun, DP rejimine husumetini paylaştığı için CHP’yi destekliğini söylüyordu. Bunun gerekçesini ise geniş olarak şöyle izah ediyor: “CHP 27 Mayıs’ı sağ salim atlatan büyük bir parti olarak, darbeyi ve sonrasında kurulan askerî hükümeti destekledi. Zira bu politikayı milletin bekası ve ordunun kışlaya geri gönderilebilmesi için en iyi yol olarak görüyordu. CHP bu sebeple MBK’nin reformlarını kabul etmeye hazırdı ve Komite de herhangi bir cezalandırıcı önlemlerden kaçındı. Hâliyle MBK ve ordu için en makbul parti oldu. Pek çok subayın ve bazı MBK üyelerinin CHP’nin lehine olacak şekilde duygusal bir önyargısı bulunuyor fakat partinin son dönemde bu çevrelerden kazandığı destek, büyük ölçüde partinin güvenli olduğu ve ordunun ısrarlı olacağı reformları muhafaza edeceği hissiyatına dayanıyor.” Hare bunun CHP’nin orduya alet olduğu anlamına gelmediğini söylüyor ve partinin liderleri iktidarı kazanabilmek ve en nihayetinde ordu ile sivil iktidar arasında, münasip bir dengeyi yeniden tesis edebilmek için en iyi yol olarak gördüğünden partinin bu tutumu benimsediğini düşünüyor.

Hare derinlikli analizine Demokrat Parti’nin ardılı kabul edilen Adalet Partisi ile devam ediyordu. “Bu partinin kurulmasındaki itici güç MBK’dan *nefret eden* emekli subaylardı. Bu subaylar emekli edilmiş ve 1960 Ağustos’unda orduda yapılan tasfiyeyi geri çevirmek umuduyla siyaset sahnesine girmişti. Adalet Partisi’nin sabık Demokrat Parti’nin siyaseten doğal halefi olarak ülkenin geniş bölgelerinde seçmenlere hitap

edebilmiş olması çok önemli. DP'nin üyeleri, ekseriyetle 27 Mayıs'ta yapılan yanlış düzeltmek istiyor ve bazıları idam edilmiş liderlerinin öcünü almayı arzuluyordu.” Sonrasında iki hafta önceki seçime ilişkin bir varsayımda bulunuyordu: “[Adalet Partisi] iktidara gelseydi, sabık MBK üyelerine fizikî emniyet sunmaz, MBK'nin önemli bulduğu sözde reformlara destek vermezdi. CHP çoğunluğu elde etseydi de kuvvetle muhtemel olaysız sivil idareye geçilirdi. Son on yedi ayda süregelen rejime muhalif unsurların çoğunluğu elde etmiş olması, reformun yeniden gerçekleştirileceği, *hatta Yassıada'nın yeni oyuncularla yineleneyeceği korkusunu zirveye çıkardı*. Hiçbir grubun çoğunluğu elde edememesi ve ileride tekinsiz bir koalisyon kurulacak olması, sivil idareye dönüşe karşı ve seçmenin demokratik hükümete hazır olmadığını iddia eden askerî unsurları kuvvetlendirdi.” Son gelişmeleri de aktararak bilgilendirmesine nokta koyuyordu: “Komutanlar [MBK'dekiler değil; ordu teşkilatının komutanları] geçtiğimiz günlerde ordunun sessiz desteği ve muhtemelen de kontrolü altında olacak dört partili koalisyon için bastırdı. Bu durum ordu dahilindeki, yoz sivil siyasetçilerin iktidara geleceği endişesini azaltmış gibi görünürken kalıcı değil palyatif bir çözüm niteliğinde. Ordu ile partiler arasındaki temel çatışma endişe konusu olmaya devam edecektir.”¹⁸⁵

3. 2. İLK KOALİSYON: I. İNÖNÜ KABİNESİ

“15 Ekim 1961 seçimleriyle başlayıp, 10 Ekim 1965 seçimlerine kadar süren evre ordu içinde güç mücadelesinin sürdüğü, darbe girişimleri ile geçen bir alacakaranlık kuşağıdır. ‘İyi saatte olsunlar!’ diye bilinen ordunun siyasal hayat üzerindeki etkisi açık bir biçimde hissedilir. Darbe girişimleri, askerî bildirimler, uyarılar gündelik siyasetin olağan görüntüleridir. Ordu adına yapılan açıklamalara bakılırsa, ‘darbe bitmemiştir ve 27 Mayıs amacına mutlaka ulaşacaktır.’”¹⁸⁶ Bu “alacakaranlık kuşağı” esnasında ülkenin belki de tek sabiti dış politika olacaktı. Ülkeyi 27 Mayıs itibarıyla 1961 seçimlerine dek fiilen yöneten Milli Birlik Komitesi, 11 Temmuz 1960 günü yaptığı Genel Kurul Toplantısı'nın ilk oturumunda izleyeceği programı açıklarken,

¹⁸⁵ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey.** Ed. James E. Miller. Government Printing Office. 1994. 372 no.lu belge.

¹⁸⁶ Gencer Özcan. “Altmışlı Yıllarda “Dış” Politika”. Yay. Haz. M. K. Kaynar. **Türkiye'nin 1960'lı Yılları**. 2017. s. 227.

“Türkiye, kimseye karşı düşmanlık hisleri benzemez. Uzatılan her dost eli sıkar” diyor ve aynı zamanda NATO’yu “hür ve müstakil yaşamak ve insanlığın ve medeniyetin gerçek prensiplerini savunmak azminde bulunan Batı memleketlerinin Birleşmiş Milletler Anayasasına uygun olarak kurdukları bir savunma teşkilatı” olarak tanımlıyordu. NATO ülkeleriyle ilişkilerin sürdürülmesi ve ilerletilmesini “dış siyasetimizin başlıca prensiplerinden” sayıyordu.¹⁸⁷ NATO ve CENTO’ya, ülkenin üyesi bulunduğu tüm ittifaklara bağlı olduğunu daha darbenin duyurulduğu ilk anda ortaya koyan darbeciler bunu hükümet programında da yineliyordu. “Kararlar alınırken akıllarda hep ‘Müttefikler ne der?’ sorusu” vardı.¹⁸⁸ Öyle ki askerlerin izlediği bu hariciye stratejisinin Demokrat Parti iktidarından çok farklı olmadığı söylenebilirdi.¹⁸⁹

Sonrasında kurulan ilk sivil hükümeti, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk koalisyonunu, seçimleri ilk iki sırada tamamlayan CHP ve AP oluşturmuştu. İsmet İnönü başkanlığındaki 26. Hükümet’in programında da dış politika önemli bir başlıktı. Mecliste programı duyuran İnönü, NATO’yu MBK Hükümeti’nin programından tanıdık gelen şu ifadelerle tarif etmişti: “NATO, hür ve bağımsız yaşamak, Batı medeniyetinin prensiplerini yaymak, demokratik müesseseleri korumak ve teşvik etmek azminde bulunan memleketlerin, Birleşmiş Milletler yasasına uygun olarak kurdukları bir savunma teşkilatıdır.” Askerlerin programı gibi Atatürk devrimlerine birden fazla kez atıfta bulunan sivil hükümet programında bu ittifakın üyeleri olan ülkelerle ilişkilerin sürdürülmesi ve ilerletilmesi için “tarafımızdan her türlü gayret sarf edileceği” taahhüdü verilmişti.¹⁹⁰ ABD başta olmak üzere Batı koalisyonunun iktisadî yardımını her iki hükümetin gözünde de kilit rol oynamaktaydı. Başbakan İnönü bunu şöyle açıklayacaktı: “Kendi bakımımızdan, Batı camiasının üyeleri arasında mevcut karşılıklı dayanışmanın, iş birliğinin ve savunma yüklerini iktisadî güç ile mütenasip şekilde dağıtma prensibinin tabîî bir sonucu olarak, ekonomik kalkınmamız

¹⁸⁷ MBK, I. Dönem I. Cilt, 2. Birleşimi, 11.7.1960 MBK Genel Kurul Toplantısı, Birinci Oturum, s. 4.

¹⁸⁸ Gencer Özcan. “Altmışlı Yıllarda “Dış” Politika”. Yay. Haz. M. K. Kaynar. **Türkiye’nin 1960’lı Yılları**. 2017. s. 225.

¹⁸⁹ Tanel Demirel. **Türkiye’nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 2016. s. 364

¹⁹⁰ Millet Meclisi, I. Dönem, I. Cilt, 13. Birleşim. 27.11.1961. (s. 123)

hususunda bu camia ile iş birliğimizin kuvvetlendirilmesine ve artırılmasına Hükümetimiz büyük önem verecektir.”¹⁹¹ Başbakan hükümet programında verdiği bu sözü yerine getirecek; bunun izleri, darbe sonrası kurulan ilk sivil hükümetin katıldığı uluslararası zirvede takip edilebilecekti.

Paris’te 13-15 Aralık 1961 tarihinde düzenlenen NATO Bakanlar Toplantısı esnasında Türkiye NATO Delegasyonunun ofisinde Sarper, Rusk, Kohler ve Fessenden bir araya gelmişti. 15 Aralık tarihli tutanakta aktarıldığına göre Sarper Türkiye’de seçim sonrası yaşanan nispeten müspet atmosferi aktardıktan sonra yeni hükümeti bekleyen temel görevleri şöyle sıralıyordu: “(1) Türk ordusunu tekrar “ait olduğu mevkiye” yerleştirmek, (2) yargılamalar ve idamlar gibi yakın geçmişin yaralarını iyileştirmek, (3) ekonomiyi güçlendirmek için kemerleri sıkmak.” Sarper, ülkenin siyasî istikrarının devamı ve yeni seçilen demokratik hükümetin başarısının büyük ölçüde sağlam ekonomiye bağlı olduğunun altını çiziyordu. ‘Uygulanacak tasarruf önlemleri pek hoş karşılanmayacak ve hükümeti zayıflatması mümkündür. Bu yüzden ABD yardımının azami öneme sahip olduğunu söyleyen Sarper, mevcut askerî yardımın nicelik ve nitelik, özellikle de nitelik açısından yeterli gelmediğini; Avrupa Müttefik Komutanlığı’nın Türkiye’ye verdiği görevleri mevcut yardımlarla yerine getirmenin mümkün olmadığını izah ediyordu. Net rakamlardan da bahseden Sarper’in hazırlıklı geldiği anlaşılıyordu. Sarper Amerikalı mevkidaşının sorusuna cevaben hükümetin 1962 yılı Muvakkat Plan’ın tamamlandığını ve kabul edildiğini söylüyordu. 1963-1968 Beş Yıllık Plan’ın ise İngilizceye tercüme edildiğini ekliyordu. Bakan Rusk, IBRD ile [Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası] tekrar irtibat kurulup kurulmayacağını sorduğunda Sarper olumlu yanıt veriyor ve selefi olan hükümetin Black’e haksızlık ettiğini ve Black’in yeni hükümetle iş birliğine yanaşacağını umduğunu ifade ediyordu.¹⁹² Bakan Rusk istenen artışların işlerini zorlaştıracığı ve ABD’nin uluslararası teşkilatların yardımı hususunda da çalışmalarda bulunacağını söylüyordu.

Sarper (zirai ticarete ilişkin) ABD’nin Mısır’la 90 milyon dolarlık bir anlaşma planladığını, Türkiye içinse 70 milyon tahayyül edildiğini, bunun “absürt” olduğunu

¹⁹¹ Millet Meclisi, I. Dönem, I. Cilt, 13. Birleşim. 27. 11. 1961. s. 125.

¹⁹² Eugene Robert Black, Dünya Bankası Başkanı.

dile getiriyordu. “‘Çirkinleşen’ Nasır’a daha fazla para gittiği” gibi dobra bir yorumda bulunuyordu. Türkiye’nin yeni demokratik yönetime muhtaç olduğunu ve Amerika’nın da buna en az Türkiye kadar ihtiyaç duyduğunu söyleyerek yeni Türk hükümetine yardım edilmesine yönelik kuvvetli bir argüman ortaya koyuyordu. Sarper darbe sürecinden geçildiğini ve bunun ne anlama geldiğini bildiğini söylemiş ve yeni hükümetin esas sorunu iktisadî olacağını altını çiziyordu. Yeni hükümet başarıya ulaşamazsa Türkiye’de neler yaşanacağını bilmenin mümkün olmadığı ihtarında bulunuyordu. Bakan Rusk ek yardım için istenen büyük miktarın önemli sorun teşkil ettiğini tekrarlıyordu. Rakam veremeyeceğini ancak Amerika’nın elinden gelenin en iyisini yapacağını söylüyordu. Rusk ABD’nin hâlihazırda darbe hükümetine hatırı sayılır miktarda yardım taahhüdünde bulunduğuna işaret ediyor, neticede bunun da Türkiye’ye yardıma dahil olduğunu anımsatıyordu.¹⁹³

İlk koalisyonun kurulmuş olması suların durulduğu anlamına gelmiyordu ve Washington, durumu çok yakından takip ediyordu. 23 Ocak tarihli, 801 no.lu telgrafta Türk ordusu dahilindeki unsurların sivil hükümete karşı planlarının sebepleri incelenmişti. Büyükelçiliğin 29 Ocak’ta bakanlığa gönderdiği “gizli” telgrafta ise elçinin 27 Ocak’ta Sarper ile yaptığı gayriresmî görüşmeden gözlemler iletildi. Aktarılanlara göre Bakan Sarper, orduda mevcut huzursuzluk ve komplolara dikkat çekmiş, [ABD] büyükelçiliğ[in] ordunun yönetimi devralmasına *sempatiyle karşılaştığı* minvalindeki dedikoduların ayyuka çıktığını söylemişti. Bakan Amerika’yı böylesi bir iddiaya inanmayacak kadar tanıdığını ve Başbakan’a da bu yönde görüş bildirdiğini ancak bu dedikoduların nereden kaynaklandığını anlayamadığını eklemiş, belki Sovyetlerin belki de söz konusu Türk subayların bu iddiaları yaymış olabileceği tahmininde bulunmuştu.

Amerikan diplomat ise ABD’nin sivil hükümeti desteklediği ve tüm personelinin de bu tutumu benimsemekle talimatlandırıldığı şeklinde Sarper’i net olarak temin etmişti. Dedikoduların kaynağı olarak da, iki ülke arasındaki ilişkinin yapısı itibarıyla ABD’nin doğal olarak Türk ordusu dahilinde geniş ölçüde irtibatlarının bulunduğunu

¹⁹³ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey.** Ed. James E. Miller. Government Printing Office. 1994. 374 no.lu belge.

ve eğer bu isimler içinde, kendisinin de şüphelendiği üzere, *huzursuzlar* bulunabileceğini ve bunun da istismar edilmiş olunabileceğini söylemişti. Elçi bir kez daha bunun kesinlikle gerçeğe aykırı olacağını, ABD'nin tavrının açık olduğunu altını çizmişti.

Sarper, Genelkurmay Başkanı Sunay'ın *cunta* olarak ifade ettiği grubun faaliyetinden haberdar olduğunu açıklamıştı. “27 Mayıs darbesi ilkelerinin uygulanmaya devam edilemeyeceğinden endişe eden, sıkı örgütlü olmayan bir grup subayın bu cuntayı kurduğunu” söylemişti. Bu “*sıkı örgütlü olmayan bir grup subayın kurduğu cuntanın*” SKB olduğu anlaşılıyor. Sarper Amerikalı elçiye Sunay'ın, söz konusu subaylara aynı ilkelerin arkasında durduğunu ve ordunun kumandanı olarak bu ilkeleri savunma hakkı olduğunu ifade ettiğini aktarmıştı. Ancak Sunay ile ordunun yönetimi ele almasını isteyen subaylar arasında böylesi bir ilişkinin bulunmadığını ima etmişti.¹⁹⁴ Ne var ki Binbaşı Yalta'nın aktardığına göre Sunay meclis açıldıktan sonra da Silahlı Kuvvetler Birliği'ne çalışmalarını sürdürmesi emrini vermiş ve SKB'nin İstanbul Grubu yeni bir darbe planı hazırlamıştı.¹⁹⁵

Büyükelçi, Sarper'in yorumlarından üst düzey komutanların ve sivil hükümetin İnönü dahil liderlerinin komplolardan haberdar olduğu ve bunlardan endişe duyduğu çıkarımında bulunuyordu. Elçiye göre Sunay'ın İstanbul'a yaptığı ziyaretten ve 25 Ocak'ta orada subaylarla görüşmesinden bu hareketi fiilen engellemeye çalıştıkları anlaşılıyordu. 28 Ocak'ta İnönü'nün de İstanbul'a gittiğine dikkat çeken elçi, ziyaretinin amacının iş dünyasıyla görüşmek olduğunu duyurulduğunu ancak başbakanın fırsattan istifade oradaki subaylara sivil hükümetten yana görüşünü açıklayabileceğini, 28 Ocak'ta İstanbul'a varmadan evvel saatlerce Sunay'la görüştüğünün haberlere yansıdığını not düşüyordu.¹⁹⁶ Başbakan İnönü söz konusu ziyaretini tamamlayarak Ankara'ya dönmeden evvel 1 Şubat'ta İstanbul Valiliği'nde

¹⁹⁴ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey.** Ed. James E. Miller. Government Printing Office. 1994. 377 no.lu belge.

¹⁹⁵ Bahtiyar Yalta. (2020). **Bir Darbeci Subayın Hatıraları: 27 Mayıs 1960-22 Şubat 1962-21 Mayıs 1963.** Yay. Haz. Erhan Çifci. Kronik Kitap. s. 258.

¹⁹⁶ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey.** Ed. James E. Miller. Government Printing Office. 1994. 377 no.lu belge.

yaptığı basın toplantısında “*darbeye müsaade etmeyeceği*” mesajını iletmişti. Yalta, İnönü’nün ziyaretleri haricinde Orgeneral Sunay’ın Batı, Kara Kuvvetleri Komutanı Önür’ün de Doğu illerindeki garnizonları ziyaret ederek “İnönü iktidarının desteklenmesi fikrinin askerlerin zihnine yerleştirilmeye” çalışıldığı görüşünü ifade ediyor.¹⁹⁷ İnönü Ankara’ya döndükten kısa bir süre sonra, 5 Şubat’ta Harbiye’ye yani darbe planlarının merkezi görülen Kara Harp Okulu’na ziyarette bulunduğu komutanlığını Talat Aydemir’in yaptığı “Harbiye’nin [darbeye] kararlı olduğu” kanaatini edinecekti.¹⁹⁸ Artık yeni bir darbeye dair bilinmeyen tek şey zamanıydı.

“1962 Şubat’ının hemen her günü, ‘ihtilal’ yapılacağı söylentileriyle geçer. Gerek hükümet kanadında gerekse orduda sık sık asılsız ihbarlar yayılır. İki taraf da her yeni güne ihtilal haberi bekleyerek uyanır olmuştur.”¹⁹⁹ Dönemin YTP Genel Başkanı Ekrem Alican 22 Şubat günü hatıratına düştüğü notta, “Memlekette hiçbir sahada huzur diye bir şey kalmadı.” diyordu. “Adeta bütün millet heyecan içerisinde nefesini kısmış hadiselerin nihai inkişafını bekliyor.”²⁰⁰ Ankara cuntası İnönü’den birkaç gün sonra İstanbul’u ziyaret ettiğinde her ne kadar iki grubun arasında ihtilaflar bulunsa da mevcut iktidarın gidişatından memnun olmadıklarında mutabakat oluşmuştu. 9 Şubat’ı 10 Şubat’a bağlayan gece İstanbul’da bir protokole imza atıldı. İmza sahipleri arasında en yüksek rütbeli Korgeneral Refik Tulga idi. 27 Mayıs’tan farklı olarak iktidar hemen sivillere teslim edilmeyecek, takriben on yıllık bir hazırlık dönemi olacaktı.²⁰¹ Ancak plan, protokolün imzalandığı gün sekteye uğradı. Genelkurmay Başkanı Sunay’a darbe planı sızdırılmıştı. Sunay, “bir süre daha, sabırla beklenmesini, 9 Şubat protokolüne karşı olduğunu, İnönü’ye şans verilmesini, İnönü varken ihtilal düşünülemediğini” söylüyordu.²⁰² Sunay bunun yanında Aydemir Grubu’nun ekarte edilmesini istiyordu. Bu durum söz konusu grubun elini zorlayacak, 22 Şubat günü başlattıkları harekâtın başarısız sonuçlanmasıyla TSK’den tasfiye edileceklerdir.

¹⁹⁷ Bahtiyar Yalta. (2020). **Bir Darbeci Subayın Hatıraları: 27 Mayıs 1960-22 Şubat 1962-21 Mayıs 1963**. Yay. Haz. Erhan Çifci. Kronik Kitap. s. 270.

¹⁹⁸ Yalta, **a.g.e.**, s. 277.

¹⁹⁹ Bengü Öztan & Zişan Ataman Çelik. 27 Mayıs’ın Gölgesinde Bir Albay: Talat Aydemir’in Darbe Girişimleri. Yay. Haz. M. K. Kaynar. Türkiye’nin 1960’lı Yılları. İletişim. 2017. s. 165.

²⁰⁰ Ekrem Alican. **Günlükler: 1956-1966**. Yay. Haz. B. Mörel Büyükkertan. Yapı Kredi Yayıncılık. 2021. s. 209.

²⁰¹ Yalta, **a.g.e.**, s. 290.

²⁰² **a.e.**, s. 297.

3. 3. İKİ DARBE TEŞEBBÜSÜ ARASINDA (22 ŞUBAT 1962-21 MAYIS 1963)

Henüz ellinci yaşını dahi doldurmamış genç cumhuriyet ilk koalisyon hükümeti tarafından yönetiliyordu. İçinden geçtiği cendereden henüz çıkamamıştı. Seçim sonuçları itibarıyla en büyük iki siyasî partinin teşkil ettiği CHP-AP koalisyonu da çalkalanmalardan nasibini alıyordu. Koalisyon ortakları ilk andan itibaren çeşitli ihtilaflar yaşıyordu. “Anlaşmazlıkların başında eski DP’lilerin affı meselesiyle çalışma hayatının yeniden düzenlenmesi meseleleri geliyordu... O arada hükümetin AP kanadı Yassıada mahkumlarının serbest bırakılması konusunda bir tartışma başlatmıştı.”²⁰³ Büyük ihtilaflardan bir diğeri 22 Şubat teşebbüsünden sonra ortaya çıktı. “Aydemir ve arkadaşlarının Divan-ı Harbe gönderilmemesi, yani onların affedilmesi, CHP’nin koalisyon ortağı olan AP tarafından kullanılmıştır. AP Yassıada mahkumlarının Kayseri Cezaevi’nden tahliye edilmelerini talep ediyordu. Yani Aydemirlerin affını kendi lehlerine çevirmek istemişlerdir. Af meselesi CHP üzerinde büyük bir baskı yaratmış, meclisi işlemez duruma getirmiştir. Bu nedenle 30 Mayıs 1962’de İsmet İnönü istifa ederek koalisyonu dağıtmıştır.”²⁰⁴ AP harici unsurların yani CHP, YTP, CKMP vekilleri ve bağımsız vekillerin oluşturduğu koalisyon ise 25 Haziran günü idareye geçmişti.

“Ordu içinde bir avuç demokratik nizam aleyhtarı 22 Şubat’ta vahim bir tecrübeye teşebbüs etmişlerdir. Ordunun kendisi, hemen bütünlüğü ile sergüzeştçileri reddetmiştir... Sergüzeştçilerin hareketleri millet pazarında ve ordu içinde tam bir tatbik uğramıştır... Memlekete hesapsız zararlar vermiş olan 22-23 Şubat itaatsizliği şimdi ordu içinde bir nifak yaratmak ve Büyük Millet Meclisi’nin orduya olan güveninin sarsmak için bir vesile olarak istismar edilmek isteniyor. Buna alet olanlar iyi niyetten mahrum olanlardır.”²⁰⁵ İnönü, yeni hükümetinin güvenoyu oylamasının yapıldığı oturumda bu sözleri sarf etmişti. Bu ifadeler Aydemir Grubu’na mensup, tasfiye edilmiş emekli subaylara çok dokunmuştu. Hemen ertesi gün Aydemir evinde düzenlediği basın toplantısında, Yalta’nın kaleme aldığı ve birtakım eklemelerin

²⁰³ Suavi Aydın & Yüksel Taşkın. **1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi**. İletişim. 2018. s. 117.

²⁰⁴ Bengü Öztan & Zişan Ataman Çelik. 27 Mayıs’ın Gölgesinde Bir Albay: Talat Aydemir’in Darbe Girişimleri. Yay. Haz. M. K. Kaynar. **Türkiye’nin 1960’lı Yılları**. İletişim. 2017. s. 170.

²⁰⁵ Millet Meclisi I. Dönem, VI. Cilt, I. Toplantı, 110. Birleşim. 7.7.1962. (s. 257-258).

yapıldığı konuşmasıyla Başbakan'a yanıt verecekti.²⁰⁶ Bu yanıt ses getirdi ve gözlerin yeniden Aydemir'e çevrilmesine sebep oldu. 9 Temmuz günü Aydemir tutuklandı ve kısa süreliğine cezaevine kapatıldı.

ABD Dışişleri Bakanlığı, sabık Albay Talat Aydemir'in af kapsamında tahliye edildiği 18 Temmuz günü Başkan Kennedy'ye "Türkiye Hakkında Bilgilendirici Not" gönderdi. Bakanlığın notunda çeşitli başlıklar altında ülkenin vaziyeti inceleniyordu. Mevcut siyasî durum başlığında ilk olarak İnönü'nün ikinci koalisyonunu CHP, YTP, CKMP ve bağımsız sabık Adalet Parti vekillerinden kurduğu, TSK'nin sivil siyaseti izlemeye devam ettiği söyleniyordu. Komutanların İnönü başkanlığında yeni bir koalisyonun tesisi için siyasetçilere kapalı kapılar ardında baskı yaptığını iddia eden Dışişleri, "askerî darbe planlandığı dedikoduları azaldı ancak ordunun içindeki bazı grupların hâlâ müdahale teşebbüsünü tasavvur ettiğinden eminiz" şeklinde kesin bir yargıda bulunuyordu. "Büyükelçi Menemencioğlu size Türkiye'nin artık sorunlarını çözmeye kararlı kuvvetli bir hükümeti olduğunu söyleyebilir" ifadesinden Başkan'ın Washington'daki Türk büyükelçi ile görüşeceği ve Bakanlık'ın Türk politikasına ilişkin yakın takipte olduğu anlaşılıyor. Bakanlık bu hususta son olarak "Türkiye'nin yöneticilerinin son zamanlardaki belirsiz dönemde sivil idareyi desteklemesinden memnunuz" yorumu yapıyordu.²⁰⁷

Bakanlık dış güvenliğe ilişkin, Türklerin Batı'ya bağlı olduğunu fakat ara sıra "hakiki Avrupalı ya da NATO'nun tam teşekküllü bir üyesi olarak kabul görmediğini" düşündüğünü ve sık sık bu konuda temin edilmeye ihtiyaç duyduğunu aktarıyordu.²⁰⁸ Ülkenin mevcut iktisadî durumuna dair siyasî istikrarsızlığın etkisi, 1961'deki buğday rekoltesinin düşük olması ve enflasyonla mücadele önlemleri sebebiyle 1960'tan bu yana Türk ekonomisinin resesyonda olduğunu ifade ediyordu. Kabinenin orta yolcu olacağı ve genel itibarıyla muhafazakâr iktisadî politikalar izleyeceği kanaatini

²⁰⁶ Bahtiyar Yalta. (2020). **Bir Darbeci Subayın Hatıraları: 27 Mayıs 1960-22 Şubat 1962-21 Mayıs 1963**. Yay. Haz. Erhan Çifci. Kronik Kitap, s. 488.

²⁰⁷ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. President's Office Files.** Countries. Turkey: 1961-1963. JFKPOF-125-005. s. 33.

²⁰⁸ **a.e.**, s. 33-34.

iletirken ezcümle ekonominin iyileşmesini ekseriyetle halkın hükümete güveninin artmasına bağlıyordu.²⁰⁹

Bu telgraftan sekiz ay sonra, 1963 Şubat'ında Devlet Planlama Teşkilatı'nın I. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Washington'un tahminlerini doğru çıkardı. "Plana göre milli gelirdeki artışlar, mümkün olduğu kadar yatırımlara aktarılacaktı... Tekelleşmeyi önleme önemli bir plan hedefiydi. Cari ödemeler açığı azaltılacak, Türkiye'nin kendi imkanlarıyla büyümesi tercih edilecekti. Tarım-sanayi dengesi kurulacak, nüfus artışı azaltılacak, bölgeler ve kesimler arasındaki gelir dengesizliği giderilecek, sanayi ve tarım yatırımları ihracat artışını teşvik edecek biçimde geliştirilecekti."²¹⁰ Planlar yıldızları hedefliyordu fakat içerideki gelişmeler buna sekte vuracaktı. İlk büyük çalkantı 22 Mart günü Bayar'ın yaşı ve sağlık durumu itibarıyla tutuklu bulunduğu Kayseri Cezaevi'nden tahliyesi sonucu yaşandı. Bayar'ın tahliyesi "27 Mayısçıları ve hükümeti tedirgin etti. Hatta Bayar'ın ikamet ettiği evin üzerinde Hava Kuvvetleri'ne bağlı jet uçakları tehditkâr uçuşlar icra ettiler." Bayar'ın tahliyesi uzun süreli olmasa da "zinde güçlerin" kazanı kaynamaya başlamıştı.

27 Mayıs'ın hedefine ulaşamadığı kanaatinde olan Aydemir gözünü karartmıştı. Darbe sonrasında yurtdışı görevlere sürülerek tasfiye edilen "Ondörtlerden" memlekete geri dönenlerle irtibat kurdu. Arkasında basından da birtakım isimlerin desteğini alan sabık albay, "Celâl Bayar'ın gösterişli biçimde tahliye edilmesi üzerine 27 Mayıs taraftarlarının yaptığı gösterilerden" cesaret buldu.²¹¹ Genç Harbiyelilerin desteği hâlâ eski komutanları Aydemir'in üzerindeydi. 20 Mayıs'ı 21 Mayıs'a bağlayan gece Aydemir ve ekibi harekete geçti, radyoevi ele geçirilerek hazırlanan "ihtilâl bildirisi" okundu. Ne var ki bu bildirinin tesiri uzun ömürlü olmayacaktı. Başbakan İnönü, "bu durumu artık askeriyenin kendi iç savaşı olarak görmüştü. Mevcut hükümetin gücüne ve meşruluğuna inanan üst rütbeli askerlerin, bu durumu kendi kendilerine sonlandıracaklarını düşünmüştü."²¹² Haklı çıkmıştı; İnönü ile sivil

²⁰⁹ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. President's Office Files.** Countries. Turkey: 1961-1963. JFKPOF-125-005. s. 34.

²¹⁰ Suavi Aydın & Yüksel Taşkın. (2018). **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi.** İletişim. s. 119.

²¹¹ Aydın & Taşkın, **a.g.e.**, s. 115.

²¹² Bengü Öztan & Zişan Ataman Çelik. 27 Mayıs'ın Gölgesinde Bir Albay: Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri. Yay. Haz. M. K. Kaynar. **Türkiye'nin 1960'lı Yılları.** İletişim. 2017. s. 174.

idarenin yanında olan silahlı kuvvetler liderliği girişimi bastırdı ve ilk teşebbüsten sonra affedilen cuntacılar bu kez ağır cezalara çarptırıldı. İhtilâl teşebbüsünün lideri Talat Aydemir ve yardımcısı Fethi Gürcan idam edildi.

Kasım ayında düzenlenen yerel seçimler koalisyonun altından halıyı çekti. Adalet Partisi'nin ipi göğüslemesi, CHP ile koalisyon ortaklığı yapan YTP ile CKMP'nin çarpıcı oy kayıpları yaşaması sonrasında bu partiler koalisyondan çekilmenin kendileri için iyi olacağını düşündü ve darbe sonrası kurulan ikinci sivil hükümet de dağılmış oldu.

3. 4. GENEL DEĞERLENDİRME

1950’li yılların ortalarından beri devam eden planlamalar 1960’ın 26 Mayıs’ını 27 Mayıs’a bağlayan gece netice vermiş ve Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koymuştu. Batı ittifaklarına bağlılığını sürdüreceğini duyuran darbeciler geçici bir hükümet teşkil etmişti. Ertesi yıl iktidara gelen Kennedy yönetimi, darbeyi “rasyonel ve kansız” nitelendirmekle beraber “sabıkların” idamına karşı bir duruş sergiledi ve bunu Dışişleri Bakanı Sarper üzerinden Ankara’ya ilettili.

İhtilalciler normale dönüş sürecinin nasıl gerçekleşeceğinde fikir ayrılığına düşmüştü ve bu ayrılıklar Milli Birlik Komitesi dahilinde farklı kliklerin oluşmasıyla sonuçlanmıştı. İktidarda uzun süre kalma taraftarı olan, siyasîlere güvenmeyen Türkeş liderliğindeki şahin kanat tasfiye edildi. Yeni teşkil edilen komitenin iktidarı en kısa sürede sivillere teslim etme taraftarı olan Madanoğlu çizgisinde olması TSK içindeki hizipleşmeyi engelleyemedi. İstanbul ve Ankara’da cuntalar kuruldu. Washington bu gelişmeleri büyükelçiliği aracılığıyla yakından izlemeye devam etti.

Anlaşıldığı üzere Amerikan yetkililer cuntaların yapabileceği yeni bir darbenin başarılı olacağı kanaatinde değildi zira darbenin halkın hissiyatına karşı olacağını düşünüyorlardı. Düzenlenecek seçimde DP’nin ardılı AP’nin öne çıkması ihtimalinden endişe duyan ve CHP iktidara gelmezse bir kez daha müdahalede bulunmak gerektiğini savunan subaylardan Tulga’nın sivillerin koalisyon kuramayacağını ileri sürerek müdahale için Washington’dan destek talebinde bulunduğunu bildiren ABD Dışişleri’nin buna menfi karşılık verdiği görülüyor. Zira Washington da MBK’nin tek görüş etrafında birleşmediğinin bilincindeydi.

Büyükelçi Hare’nin Washington’a bildirdiği üzere siviller ordunun devletteki rolünü kabul ediyordu ancak sivil idareye dönüşü arzuluyordu. Hare ayrıca MBK ve ordunun DP’ye karşı olduğundan CHP’yi desteklediği, buna mukabil AP’yi ise “MBK’den nefret eden subayların” kurduğunu ifade ediyordu. MBK ne bu partinin iktidarda söz sahibi olmasını ne de bir koalisyonun kurulmasını istiyordu. Netice itibarıyla siyasetçiler ordunun – ABD büyükelçiliğinin de bildiği – ilkelere uymayı taahhüt ederek koalisyon hükümetini kurdu.

MBK ÷lke yönetiminde – anayasa dahil – değişiklikler yapsa da dış politikadan sapmamıştı. ÷lkenin ilk koalisyonu – İnon başkanlığındaki CHP-AP hükümeti – da MBK'nin dış politikasını sürdürdü ve istikametini Batı'dan çevirmedi. İç politikada ise siyasiler orduyu “ait olduğu mevkiye yerleştirmek” istiyordu. Bunun yanında Batı'yla ilişkilerini geliştirmek ve aldığı iktisadî yardımı arttırmayı hedefliyordu. Yeni hükümet başarıya ulaşmanın yolunun iktisadî durumun iyileşmesinden geçtiği kanaatindeydi. Ayrıca ordudaki hareketlenmelerden endişelendiğini yüksek sesle dile getirmekten – ve ABD'ye de bunu bildirmekten – imtina etmemişti. Bu durumun Amerikalı diplomatları şaşırttığı görülmüyor zira ordudaki cuntalaşma, 22 şubat ve 21 Mayıs teşebbüsleriyle sonuçlanacak ayaklanmaların gelişmesi ihtimali Washington'un da malumuydu.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AKDENİZ'DE SULAR ISINIYOR: ABD KIBRIS'TA VİTES ARTTIRMAYA KARAR VERİYOR

4. 1. SOĞUK SAVAŞ BAŞLANGICINDA KIBRIS'IN DURUMU

Üç asırlık Osmanlı idaresi sonrası 1878'de İngiliz idaresine bırakılan Kıbrıs, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde şiddeti giderek artan bir kargaşaya sürüklenecekti. Zira bu dönemde *Commonwealth*'e [İngiliz Milletler Topluluğu] bağlı bazı uluslar self-determinasyon ilkesi uyarınca bağımsızlığını kazanmıştı. Kıbrıs dahilindeki Rumlar ve Atina, bu durumun Ada için de geçerli olabileceğini umuyor, uzun vadede Ada'nın Yunanistan karasına bağlanmasını planlıyordu. Ne var ki 1950'lerin başında İngiltere ile Türkiye resmen bir "Kıbrıs sorunu" olduğunu dahi kabul etmiyor, statükonun değişmesini istemiyordu. Yunanistan meseleyi ilk kez 1954'te Birleşmiş Milletler'e taşıdı. Atina II. Dünya Savaşı sonrası esen sömürgecilik karşıtı rüzgârdan istifade ederek ulusların kendi kaderini tayin hakkı ilkesinin Ada'da uygulanmasını istedi.²¹³ Ancak umduğu çözümü elde edemedi. Türkiye'nin BMGK Daimî Temsilcisi Selim Sarper "konuyu Doğu Akdeniz'in barış ve istikrarı açısından ele alarak bu bölgede tahriklerin zararları olacağını belirtmiş ve İngiltere Hükümetinin Ada halkına tedrici bir muhtariyet vereceğine itimadı olduğunu" açıklamıştı.²¹⁴ Bunun üzerine Türkiye, Kıbrıs'a ilişkin çözümün İngiltere, Yunanistan ve kendisi arasında bulunmasından yana bir tavır sergilediği için Yunanistan'ın "sömürgecilik taraftarlığı" ithamıyla karşı karşıya kaldı.

Ada'nın Yunanistan ile birleşmesi [*Enosis*] tezini savunan Rumlar 1955 yılında *Ethniki Organosis Kiprion Agoniston* [EOKA (Kıbrıslı Savaşçıların Millî Örgütü)] adı altında örgütlendi ve eylemlerine başladı. Aynı yıl Londra'da konuyla ilgili üç devletin temsilcileri bir araya gelerek meseleyi masaya yatırdı. Zira Türkiye ve İngiltere meseleyi uluslararası camiada değil ilgili ülkeler arasında çözümenin gerektiği tutumunu benimsiyordu ve Yunanistan bu üçlü sacayağının diğer ayaklarının elini zorluyordu. İngiltere, Sarper'in de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda ifade ettiği üzere Ada'ya özerklik teklif etti, ancak Atina buna yeşil ışık yakmıyordu. Bu

²¹³ A. Suat Bilge. "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türk-Sovyet İlişkileri". M. Gönübol, C. Sar, A. Ş. Esmer, O. Sander, A. H. Ülman, A. S. Bilge, ... D. Sezer. **Olaylarla Türk Dış Politikası**. AÜSBF. 1987. s. 338.

²¹⁴ Bilge, **a.g.e.**, s. 339.

gelişmeler esnasında Kıbrıs meselesinin yarattığı gerginlik NATO mensubu iki ülke olan Türkiye ile Yunanistan'ın halklarına da sirayet etmekteydi. Esasen 1950'lerin başından beri Atina-Ankara hattında sorun teşkil etmeye başlamış olan bu sorun her iki tarafın da Batı ittifakının bir parçası olması sebebiyle “başlangıçta Türk-Yunan dostluğu çerçevesinde hükümetlerce ikinci planda tutulmaya çalışılmış” fakat bu durum uzun süre devam ettirilememişti.²¹⁵ Londra Konferansı sürerken Atatürk'ün Yunanistan topraklarında bulunan evine saldırı düzenlendiği dedikodularının Ege'nin karşı kıyısında yankısı büyük oldu ve fitil ateşlendi. Milli Türk Talebe Birliği üyelerinin kurduğu *Kıbrıs Türktür Derneği*'nin İstanbul'da düzenlediği miting “kısa bir süre içinde lümpen bir nitelik kazandı ve polisin tamamen seyirci kaldığı bir ortamda çoğunluğu Rumlara ait azınlık mallarının, kiliselerinin ve okullarının hedef alındığı yıkma, yakma ve yağmalama eylemlerine dönüştü.”²¹⁶ 6-7 Eylül 1955 günü yaşanan olaylarda sadece tahrip edilen kiliselerin sayısının altmış biri buldu. Okul, hastane, ticarethane ve konutların hedef alındığı olaylar süresince gayrimüslim vatandaşlar maddi ve manevi zarara uğratıldı. Bu hadiseler hâlihazırda kilitlenmiş vaziyetteki Londra Konferansı'nın fişini çekti.²¹⁷

4. 1. 1. Londra'nın Arabuluculuk Çabaları: Radcliffe, Foot ve Macmillan Planları

Adada sular durulmamış, “Kıbrıs Türklerine karşı girişilen tedhiş hareketleri 1956 yılından itibaren artarak (...) sonunda cemaatler arası bir çeşit iç savaşa” dönüşmüştü.²¹⁸ Bu arada İngiltere'nin soruna çözüm bulma çabaları devam ediyordu. Londra bu çabalarını baltaladığını düşündüğü Makarios'u Ada'dan sürgün etti. 1956'da Lord Radcliffe'nin hazırladığı, Ada'ya dışişleri, savunma ve iç güvenlik alanları dışında özerklik verilmesi tasarısına Rumlara karşı çıktı; Makarios'un sürgüne gönderilmesine cevaben İngilizleri muhatap almıyorlardı. Ertesi yıl Kıbrıs sorunu

²¹⁵ Melek Fırat. “Yunanistan'la İlişkiler”. Ed. Baskın Oran. **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**. Cilt I. İletişim. 2002. s. 593.

²¹⁶ Fırat, a.g.e., s. 601.

²¹⁷ Dilek Güven. 2005. **Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül 1955 Olayları**. (Çev. Bahar Şahin). İletişim. 2005. s. 210.

²¹⁸ A. Suat Bilge. “Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türk-Sovyet İlişkileri”. M. Gönübol, C. Sar, A. Ş. Esmer, O. Sander, A. H. Ülman, A. S. Bilge, ... D. Sezer. **Olaylarla Türk Dış Politikası**. AÜSBF. 1987. s. 347.

BM’de iki kez görüşüldü, Yunanistan iki seferde de self-determinasyonu masaya getirdi ancak “Genel Kurul’da gerekli 2/3 oy çoğunluğu elde edemediği için” teklif kabul görmedi.²¹⁹ BM’nin hâlihazırda yürütülmekte olan – üç devlet arasındaki – müzakerelerin devamı yönünde görüş bildirmesi üzerine Yunanistan taktik değiştirerek Türkiye’yi ekarte etmek için meselenin İngiltere ile Ada’nın arasında olduğunu savunmaya başladı. İngiltere ise tam tersi bir hamlede bulundu ve meseleyi uluslararası masaya çekmeye çalıştı. Böylelikle bu krizde başat rol oynamak zorunda kalmayacaktı. 1956 itibarıyla Ankara adanın taksimi yönünde politika izlemeye başladı. Zira Atina’nın *Enosis*’ten vazgeçmediği aşıkardı; Ada’da statüko değişecekse bu Ada’nın iki toplum arasında eşitçe taksimi yönünde olmalıydı.

Batı ittifakının bayraktarlığını XX. asrın yarısına kadar bölgede İngiltere yürütmüşken Nasır’ın 1956’da Süveyş Kanalı’nı millileştirmesiyle Mısır, İsrail, İngiltere ile Fransa arasında yaşanan kriz sonucunda Londra bölgenin arabuluculuğu rolünü ABD’ye bıraktı.²²⁰ Macmillan başkanlığındaki yeni İngiliz hükümeti Makarios’un sürgünden dönmesine müsaade etti. Önceki on yılda uluslararası arenaya taşınan Kıbrıs meselesi, ABD’yi esasen NATO bağlamında ilgilendiriyordu. Zira ifade edildiği üzere bu on yılda Atina ile Ankara Batı blokunun teşkil ettiği askerî ittifaka resmen dahil olmuştu. Bu sebeple ABD ve NATO Türkiye-Yunanistan arasındaki sorunlara alaka göstermişti.²²¹ Washington meselenin ittifak kapsamında halledilmesini savunuyordu. Beyaz Saray hem Moskova’nın bölgeye müdahil olmasını hem de NATO’nun güneydoğu kanadını teşkil eden Yunanistan ile Türkiye’nin çatışmasını engellemek adına arabuluculuğa soyunacak ve dönemin Dışişleri Bakanı John Foster Dulles 20 Kasım 1958’de Başbakan Menderes’e NATO’nun ehemmiyetini vurgulayan bir mektup gönderecekti.

1957 yılına geri dönüldüğünde İngiltere’nin artık kangren olmuş Kıbrıs meselesine bir çözüm bulmak için çeşitli planları masaya sürdüğü görülebilir.

²¹⁹ A Suat Bilge. “Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türk-Sovyet İlişkileri”. M. Gönlübol, C. Sar, A. Ş. Esmer, O. Sander, A. H. Ülman, A. S. Bilge, ... D. Sezer. **Olaylarla Türk Dış Politikası**. AÜSBF. 1987. s. 354.

²²⁰ Melek Fırat. “Yunanistan’la İlişkiler”. Ed. Baskın Oran. **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**. Cilt I. İletişim. 2002. s. 604.

²²¹ Veysel Ergüç. “Johnson Mektubu”. Yay. Haz. M. K. Kaynar. **Türkiye’nin 1960’lı Yılları**. İletişim. 2017. s. 257.

“Bunlardan ilki, 3 Aralık’ta adaya vali olarak giden Hugh Foot’un kendi adıyla anılan planıydı.”²²² Bir geçiş süreci öngören bu plan mevcut olağanüstü durumun kaldırılmasını, Makarios’un sürgününe son verilmesini ve Ada’nın iki toplumunun kendi liderleri tarafından yönetilmesi yönünde müzakerelere başlanmasını teklif ediyordu. Ancak Ankara olağanüstü durumun kaldırılması ile Makarios’un sürgününün sonlandırılmasını sakıncalı bulduğundan planı kabul etmedi. Atina ise Ankara’nın “eşit taraf yapılmasına” karşıydı. Ölü doğan Foot Planı’nın ardından 1958 yazında Londra Başbakan Macmillan’ın adıyla anılacak bir plan daha sundu. Türklere ve Rum toplumlarına müstakil Temsilciler Meclisi, İngiliz vali başkanlığında – Rum çoğunluğunda – bir konsey oluşturulmasının yanında Ada’ya özerklik sunan plan Yunanistan ile Rumların iş birliğine yanaşmaması, EOKA’nın terör faaliyetlerini arttırması, Türk tarafının işin ucunun *Enosis*’e varmasından korkması gibi sebeplerden dolayı hayata geçirilemedi.²²³ Atina ve EOKA eylemlerini devam ettirirken Ankara buna mukabil Seferberlik Tetkik Kurulu üzerinden Kıbrıs’taki Türk direnişini teşkilatlandırmak için Türk Mukavemet Teşkilatı’nı kurdu. Teşkilat 1961’e dek yeraltı direnişi olarak gerilla faaliyeti yürütecekti.²²⁴

4. 1. 2. Zürih-Londra Süreci ve Kıbrıs Cumhuriyeti

Bu açmazın daha fazla devam edemeyeceği kısa sürede anlaşıldı. NATO’nun araya girmesiyle hem *Enosis* hem de taksim tezleri reddedildi. Terazinin iki ucunda bulunan Türkiye ile Yunanistan’ın bu ortak paydada buluşmasının esas nedeni, Soğuk Savaş esnasında bölgede yaşanan sıcak çatışmalardı. Sırasıyla “Lübnan, Ürdün ve Irak bunalımları, bölgede Sovyet gücünün ve dolayısıyla tehdidinin artmakta olduğunu göstermiş ve sonuçta Türkiye ile Yunanistan arasındaki gerilim yumuşamıştı.”²²⁵ Ada’da dökülen kanın kontrolden çıkması Batı blokunun bu iki ülkesi arasında sıcak savaşın patlak vermesiyle sonuçlanabileceğinden Kıbrıs sorunu ittifakın temeline

²²² Melek Fırat. “Yunanistan’la İlişkiler”. Ed. Baskın Oran. **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**. Cilt I. İletişim. 2002. s. 606.

²²³ A. Suat Bilge. (1987). “Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türk-Sovyet İlişkileri”. M. Gönübol, C. Sar, A. Ş. Esmer, O. Sander, A. H. Ülman, A. S. Bilge, ... D. Sezer. **Olaylarla Türk Dış Politikası**. AÜSBF. 1987. s. 363.

²²⁴ Suavi Aydın & Yüksel Taşkın. **1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi**. İletişim Yayınları. 2018. s. 75.

²²⁵ Oral Sander. **Türkiye’nin Dış Politikası**. Der. Melek Fırat. İmge Kitabevi. 2020. s. 114.

konmuş bir dinamit niteliği taşıyordu. Sırasıyla Zürih ve Londra'da üç ülkenin liderleri bir araya geldi, 19 Şubat 1959'da Kıbrıs Cumhuriyeti'nin teşkil edilmesi kabul edildi ve 1960 Ağustos'unda kurulan bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin anayasasına, beş büyük şehirde ayrı Türk belediyelerinin kurulması, devlet görevlerine Rumların yüzde yetmiş, Türklerin yüzde otuz oranında alınması, Rum cumhurbaşkanının Türk yardımcısına veto hakkı verilmesi gibi maddeler konarak Türk azınlığın mevcudiyeti garanti edildi.²²⁶ Ayrıca Türkiye, Yunanistan ve İngiltere resmen Ada'ya garantör oldu.

İfade edildiği üzere İngiltere ile Türkiye gibi Washington da bu ihtilafı BM'de uluslararası kamuoyu önünde tartışmayı doğru bulmamıştı. Meseleye NATO kapsamında kapalı kapılar ardında çözüm üretmekten yanaydı.²²⁷ Yunanistan ve Türkiye'yi içeren bir çatışmanın ittifakın bütününe ve dolayısıyla Amerikan çıkarlarına vereceği zararın bilincinde olan ABD'nin Yunanistan üzerinde yaptığı baskı Zürih ve Londra anlaşmalarının imzalanmasında rol oynamıştı. Ne var ki Washington'u Kıbrıs sorununun çözülmesine bu kadar ilgi göstermeye sevk eden tek mesele Atina ve Ankara ilişkisinin durumu değildi.

Eisenhower idaresi çevreleme politikasını genişleterek devam ettirme ve bu çerçevede Orta Doğu ile Asya-Pasifik'te yeni ittifaklar kurma stratejisini benimseyip ilerleyen dönemde Başkan'ın adıyla anılacak yeni doktrinini 1957'de ilan ettiğinde Orta Doğu bölgesindeki çıkarlarını kabul etmiş oldu.²²⁸ Bu doktrin Türkiye'ye duyulan ihtiyacı arttırıyordu. Zira bölgede herhangi bir operasyon yapılabilmesi için en müsait üsler Türk topraklarındaydı.²²⁹ Doktrin doğrultusunda ABD'nin üstlendiği sorumlulukları yerine getirebilmesi için ve iyi ilişkiler kurmayı hedeflediği Arap Yarımadası'na açılan yolun üzerinde bulunduğundan Kıbrıs da Beyaz Saray için önem

²²⁶ A. Suat Bilge. "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türk-Sovyet İlişkileri". M. Gönübol, C. Sar, A. Ş. Esmer, O. Sander, A. H. Ülman, A. S. Bilge, ... D. Sezer. **Olaylarla Türk Dış Politikası**. AÜSBF, 1987. s. 373.

²²⁷ Oral Sander. **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)**. İmge Kitabevi. 2016. s. 300.

²²⁸ Çağrı Erhan. "ABD ve NATO'yla İlişkiler". Ed. Baskın Oran. **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**. Cilt I. İletişim. s. 566.

²²⁹ Erhan, **a.g.e.**, s. 568.

arz etmeye başladı. 1958’de Lübnan ve Ürdün müdahalelerinde Kıbrıs stratejik bir rol oynadı.²³⁰ İlerleyen süreçte bu rolün daha da önem kazanması bekleniyordu.

Kıbrıs’ta bağımsız devletin resmen ilanı için hazırlık süreci devam ederken 27 Mayıs 1960 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri memleket dahilinde idareyi ele aldı. İhtilal sonrasında idareyi ele alan Milli Birlik Komitesi hükümet programında Kıbrıs’taki Türk topluluğuna verilecek destek ve gösterilecek yakın ilginin altını çizdi ve “Dost ve müttefik Yunanistan ile (...) münasebetlerin Kıbrıs meselesinin hallinden sonra ananevi bağlarımıza ve müşterek menfaatlerimize uygun olarak geliştiğini memnuniyetle müşahede ve bu gelişmenin ileride daha da kuvvet bulmasını samimiyetle temenni etmekteyiz”²³¹ diyerek Demokrat Parti hükümetinin izlediği Batı bloku ve Yunanistan ile ipleri koparmama siyasetini devam ettireceğinin sinyallerini verdi. 15 Ekim 1961 seçimleri sonrası kurulan ilk sivil hükümet yani Cumhuriyet Halk Partisi-Adalet Partisi koalisyonu da yeni teşkil edilen Kıbrıs Cumhuriyeti’ni bir bütün olarak ele aldı ve “Komşumuz Yunanistan ile Kıbrıs meselesinin hallinden sonra dostluk ve ittifak bağlarımıza uygun olarak gelişen münasebetlerimizin daha da kuvvet bulmasına önem vermekteyiz”²³² vurgusunu yaptı. Sivil hükümet, MBK Hükümeti ile aynı doğrultuda bir strateji benimsiyordu. Ancak topluluklar arası ihtilaf son bulmadı; İngiltere’den bağımsız cumhuriyetin kurulması, bir anayasa hazırlanması Ada’da istikrarı sağlayamadı.

4. 2. KENNEDY BEYAZ SARAY’DA: WASHINGTON VİTES ARTTIRIYOR

Kıbrıs toplulukları arası tansiyonun hat safhada olduğu bu dönemde iktidara gelen Başkan Kennedy, Dışişleri Bakanlığı’nın Kıbrıs meselesine ilişkin durum raporunu okudu. Duyduğu endişe üzerine 71 no.lu, 23 Ağustos 1961 tarihli Milli Güvenlik Eylem Müzekkeresi’ni kaleme aldı. Dışişleri Bakanı Dean Rusk’a gönderilen müzekkerede Başkan, Kıbrıs’taki komünist partinin ivme kazanmasının ve Makarios

²³⁰ Oral Sander. **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)**. İmge Kitabevi. 2006. s. 301.

²³¹ T. C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, Cilt: 1, 24 Haziran 1960 tarihli Birinci Birleşimden 30 Eylül 1960 tarihli On Beşinci Birleşime kadar, 1961. (1. Dönem, 2. Birleşim, 11.7.1960). s. 4.

²³² Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt: 1, Devre: 1, İçtima: 1, 26.10.1961 tarihli Birinci Birleşimden 15.1.1962 tarihli Otuz Üçüncü Birleşime kadar, 1962. (1. Dönem, 13. Birleşim, 27. 11. 1961). s. 124.

yönetiminin yetersizliklerinin kaygılandırıcı olduğunu söylüyordu. Durumun daha da vahim bir hâl almasının önüne geçilmesi gerektiğine dikkat çeken Kennedy, Dışişleri Bakanı'na, "Daha açık bir tutum sergilemesi için İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'yi biraz teşvik etmemiz gerekmez mi" sorusunu yöneltiyordu. Ayrıca Amerika'nın rolüne dair de bir not düşüyor ve garantör güçlerin kısıtlı kaynakları düşünüldüğünde bu ülkelerin bölgede Batı'nın yükünün çoğunu omuzlarında taşıması yönündeki politikanın da ihtiyatla gözden geçirilmesi uyarısında bulunuyordu. Kıbrıs'ın arazisi ve stratejik konumunun ABD ve müttefikleri nazarında önemine dikkat çeken Başkan, Washington'un ülke üzerindeki nüfuzunu en iyi şekilde korumak üzere hangi önlemlerin alınması ve kaynaklarının nasıl kullanılmasına ilişkin Dışişleri'nden tavsiye bekliyordu.²³³

Kıbrıs'taki duruma ilişkin Kennedy'nin vites arttırma kararı aldığı anlaşılıyordu. Başkan'ın milli güvenlik meselelerindeki danışmanlarından McGeorge Bundy on gün sonra, 25 Eylül tarihli MGK Eylem Müzekkeresi'nde Dışişleri Bakanı'na Başkan Kennedy'nin talimatını şu sözlerle ilettiler: "Başkan, ABD'nin Kıbrıs'ta geçmişte olduğundan daha aktif bir rol üstlenmesi gerektiği görüşünde mutabık ve komünist gücün frenlenip zayıflatılması için programın arkasında kuvvetli bir duruş sergilenmesini istiyor. Başkan ayrıca Kıbrıs'a destek verilmesine ne kadar önem verdiğimiz Yunanistan, Türkiye ve İngiltere karşısında altının çizilmesini ve bu güçlere gayretlerini arttırmaları uyarısının verilmesini bekliyor."²³⁴

Beyaz Saray yönetiminin, Soğuk Savaş'ın en sıcak günlerinin yaşandığı bu dönem itibarıyla Sovyetlere karşı Ada'daki bir komünist grubun çalışmalarından dahi endişelenecek kadar alarm halinde olduğu yeterince açık. Bizzat Başkan'ın Kıbrıs'ta vites arttırmayı teklif ettiği günlerde Zürih ve Londra Anlaşmaları ile belirlenen ve Kıbrıs Anayasası'na dahil edilen maddelerin uygulanmasında Rumlar ayak diriyordu. Aynı Türk belediyeleri, devlet görevlerine Türklerin yüzde otuz oranında alınmaları, Türk Cumhurbaşkanı muavininin veto hakkı ve Kıbrıs ordusunun kurulması

²³³ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey.** Ed. James E. Miller. Government Printing Office. 1994. 248 no.lu belge.

²³⁴ a.e., 250 no.lu belge.

hususlarında ihtilaf vardı. Anayasayla sabit bu maddelerin uygulanmaması sonucu Ankara Kıbrıs Rumlarını ihtar etti. 5 Ağustos 1961 günü Dışişleri Bakanı Selim Sarper “Temenni ederim ki, Kıbrıslılar, ellerindeki nimetin kıymetini bilerek Zürih ve Londra Anlaşmalarını başarıyla tatbik etsinler” ifadesini kullandı.²³⁵ Buna rağmen Makarios yönetimi Ankara’nın uyarılarına kulak asmadı.

4. 2. 1. Anayasa Krizleri: Başpiskopos Makarios Taviz Vermiyor

Kennedy idaresinin ikinci yılına girilirken, 12 Ocak 1962 tarihinde ABD’nin Kıbrıs büyükelçiliğinden Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen telgrafta elçi Kıbrıs Dışişleri Bakanı ile yaptığı görüşmeyi Washington’a aktardı. Elçinin raporuna göre Kıbrıslı bakan Cumhurbaşkanı Makarios’un Kıbrıs Türkleriyle istişare etme yönünde gayret gösterdiğini ve daha yeni, “asi Kıbrıs Türklerinin lideri” ile mecliste vergi kanununa ilişkin görüştüğünü söylemişti. Bakan “bazı Kıbrıs Türklerinin çok ileri gittiklerine kanaat getirdiğini” açıklamış ve “Küçük liderliğindeki nispeten ılımlı Kıbrıs Türkleri ile Denktaş ve Ali Rıza önderliğindeki daha radikal grubun birbirinden farklı olduğunu” iddia etmişti. Küçük’ün hep müspet olduğunu söyleyen Rum bakan “Denktaş ve güruhunun ise Türklerin ancak Rumlarla aralarına azami ölçüde mesafe koyarak varlığını sürdürebileceğine inandığını” belirtmişti.

Amerikan elçisine göre Kıbrıslı bakan sadece Türk hükümetinin Kıbrıs Türklerini sağduyulu düşünmeye ikna edebileceğini düşünüyordu ve “Amerika’nın bu istikamette Ankara üzerinde nüfusunu kullanmasının faydalı olacağını” ileri sürmüştü. ABD elçisi ülkesinin garantör olmasa da bu hususta yararlı olmak istediği, Ankara ile Atina’yı da itidale davet ettikleri cevabını vermişti. Bakan, Amerika’nın mevcut tartışmada Makarios’un yasa teklifini destekleyen bir görüş bildirmesini umduğunu söyleyerek bir adım ileri gitmişti. Ayrıca hükümetinin meclisin %70’inin Rum %30’unun Türklerden oluşması ve belediyelerin bölünmesi meselelerinde elinden geldiğince hızlı hareket ettiğini, Türklerin şu anda izlediği vergi vetosuyla anayasanın uygulanmasını hızlandırma taktiğinin zararlı olduğunu eklemişti. Kıbrıslı bakanın

²³⁵ A. Suat Bilge. “Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türk-Sovyet İlişkileri”. M. Gönübol, C. Sar, A. Ş. Esmer, O. Sander, A. H. Ülman, A. S. Bilge, ... D. Sezer. **Olaylarla Türk Dış Politikası**. AÜSBF. 1987. s. 373.

kastettiği veto Kıbrıs bağımsızlığını kazanmadan önce konan vergi yasasına ilişkindi. Vergi toplanmasına ilişkin yeni bir kanunun çıkarılması için hem Rum hem de Türk Temsilciler Meclisi'nin onayı gerekiyordu ve Türk parlamenterler ne yeni kanunun çıkarılmasına ne de mevcut yasanın yürürlükte kalmasına onay veriyordu.²³⁶ Kıbrıslı bakan sözlerini, Ankara'nın asi Kıbrıs Türklerini, muhalefeti bir kenara bırakıp Kıbrıs hükümeti ile iş birliği yapma yönünde sevk etmesinin faydalı olacağını söyleyerek tamamlamıştı.

4. 2. 2. Ayrı Belediyeler Sorunu Büyüyor

Ne var ki 1962 yılında şartlar değişecekti. “1960 yılında Zürih Anlaşmasıyla kurulmuş bulunan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kabul edilmiş anayasasına göre Lefkoşa, Limasol, Magosa, Baf ve Larnaka kentlerinde Kıbrıslı Rum ve Kıbrıslı Türklerin ayrı ayrı belediyeleri olması özel bir hüküm halinde düzenlenmişken, Cumhurbaşkanı ve Kıbrıs Başpiskoposu Makarios 1962 yılında bu beş kentte tek belediye kurulması ve belediyelerde Kıbrıslı Türklerin nüfusları oranında temsil edilmeleri gerektiğini öne sürdü.” Türk tarafı Kıbrıs Anayasası'na ihtilafli olan bu yaklaşımı reddetti. Makarios Türkiye'nin bıçak sırtı bir dönemden geçmesinden istifade etmek için Küba Krizi esnasında yaptığı ziyarette Ankara'yı ikna etmeye çalıştı ancak çabaları sonuç vermedi.

Ada'daki Rumların Amerika'yı bundan birkaç yıl öncesine kadar İngiltere'nin üstlendiği rolü ele almaya ve *de facto* bir garantör gibi davranmaya davet ettiği esnada NATO da meseleden elini çekmiş değildi. 1962 yılının 15 Nisan'ında NATO Genel Sekreteri Dirk Stikker Ankara'yı ziyaret etti. Ziyareti süresince Başbakan İnönü ve Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin ile temaslarda bulundu. Ankara büyükelçiliği bu temaslara NATO Dairesi Genel Müdürü Osman Esim Olcay'dan edindiği notlarını Washington'a aktardı. Büyükelçiliğe göre İnönü, Stikker ile görüşmesinde her ne kadar ülkesinde son yıllarda birden fazla hükümet kurulmuş olsa da hepsinin Türkiye'nin NATO'ya olan sarsılmaz bağımlı olduğunu vurguladığını söylemişti. Başbakan, Washington'un Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında yaşananın aksine bir

²³⁶ Melek Fırat. “Yunanistan'la İlişkiler”. Ed. Baskın Oran. **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**. Cilt I. İletişim. s. 720.

taarruz hâlinde duruma müdahil olacağından kimsenin şüphe duymadığını belirtmiş ve ABD'nin bu yöndeki siyasetine duyduğu güvenin altını çizmişti.²³⁷ Dışişleri Bakanı Erkin ise Stikker'e Türkiye'nin Orta Doğu'daki komşuları ve Kıbrıs'ın durumuna ilişkin yorumda bulunmuştu. Erkin, "Türk ve Yunan devletlerinin içtenlikle adadaki iki toplumu bir araya getirmeye çalışmasına rağmen Kıbrıs kabinesinde bulunan bazı önde gelen Rumların mevcut hükümeti *Enosis*'e giden yol olarak gördüğü ve bu tavırlarının tehlikeli bir duruma yol açabileceği" şeklinde dikkate değer sözler sarf etmişti.²³⁸ İfade edildiği üzere Atina ile Ankara 1950'li yıllar boyunca Kıbrıs sorununun iki ülke ilişkilerine menfi etkisi olmaması için çaba göstermişti. NATO Konseyi'nde her iki ülkenin temsilcisi de irtibatı koparmamış, genel sekreterin desteğiyle mütemadiyen bir çözüm arayışında bulunmuştu.²³⁹ Bu on yılın sonu itibarıyla yaşanan gelişmelere ve Atina'nın olumsuz girişimlerine rağmen Ankara'nın diplomatik bağı kestirip atmadığı Erkin'in ifadelerinden anlaşılıyordu.

Bu esnada Ada yönetimi de Beyaz Saray'la yakın temaslarını sürdürüyordu. Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios ABD'ye bir ziyarette bulundu. Dışişleri Bakan Yardımcısı Brubeck, 13 Temmuz 1962'de Başkan'ın milli güvenlikten sorumlu danışmanı Bundy'ye Makarios'un ziyaretinin sonuçları ve "yarattığı ivmenin korunması" konulu bir müzekkere gönderdi. Brubeck, ABD'nin hayati çıkarları yani Ada'da bulunan iletişim tesisleri, komünist tehditle baş edilmesi gereği, Rum ve Türk toplumları arasındaki ilişkide barışın muhafazası için Amerika'nın bu ülke üzerinde nüfuzunu üst düzeyde tutması gerektiğini ifade ediyordu. ABD'nin mevcut Kıbrıs politikasının büyük parçalarından birinin, Ada'da Batılıların etkisinin hâkim olması için diğer Batı ülkelerini ve borç veren uluslararası örgütleri daha aktif olarak katkıda bulunmaları yönünde teşvik etmek olduğunu söyleyen bakan yardımcısı, Washington'un bu sebeple geçen yıl Kıbrıs'taki ortak sorun ve hedeflere dair garantör devletlerle sık sık istişare ettiğini dile getirdi. Mevcut durumdan da ABD devletine şöyle pay biçti: "Yunan ve Türk hükümetlerinin Kıbrıs meselesine ilişkin birbiriyle düzenli olarak

²³⁷ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Regional Security Files.** NATO: General: Cables, 1962: 1 March-14 June [3 of 4 folders]. JFKNSF-222-010. s. 6.

²³⁸ **a.e.**, ss. 6-7.

²³⁹ S. D. Kertesz. "From Wartime Co-Operation to NATO". Ed. S. D. Kertesz, **American Diplomacy in a New Era.** University of Notre Dame. 1961. s. 48.

istişare yürütmesi ve iş birliğinde bulunmasında, özellikle de mevcut anayasal çerçevenin desteklenmesi gereğinde tamamen mutabık olmalarında bizim yürüttüğümüz istişarenin etkili olduğunu düşünüyoruz.” Brubeck muhtelif anayasal meselelere dair Ada’nın iki toplumu arasındaki açmaz devam ettiğinden Atina ile Ankara arasındaki iş birliğinin azami önemini altını çizdi.²⁴⁰

Açmaza yol açan konulardan bir diğeri de Kıbrıs ordusunun teşkil edilmesiydi. Makarios yönetimi orduda birliği savunurken Türk tarafı Rumlardan ayrı bir silahlı kuvvet oluşturulmasını istiyordu bu yüzden Türk Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fazıl Küçük veto etti. Üzerinde uzlaşılan ancak Rumların uygulamaya yanaşmadığı husus belediyeler ve kamu hizmetleriydi. Kamu hizmetinde yüzde yetmiş oranında Rum yüzde otuz oranında Türk istihdam edileceği anayasayla sabitti. Makarios “Türk nüfus içinde yeterli sayıda nitelikli eleman bulunmadığı için” bu maddeyi hayata geçirmede. Yine anayasa uyarınca beş büyük şehirde kurulması gereken Türk belediyelerinin de “bütçeye ağır yük getirdiği için” sürdürülemeyeceğini iddia ediyordu.²⁴¹ 1962 sonunda Rum yöneticiler belediyeleri birleştirme kararı alsa da Türkler bunu kabul etmedi. “Kıbrıslı Türk liderliği de 1 Ocak 1963 tarihinden itibaren bu beş kentte kendi belediyelerini çalıştıracaklarını ilan etti.”²⁴²

Makarios yönetimi Türk tarafının bu ilanını tanımadı. Anayasaya uyulmaması iki toplum arasındaki ihtilafı bir ileri aşamaya taşıdı ve Rumlar anayasada değişiklik talep etmeye yöneldi. Bu arada durumu sığağı sığağına takip eden ABD Ankara Büyükelçiliği, 14 Şubat 1963 günü Washington’a bir telgraf gönderdi. Kıbrıs temalı bu bilgi notunda Amerikan elçiliği, Türk hükümetinin esasen Kıbrıs Anayasası ve Londra-Zürich Anlaşmalarının dokunulmazlığı ilkesinin ihlal edileceğini düşündüğünden Türk belediyelerinin ortadan kaldırılması ihtimaline şiddetle karşılık verdiğini bildirdi. Elçiye göre Türkler, birçok kez ifade ettikleri üzere, anayasanın bir kez ihlaline müsaade edilirse başka değişikliklerin yapılacağına ve böylece Kıbrıs’ta

²⁴⁰ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey.** Ed. James E. Miller. Government Printing Office. 1994. 262 no.lu belge.

²⁴¹ Melek Fırat. “Yunanistan’la İlişkiler”. Ed. Baskın Oran. **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar.** Cilt I. İletişim. 2002. s. 722.

²⁴² Suavi Aydın & Yüksel Taşkın. (2018). **1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi.** İletişim Yayınları. s. 123.

itina ile tesis edilen düzeninin temelinin zarar göreceğine inanıyordu. Türk hükümetinin temel endişesinin Kıbrıs'taki düzeninin zayıflaması ve bunun da *Enosis*'e yol açması olduğunu ileten Ankara büyükelçiliği, ev sahibi yönetiminin, bunun neticesinin yalnız Kıbrıs için değil aynı zamanda Türk-Yunan ilişkileri ve NATO'nun birliği için de felaket niteliğinde etkisi olacağına inandığını vurguluyordu.

“Makarios'un belediyeler sorununu idare şekli neticesinde Türk hükümeti, Ada'daki Türk nüfusa karşı iyi niyet taahhütlerine inancını kaybetmiş gibi görünüyör” yorumunda bulunan Büyükelçi Hare “*Türk hükümetinin gösterdiği itidal ve sabrı zafiyet emaresi olarak yorumlamak hata olur*” sözüyle Washington'u uyarıyordu. 27 Mayıs sonrası dönemde yönetim Kıbrıs politikasında uluslararası mutabakatlara desteği sürdürmüş, Kıbrıs Türklerinin sorunlarını iç siyasette güttüğü emellerine alet etmekten kaçınmıştı. “Bayraktar Camii'nin bombalanmasından²⁴³ sonra olduğu gibi burada duygular kabardığında Türk hükümeti işlerin çığırından çıkmaması için sorumluluk aldı” diyen Hare Washington'u bir kez daha ihtar ediyordu: “Yine de bu Türkiye'nin Kıbrıs'a verdiği önemin azaldığı anlamına gelmiyor, Ankara Kıbrıs politikasında doğru ve istikrarlı olduğuna inandığı yolu izliyor.”

Hare hükümetin içerideki rakiplerine karşı yaşadığı zorlukların ve koalisyonun zafiyetlerinin, Ankara'yı Londra-Zürih süreci ve anayasayla Kıbrıs Türklerine tanınan haklar ile garantilerin temelini zayıflatmaya yönelik herhangi bir teşebbüse direnmeye sevk edeceğini not düşüyordu. “Türk hükümeti Kıbrıs'ın toplumları arasında ciddi bir sorun çıkmasına sebep olmak istemiyor ancak belediyeler sorununa ilişkin anayasa maddesinden taviz verilmesinin Meclis, basın ve kamuoyu ile arasında başa çıkılamayacak sıkıntılar yaratabileceği sonucuna varmış olması kuvvetle muhtemeldir” diyordu. “Yakın dönemde Türk dış politikası ile Dışişleri Bakanlığı bütçesinin Meclis'te tartışıldığı esnada parlamento açıkça Kıbrıs politikasında dayanışma gösterdi ve hükümete gelen eleştiriler politikanın daha sertçe uygulanması talebi şeklindeydi” gözlemini aktaran Hare şöyle bir projeksiyon yapıyordu: “Yine de

²⁴³ Yunan Bağımsızlık Günü olarak kutlanan 25 Mart 1962 tarihinde Lefkoşa'da Kıbrıs Türklerinin ibadet ettiği iki cami bombalandı. Türk yetkililerin EOKA'cılarını sorumlu tuttuğu terör eyleminden sonra Makarios saldırıyı kınadığını duyurdu. [Associated Press Haber Ajansı. Two Mosques Bombed: Cyprus Turks Lay Explosions to Greek Extremists. **The New York Times**. 26 Mart 1962. (s.2)]

mevcut koalisyonun alternatifleri belirsizlikle dolu olduğundan Başbakan İnönü'nün koalisyonu sürdürmeye kararlılığı göz önünde bulundurulduğunda, Kıbrıs meselesinin hükümeti için ciddi bir sorun olma ihtimalini önlemek adına fazlasıyla çaba sarf edeceğini varsayıyoruz.” Elçiye göre belediyeler hususunda Türk hükümetinin uzlaşmaz tavır olarak görülebilecek tutumu, kısmen Kıbrıs anayasasını sürdürmenin gereğine inanmış olmalarının ve kısmen de koalisyon hükümetinin kendini savunma hissini ürünü olacaktı.²⁴⁴

Hare'nin hükümetin sarf edeceğini ifade ettiği çabalardan biri, kuşkusuz İngiltere'yle sağlıklı bir iletişim sürdürerek Londra'nın hem Atina'yı hem de Kıbrıs Rumlarını itidalli davranmaya ve anayasayı uygulamaya çağırmasını sağlamaktı. Bunun için 11 Ocak 1963 günü, Türkiye'nin Birleşik Krallık Büyükelçisi Nejat Kemal Kavur “istişare etmek üzere” merkeze çağırıldı. Türk Dışişleri bunu “rutin bir ziyaret” olarak aktarsa da “malumat sahibi çevrelerde” büyükelçinin Türk-Rum toplumları arasındaki tansiyon yükseldiğinden başkente çağırıldığı konuşuluyordu.²⁴⁵ Kıbrıs Türklerinin anayasa uyarınca müstakil belediyeleri kurmaya karar vermesi ancak Makarios'un bunu reddetmesinin işleri yeni bir safhaya getirdiği kanaati mevcuttu.

4. 2. 3. “Türkiye’yi Sıkıştırmanın Zamanı Değil”

Bu kanaat yalnız “eski kıtada” değil, Atlantik'in karşı kıyısında da kabul edilmiş olmalı ki Dışişleri Bakanlığı 16 Şubat 1963'te İngiltere'deki büyükelçiliğine Kıbrıs'a ilişkin gönderdiği mesajda belediyeler anlaşmazlığının yeni bir aşamaya geçtiği, ABD'nin mevcut itidal çağrısı politikasının daha müspet eylemlerle takviye edilmesi gerektiğini söylüyordu. Bakanlık'ın elçiliğine ilettiği, Türkiye ve Yunanistan hükümetlerinin duruşunun önemli ölçüde yakın olmasına rağmen iki tarafın da bunun farkında olmadığı görüşü kayda değerdi. Bakanlık, Washington'un İngilizlerden beklentisini ise şöyle izah ediyordu: Yunanlar ve Türklere tutumları arasındaki

²⁴⁴ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey.** Ed. James E. Miller. Government Printing Office. 1994. 273 no.lu belge.

²⁴⁵ The Times (Londra). Recall of Turkish Envoy Linked to Cyprus Crisis. **The New York Times.** 12 Şubat 1963. (s. 3)

benzerlikleri vurgulamaları ve iki tarafı ortak bir duruşta birleşmeye, üç garantör güç olarak Kıbrıs toplulukları üzerinde ortak bir baskı kurmaya yönlendirmesi.²⁴⁶

Ankara büyükelçiliği de 20 Şubat'ta bakanlığa, Kıbrıs sorununa ilişkin Türk hükümetine yaklaşımın etkili olabilmesi için Ankara'nın bu husustaki esas menfaati kabul ettiği unsurlar üzerine kurulması gerektiği kanaatini yineledi. Türk hükümetinin, en nihayetinde Ada'daki iki toplumun tek çatı altında toplanması fikrini koşullu olarak kabul etmiş olsa da işin aceleye getirilmesini istemediğini anımsatan Hare, Dışişleri Bakanı Erkin'in de yakın gelecekte Türk belediyelerinin tasfiyesi sürecini idare etmek istemediğini açıkça gösterdiğini bildirdi.

Hare ayrıca Kıbrıs meselesi masadayken Ankara ile aynı zamanda *Jupiter* füzeleri müzakerelerinin yürütüldüğüne dikkat çekti ve "Türkleri sıkıştırmanın sırası olmadığı" uyarısında bulundu. Buna mukabil İngiltere'nin üç garantör gücün Kıbrıs toplulukları üzerinde ortak bir baskı kurmasının ilk adımı olarak Türk ve Yunan hükümetlerinin Kıbrıs tutumuna dair teşebbüsünü teşvik etmesinin önemli olduğu kanaatini de not düştü.²⁴⁷

Bu hususa dair Washington-Londra hattında yapılan fikir teatisinin bir örneği, ABD'nin İngiltere Büyükelçiliği'nden diplomatların Milletler Topluluğu İlişkileri Bakanlığı'ndan Crowley ve Dışişleri'nden Jamieson ile yaptığı görüşmeydi. Elçilik toplantıya dair notları 23 Şubat 1963'te Dışişleri'ne aktardı. Telgraftan İngiltere hükümetinin, Türk-Yunan hükümetleri arasındaki görüşmelerin belediyeler meselesi üzerinde yapıcı etkisi olacağından kuşku duyduğu anlaşılıyordu. İngilizler sorunun en önemli noktasının Türk hükümeti ve Makarios'un tutumlarından kaynaklandığını ifade etmişti.

Elçiliğin bildirdiği üzere İngiliz Dışişleri görevlisi Jamieson'un aktarımına göre belediyeler sorunu ilk kez ortaya çıktığında Erkin, Averoff'la irtibat kurmuş ve üçlü toplantının öncesinde İstanbul ya da Dedeağaç'ta görüşmeyi, sorunu Zürih

²⁴⁶ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey.** Ed. James E. Miller. Government Printing Office. 1994. 274 no.lu belge.

²⁴⁷ a.e., 275 no.lu belge.

Mutabakatı'nda varılmış “sözlü anlaşma” bağlamında tartışmayı önermişti. Averoff, Atina'daki İngiliz büyükelçisine herhangi bir “sözlü anlaşmadan” haberi olmadığını söylemiş ve Erkin'in teklifine cevap bile vermemişti. İngiliz yetkililer, Türk hükümetinin on iki mil hudut ilanı, hâlâ çözülmemiş Meriç Nehri meselesi ve Türkiye'nin patrikhaneye karşı tutumu gibi sebeplerden dolayı iki ülke arasında mevcut tansiyon yüzünden Yunan-Türk müzakerelerinin hızlıca çözüleceğinden endişe ediyordu. Amerikan yetkililer de bu meselelerin yarattığı sıkıntının Kıbrıs meselesine sirayet etmesi ve Yunan hükümetinin Kıbrıs sorununu iç siyasetine taşımasının mümkün olduğu kanaatindeydi. Ayrıca Yunan hükümetinin Makarios üzerindeki nüfuzunun kısıtlı olduğu not düşülmüştü.

Amerikan diplomatların aktardığına göre İngiliz hükümeti, Adadaki Rum ve Türk toplulukların çözüme ulaşabilmesi için Türk hükümetinin sessiz kalmaya ikna edilmesi gerektiğini düşünüyordu. İngilizler Ankara'daki ABD büyükelçisinin Türk hükümetini “Kıbrıs Türk toplumunun Kıbrıslı Rumlarla adil bir düzen kurma çabalarını engellemekten alıkoyacak herhangi bir teşebbüste bulunmasının yararlı olacağı” kanaatini bildiriyordu. Amerikalılar İngiliz yetkililere ABD hükümetinin Türk hükümeti ile *hassas müzakereler yürütmekte olduğunu*, bunun da Amerika'nın Ankara'ya Kıbrıs'a ilişkin *doğrudan baskı uygulamasının zor olacağını* anımsatmıştı. Amerikan elçi Washington'a son olarak İngiliz hükümetinin Makarios'un küstah ve kışkırtıcı tavırlarından kaygı duyduğunu bildiriyordu.²⁴⁸

Washington 1963'ün ilk ayları itibarıyla Makarios'u itidale çağırmanın faydasız olduğunu idrak etmişti. Makarios anayasaya müdahalede bulunmaması yönündeki çağrılara kulak tıkamıştı. Öyle ki 1963 Mart'ında Anayasa Mahkemesi'ndeki uluslararası hukukçu ve yardımcısı, atışmalara ve şahsi saldırılara daha fazla dayanamayıp istifa etmişti.²⁴⁹ 1 Nisan günü Ankara'daki büyükelçilik, Dışişleri Bakanlığı'na telgraf çekti. Konu Kıbrıs'tı. Hare, Bakan Erkin ile görüşmüştü. Makarios'un son açıklamalarından anlaşılana göre Anayasa Mahkemesi'nin kararı

²⁴⁸ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey.** Ed. James E. Miller. Government Printing Office. 1994. 276 no.lu belge.

²⁴⁹ Brendan O'Malley & Ian Craig. **The Cyprus Conspiracy: America, Espionage and the Turkish Invasion.** I. B. Tauris. 2001. s. 90.

Rumların lehine olmazsa karara riayet etmeyecekti ve Türk Dışişleri bakanı kaygılıydı. Erkin'in dikkat çektiği üzere Makarios'un basın açıklamasında Kıbrıs Rumlarının sadece Yunan şuuruna sahip olduğunu ifade etmesi, hâlâ esas hedefin *Enosis* olduğu anlamına geliyordu; bu sebeple Ankara'nın kaygıları haklı nedenlere dayanıyordu. Erkin "Makarios işleri kızıştırıp güç kullanımına yol açacak kadar çaresiz bırakmayı kasten mi hedefliyor?" sorusunu yöneltmişti. Hare'ye göre bunun anlaşılabilir bir tarafı yoktu ancak Türkler başka bir açıklama bulamamıştı. Erkin Amerikalı büyükelçiye bu durumda ne yapacağını bilemediğini ve aklına gelen tek çarenin Amerika'dan "tavsiye ve yardım istemek" olduğunu söylemişti. Erkin'in tek isteği anlaşmalara riayet edilmesiydi.

Amerikan elçisi Erkin'e, Ankara Makarios'un açıklamalarının aşırıya kaçtığını düşünüyorsa Türkiye'nin buna aynıyla mukabele etmekten kaçınması gerektiğini söylemişti. Her ne kadar böyle davranmak kolay olmasa da kısasa kısas yapmak işleri kendileri açısından zorlaştıracaktı. Erkin vakur davranmanın önemli fakat zor olduğunu bildiğini söyleyerek Hare'ye katılmıştı. Bununla beraber Yunan basınında yürütülen Türk karşıtı ağır kampanyaya tamamen zıt olacak şekilde Ankara'da sürdürülen soğukkanlılığa dikkat çekmişti. Bakan geçtiğimiz sonbaharda planlanan Yunan gazetecilerin Türkiye ziyaretinin 28 Mart'a ertelendiğini, Yunan haberciler kendi matbuatı galeyan hâlindeyken gelmelerinin doğru olmayacağını düşündüğü için ziyaretin iptal edildiğini söylemişti. "Böyle bir durumda ne yapabiliriz?" diye sormuştu. Ayrıca Averoff ile görüşme teklifinin hâlâ yanıtlanmadığını eklemişti.

Hare mevcut duruma ilişkin şu yorumu getiriyordu: "Basit çözümü olmayan çok boyutlu bir sorun söz konusu. Yine de mütemadiyen masada olan, gereğinden fazla muzır bir unsur var. Bu unsur da bizzat Makarios'un Türklerin en büyük kuşkularını doğru çıkararak buradaki durumu kötüleştirecek bir tavır takınması ve açıklamalarda bulunması. Makarios'un bu tutumunun Yunan hükümetinin uygulamaya çalıştığı iddia edilen itidal siyasetiyle de tamamen çatıştığı anlaşılıyor. Eğer bu doğruysa bu sorunun

tamamen müstakil olarak halledilmesi gerekecek gibi görünüyor. Mesele bunu yapacak yüreğin kimde olduğu...”²⁵⁰

Bakanlık Hare'nin bu yorumlarının üzerinden bir ay geçmeden – 4 Nisan'da – Kıbrıs'taki elçiliğine bir telgraf çekti. Dışişleri Müsteşarı Ball, Makarios'un son açıklamalarının gerek içeriği gerekse zamanlaması açısından faydasız olduğunu kabul ediyordu. Başpiskoposun eylemlerinin sebebi açık ve net olarak ortaya konamıyordu. Rum cumhurbaşkanının Erkin'in Roma'da sarf ettiği sözlere²⁵¹ tepki olarak mı, destekçileri arasındaki *Enosis* yanlılarını memnun etmek için mi yoksa Kıbrıs sorunu kendi avantajına olacak şekilde fiilen tekrar masaya yatırılсын diye tansiyonu yükseltmek için mi bu demeçleri verdiği anlaşılamıyordu.²⁵² Müsteşara göre “Makarios'un uzun vadeli hedefi Yunanistan ile birleşmek değil Londra-Zürih Anlaşmalarının şartlarını ve fiilen Kıbrıs Cumhuriyeti'nin egemenliğini sınırlandıran anayasayı ortadan kaldırmak yahut etkisizleştirmektir.” Makarios, Türk toplumuna verilen hususi garantilerin ekseriyetinden ve garantör güçlerin müdahale hakkından kurtulmak istiyordu; son eylem ve açıklamalarının hedefi de bu yöndeydi. Müsteşar ayrıca Makarios'un Ada'daki Türkler ve Ankara'ya karşı katı, meydan okuyan bir tavır takınabileceğine, bunun yanına kâr kalacağına inandığını; İngiltere ile ABD'nin sulh bozulmasını diye Türk hükümetini dizginleyeceğine güveniyor olabileceğini de ileri sürüyordu.

Ball'a göre Rum lider meseleyi BM'ye taşıyabileceğine, bağlantısız ve tarafsız milletlerin Türkiye'nin müdahalesine karşı mücadelesinde kendisine destek vereceğinden emindi. Washington ise Makarios'un BM'de toplayacağı desteğin, Türkler müdahalede bulunursa bunun hangi şartlarda gerçekleştiğine bağlı olacağı kanaatindeydi. Ball'ın dile getirdiği bir ihtimal de şuydu: Makarios meseleyi BM'ye

²⁵⁰ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey.** Ed. James E. Miller. Government Printing Office. 1994. 277 no.lu belge.

²⁵¹ Erkin üç günlük bir ziyarette bulunmak için 19 Nisan'da Roma'ya gitmiş ve *Jupiter* füzeleri, NATO ittifakı üzerine çeşitli demeçler vermiştir. [**Akis.** Yurttan Akisler. 23 Mart 1963. s. 4-5] Kıbrıs'a dair herhangi bir yorumu bulunmuyor.

²⁵² Makarios'un Kıbrıs Türkleri üzerinde kışkırtıcı etki yaratan konuşmalarından biri 31 Mart 1963'te verdiği demeçti. Başpiskoposun “EOKA'nın mücadelesinin sona ermediğini” dile getirmesi üzerine Ada'daki Türk meclisinin başkanı Denктаş kendisini şiddetle kınadı. [**The New York Times.** Makarios Assailed Over Enosis Speech. 2 Nisan 1963. s. 3]

taşıyarak yahut taşıma tehdidinde bulunarak, İngiltere ve Amerika'yı Ankara'nın "makul" olması – yani Makarios'un istediklerini vermesi – için Türkiye üzerinde baskı kurmaya sevk edeceğine inanıyor olabilirdi. Ancak Müsteşar, Makarios'un yanıldığını düşünüyordu. Ball, telgrafta parantez içerisinde ezcümle şunu açıklıyordu: Türklerin doğrudan askerî müdahalede bulunacağını zannetmiyorlardı. Buna mukabil Türk hükümeti müdahalenin kendisine fayda sağlayacağını düşündüğü takdirde bu olasılığı dile getirirdi.

Ball bu açıklamaların ardından iki büyükelçiliğe iki ayrı talimat verdi. Lefkoşa büyükelçiliğinden Makarios'a, yaptıklarının Kıbrıs'ın menfaatine olmayacağını ve çözüm yaratmayacağını iletilmesini istedi. Rum lidere "Ada'nın iki topluluğu arasındaki ihtilafların kalkınma bankası gibi makul bir programı dahi tehlikeye atacak seviyeye ulaştığını görüyoruz. Nüfusun beşte birinin fiilen söz hakkı bulunmadığı bir Kıbrıs olamaz" mesajı da verilmeliydi. Türkiye'deki büyükelçilikten ise Ankara'ya ABD'nin Londra-Zürih Anlaşmalarını (ve Kıbrıs anayasasını) hâlâ geçerli kabul ettiğini söylemesini istedi.²⁵³

ABD'nin Lefkoşa'daki büyükelçiliği 21 Haziran'da Dışişleri Bakanlığı'na Kıbrıs meselesinin Amerika için teşkil ettiği esas sorunu şöyle vurguladı: "Hangi yol izlenirse izlensin temel hedeflerden biri Kıbrıs'ın Yunanistan ile Türkiye arasında hem Ada'da hem de Ada haricinde ihtilafa yol açan bir sorun olarak kalmasını engellemek olmalı." Washington 1950'li yılların ortasından itibaren benimsediği stratejiye sahip çıkmalı, NATO'nun güneydoğu kanadında bir çatışma çıkmasının önünü almalıydı.²⁵⁴

XVIII. BMGK Toplantısı için New York'ta bir araya gelen Türk ve Amerikan delegeler 1 Ekim'de masaya oturdu. Toplantı tutanağında Bakan Rusk, Yakın Doğu bölgesinden sorumlu John W. Bowling ve Bakan Erkin'in Kıbrıs'taki duruma ilişkin fikir teatisi aktarılıyordu. Tutanağa göre Erkin, Rum liderler toplulukları arası güveni ne kadar erken yaratırsa Kıbrıs'ın o kadar çabuk birleşebileceğini, bunun da herkesten çok Türkiye'yi memnun edeceğini ifade etmişti. Erkin, "Maalesef Rum liderler güven

²⁵³ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey.** Ed. James E. Miller. Government Printing Office. 1994. 278 no.lu belge.

²⁵⁴ a.e., 284 no.lu belge.

oluşturmanın aksine Türk toplumuna belediyeler hususunda üç aylık bir ultiatom verdi. Rum liderlerin Londra-Zürih'te belirlenen ilkeleri aklından çıkardığı açık; alenen anayasanın tek taraflı revize edilmesinden ve *Enosis*'ten bahsediyorlar” diyerek Makarios yönetiminin tutumuna dikkat çekmişti. Erkin birçok kez, alenen ve kapalı kapılar ardında, Kıbrıs'taki Türk azınlığını durumu tırmandırmaktan alıkoyduğunun altını çizmişti. Bakan Rusk'un Makarios üzerinde kimin sahiden etkisi olduğunu sorması üzerine Erkin'in cevabı “Klerides” olmuştu. Erkin, Meclis Başkanı Klerides'in Rum toplumunda önemli bir yere sahip tek diğer figür olduğunu, Makarios'un üzerinde etkisi olabilen başka kimse bulunmadığını söylemişti.

Rusk, Makarios'un ABD ziyaretinde Amerikalı yetkililere karşı tamamen dürüst olmadığını ifade etmişti. Erkin, iki hafta evvel üst düzey bir Yunan yetkilinin kendisine Makarios'un *siyasetin yüz karası* olarak tanımladığı karşılığını vermişti. Makarios'un kasımda yaptığı Türkiye ziyaretinde, Kıbrıs Türklerinin liderleri ile uzun uzun konuşacağına dair açıkça söz verdiğini fakat bu sözünden döndüğünü, bunun özrünü bile dilemediğini eklemişti. Rum liderin Kıbrıs'ta güven atmosferi oluşturma niyeti olmadığını, aksine kendisine yarayacağından karmaşa havası yaratmaya çalıştığını dile getiren Erkin, Makarios'u sıkıştırmak için ABD'nin Kıbrıs'a yapacağı yardımı durdurmasını önermişti. Rusk ise bunun Makarios'u Sovyet bloğuna yaklaştırmaya ve ABD ile Batı'ya burun kıvırmaya sevk edeceğini söylemişti.²⁵⁵

10 Ekim günü Lefkoşa'daki büyükelçilikten Bakan Rusk'a gönderilen telgrafta büyükelçi, Yunan hükümetinin anayasada değişiklikler yapılmasının lüzumlu olduğunu ancak bunun Kıbrıslı Rum ve Türkler arasında müzakere ve mutabakatla gerçekleştirilmesi gerektiğine inandığını ifade etmişti.²⁵⁶ Dört gün sonra Başkan'ın milli güvenlik danışmanı Bundy'ye gönderilen “HHS” [Harold Saunders] imzalı müzakkere bir ihtar bulunuyordu. Saunders'a göre ABD Kıbrıs'a ilişkin bir teşebbüste bulunmazsa, Makarios garantör ülkelere danışmadan anayasayı revize etmesine

²⁵⁵ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey.** Ed. James E. Miller. Government Printing Office. 1994. 289 no.lu belge.

²⁵⁶ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda.** National Security Action Memoranda [NSAM]: NSAM 266, New Action Program for Cyprus. JFKNSF-342-010. s. 20.

zımnen rıza gösterildiğini düşünecekti. Makarios'un böyle bir adım atması hâlinde Ankara daha şimdiden Kıbrıs'ın bölünmesinden bahsediyordu. "Makarios'un harekete geçmeye kararlı olduğuna emini." iddiasında bulunan Saunders, "Önceden [anayasada] revizyona karşıydık ancak artık önceliğimiz bu kaçınılmaz olan değişikliklerin Kıbrıs'ın iki toplumu arasında hesaplaşmaya yol açmayacağından emin olmak. İngilizler ve Yunanlar da bu görüşte. Makarios'un Türk çıkarlarını muhafaza edeceğine yönelik iyi niyetini sergilemesini sağlayamazsak Türkleri ikna etmek daha da zor olacak" diyerek Bundy'ye ve dolaylı olarak Başkan'a telkinde bulunmuştu. Saunders, Bob Komer'in durumun Beyaz Saray'ın müdahalesini gerektirecek kadar mühim olduğunu düşündüğünü söylüyordu.²⁵⁷ 17 Ekim'de Bundy, Kıbrıs İçin Yeni Eylem Planı konulu 266 no.lu Milli Güvenlik Eylem Müzakeresi'nde Dışişleri Bakanı'na Başkan'ın Kıbrıs'taki durumdan endişe ettiğini ve Dışişleri'nden tavsiye beklediğini bildirdi.²⁵⁸ Müzakeresi, Savunma Bakanı ve CIA Direktörü'ne de iletildi.

Bu esnada Washington, Ankara'nın nabzını yoklamak üzere üst düzey dışişleri görevlilerini Türkiye'ye gönderdi. 20 Ekim günü Büyükelçi Hare merkeze bir telgraf çekti. Büyükelçinin bildirdiği üzere Yakın Doğu ve Güney Asya'dan sorumlu Dışişleri Bakan Yardımcısı Talbot ve sabık Irak Büyükelçisi Jernegan Ankara'yı ziyaret etmiş, Başbakan İnönü ve yardımcısı (ayrıca Dışişleri Bakan Vekili) Feyzioğlu ile ayrı ayrı görüşmüştü. Amerikalı diplomatların görüşmeleri esnasında hem Türk başbakan hem de yardımcısı birçok kez sözü Kıbrıs'a getirmişti. İnönü ile Feyzioğlu'nun ifadelerinden anlaşıldığı üzere Ankara Kıbrıs anayasasında herhangi bir revizyonu tahayyül edemiyordu. Türk halkının Ada'daki soydaşlarını etkileyecek herhangi bir değişime tepkisi "hiddetli" olurdu, hatta "yanardağ gibi patlardı". Ne bugün ne de gelecekte herhangi bir Türk hükümeti bu tepkiye direnebilirdi. Hare Ankara'nın tavrının kesinliğini, Türk tarafının Londra-Zürih Anlaşmaları ve anayasaya riayet edilmezse geriye kalan tek çözümün Ada'nın taksimi olacağı ve böylece anlaşmalar öncesindeki ağır çatışmalar dönemine dönüleceği düşüncesinde olduğunu Washington'a bildiriyordu. Amerikalı diplomatların anladığı üzere Türk tarafına

²⁵⁷ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda.** National Security Action Memoranda [NSAM]: NSAM 266, New Action Program for Cyprus. JFKNSF-342-010. s. 18.

²⁵⁸ **a.e.**, s. 1.

kalırsa bu durum gerek bölgede gerekse genel olarak NATO ittifakına ziyadesiyle olumsuz etkisi olacaktı. Türkiye, ABD'nin Kıbrıslıları ve garantör güçleri etkilemede oynayacağı role hususi önem atfediyordu. Talbot Başbakan İnönü ile görüşmesinde Türkiye'nin diğer garantörlerle dirsek temasını sürdürmesi ve danışmaya devam etmesinin önemli olduğu uyarısında bulunmuştu. İnönü bu hususta Kıbrıs ile hususi ilişkisi bulunan Yunanistan ve İngiltere'nin serbest ve tarafsız davranamayacağını ileri sürmüştü. Bu da Amerika'nın rolünü ortaya koyuyordu.

Talbot, Türklerin Kıbrıs anayasasındaki değişikliklere itiraz etmemesini salık verip ABD Anayasası'nın esnekliğinin avantajlarına dikkat çekince Feyzioğlu anayasada zamanı geldiğinde ufak değişiklikler yapılabileceğini ancak Türkiye'nin Londra-Zürih anlaşmalarıyla yasa değişikliği sürecinden çıkarılan anayasal hükümlerin bunun dahil edilmesine rıza göstermeyeceği cevabını vermişti. Büyükelçinin bu ziyaretler neticesinde Türk tarafının tutumuna dair şu kanaati edinmişti: "Türkler büyük ölçüde alışılmadık, yüksek perdeden bir tavır sergiledi. Başbakanın Yunanistan'da yakında düzenlenecek seçimlerin muhtemel neticelerinden endişe ettiği için müdahil olduğunu düşünüyorum."²⁵⁹

4. 2. 4. "Kıbrıs İçin Yeni Eylem Planı"

Peki Washington-Londra-Atina-Lefkoşa-Ankara hattı tesis eden Amerikan dışişleri tüm bu temasların neticesinde Kıbrıs sorununa ilişkin nasıl bir değerlendirmede bulunmuştu? Dışişleri Bakan Yardımcısı Benjamin Read, Bundy imzalı "Kıbrıs İçin Yeni Eylem Planı" başlıklı Milli Güvenlik Eylem Müzekkeresi'ne²⁶⁰ cevaben, 28 Ekim'de dışişlerinin tavsiyelerini Beyaz Saray'a iletti. Read'in anımsattığı üzere 1961 Eylül'ünde yayınlanan 98 no.lu MGK Eylem Müzekkeresi ile Kıbrıs'taki toplumlar arasındaki tansiyonu düşürmek ve Kıbrıs'ın iktisadî kalkınmasını sağlamak üzere Yunan-Türk-Kıbrıslı milletlerin farklılıklarının üstesinden gelmesi için iktisadî teşebbüslerde bulunulması yönünde eylem tavsiye

²⁵⁹ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey.** Ed. James E. Miller. Government Printing Office. 1994. 291 no.lu belge.

²⁶⁰ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda.** National Security Action Memoranda [NSAM]: NSAM 266, New Action Program for Cyprus. JFKNSF-342-010. s. 1.

edilmişti.²⁶¹ Ancak 1963 yılında “Rum ve Türk toplumları arasındaki ilişkiler 1964’te topluluklar arası çatışma beklenecek kadar kötüleşmişti. Read durumun daha da kötüye gitmesini engellemek için doğrudan siyasi bir eylem yapılmalı” çağrısında bulunuyor ve Beyaz Saray’ın izlemesi gereken rota olarak şu eylemleri sıralıyordu: “İngiltere, üç garantörün Makarios ve Küçük’e ortak çağrıda bulunması için Yunanistan ve Türkiye’nin rızasını istemeli ve ABD bu hususta İngiltere’ye destek vermeli. Bu çağrıda garantörler Kıbrıslı liderlerden Londra-Zürih Anlaşmaları ile Kıbrıs anayasasına bağlılıklarını yinelemesini talep etmeli. Garantörler belediyeler sorununun anayasada belirtildiği üzere müstakil belediye meclislerinin kurulması ile çözüleceği, ancak kısa bir deneme sürecinden sonra bu meclislerin ortak belediyeler tarafından yönetileceğini kabul etmeli. Garantörler mevcut iki maddede görüldüğü gibi anayasanın tartışmalı maddelerinde değişiklikler yapılması hâlinde Ada’nın halklarının normal yasa değişikliği prosedürlerini kullanmasını sağlayacak şekilde fiilen Londra-Zürih Anlaşmasını revize etmeli.”²⁶²

Müzekkereye ek olarak bakanlığın Amerika’nın Kıbrıs’ta girişmesi gereken eylemlere yönelik çalışması da eklenmişti. Çalışmada ilk başlıkta “Sorun” irdeleniyordu. Ada’da tansiyonun fazlasıyla yükseldiği bildiriliyordu. Cumhurbaşkanı Makarios’un 1964’te anayasayı revize etmek üzere harekete geçeceğini duyurması üzerine Lefkoşa ve Ankara’daki Türklerin Makarios’un bu adımının korkunç sonuçlar doğuracağı tehdidinde bulunduğu ifade ediliyordu. Ada’daki komünist partinin yavaş ve istikrarlı bir şekilde büyümeye ve örgütünü büyütmeye devam ettiğine dikkat çekiliyordu. Ada’nın her iki topluluğunun da “ağır silahlı yeraltı örgütleri bulunduğundan, hâlihazırdaki uzlaşmaz tutumlarını devam ettirmelerine müsaade edilir ve tansiyonu düşürecek bir formül yakında bulunamazsa iki toplum çatışacak” yorumu yaklaşan tehlikenin sinyallerini veriyordu.

²⁶¹ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda.** National Security Action Memoranda [NSAM]: NSAM 98, Proposals for U.S. Action in Cyprus, re: NSAM 71. JFKNSF-331-028. s. 3.

²⁶² **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey.** Ed. James E. Miller. Government Printing Office. 1994. 292 no.lu belge.

“Yapılması Gerekenler” başlığında, anayasanın %18 oranındaki Türk azınlığa verdiği “fevkalade garantileri” %80’lik Rum çoğunluğun ve garantör ülkelerin kabul edebileceği şekilde düzenleme yapılması öneriliyordu.²⁶³ “ABD ve İngiltere’nin Menfaati” hususunda ise de krizin NATO’da sonuçlar doğurmasının mümkün olduğu, Kıbrıs krizinin bu ülkelerin her birinin siyasî istikrarı ve iktisadî kalkınması üzerinde etki yaratacağı kayda geçiliyordu. “Komünistlerin artan etkisi karşısında Kıbrıs devletinin istikrarı kuvvetlendirilmeli. Adadaki önemli telekomünikasyon tesislerine erişimin devamı sağlanmalı” tavsiyelerinin yanında İngiltere’nin menfaatlerinin Ada’daki üs ve askerî tesisler merkezinde olduğu anımsatılıyordu.²⁶⁴

Dışişleri’nin önerdiği eylem planının ana hatları olarak Makarios’un 1964’teki teşebbüslerinin Türklerin aşırı tepki vermesine ve statükonun bozulmasına yol açmasının işten olmadığı ifade edilirken Rum cumhurbaşkanının teşebbüslerinin en azından kısmen, Kıbrıs Rumlarının, garantörleri bir nebze de olsa tanıyana kadar varlığını sürdürecektir meşru şikayetlerine dayandığı açıklanıyordu. ABD Dışişleri, İngiltere’nin Kıbrıs Devleti’ne, bir yandan Makarios’un tek başına harekete geçme planlarının önünü almak diğer yandan Rum liderin ağzına bir parmak bal çalmak adına garantörlerin ortak bir yaklaşımda bulunmasında ısrar etmesini teklif ediyordu. Makarios’un ülke bağımsızlığını kazandığından bu yana *de facto* olarak varlığını sürdüren, anayasal gereklilik olan müstakil belediyeleri yasal hale getirmesi çağrısında bulunulması tavsiyesini veriyordu. ABD’nin tutumunun şu şekilde olması gerektiği ileri sürülüyordu: “Dışişleri İngiltere’yi Yunanistan ile Türkiye’nin, Cumhurbaşkanı Makarios ve Yardımcısı Küçük’e karşı ABD’nin desteğinin güvencesiyle üç garantör gücün müşterek bir yaklaşımda bulunmasına rıza göstermesi için çağrıda bulunmaya teşvik edecek. Üç garantör, Kıbrıs toplumlarının liderlerinin Londra-Zürih anlaşmasına ve Kıbrıs anayasasına verdiği desteğin ikrarını talep edecek. Eğer önümüzdeki yıl boyunca garantörler Kıbrıs Devleti’nin, anayasanın temel ilkelerini, özellikle de müstakil belediyeler hususunu uygulamaya yönelik gayretlerini ikna edici bulursa üç garantör gücün, Londra-Zürih Anlaşmalarının yanında meclisin Rum ve

²⁶³ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda.** National Security Action Memoranda [NSAM]: NSAM 266, New Action Program for Cyprus. JFKNSF-342-010. s. 6.

²⁶⁴ **a.e.**, ss. 6-7.

Türk üyelerinin belirli hususlarda ayrı çoğunluğa tabi tutulmasını ve müstakil belediyelerin tesisini öngören maddelerin de artık Kıbrıs Anayasası'nın temel maddeleri olarak görülmeyeceğini ve normal anayasal süreç ile değiştirilebileceğini ilan edecekleri ileri sürülmeli.”²⁶⁵

Read mevcut durumun arka planına dair verdiği malumata, “1959’da Londra-Zürih süreci, Kıbrıs Rumlarının *EOKA*’sının, İngilizlerin sömürü yönetimi ile onları destekleyen Türklere karşı mücadelesini sonlandırdı.” cümlesiyle başlıyordu. Türk azınlığa verilen garantileri içeren anlaşmanın anayasaya önemli değişiklik yapılmadan dahil edildiğini, anlaşma ve anayasada bu maddelerin “temel maddeler” olarak belirlenerek herhangi bir değişiklik yapılmasının engellendiğini ifade ediyordu. Memuriyette %70’e %30 oran belirlenmesi; adanın beş büyük kentinde müstakil Türk belediyelerinin tesisi; parlamentoda mali ve bazı diğer yasa tekliflerinin Rum ve Türk üyelerin ayrı değerlendirilerek, iki tarafta da çoğunluk sağlanması ile geçirilmesi ve ordunun %60’ının Rum %40’ının Türklere teşkil edilmesini en önemli temel maddeler olarak sıralıyor. Ada bağımsızlığını kazandıktan sonra Makarios’un temel maddelerin uygulanmasında ağırdan aldığını, hem Ankara hem de Lefkoşa’daki Türklerin anayasanın tüm maddelerinin uygulanmasını istediğini ekliyordu. İngiltere’nin 1958’de tesis ettiği müstakil belediyelerin geçerliliğinin 31 Aralık 1962’ye kadar uzatıldığını not düşüyordu.²⁶⁶

ABD Dışişleri’ne göre Makarios, müstakil belediyeler meselesinde Türklerin uzlaşmaya yanaşmamasının ve Ankara’nın Kıbrıs Türklerine verdiği büyük desteğin, Kıbrıs’ın iki toplumu arasındaki farklılıklarda bir uzlaşma sağlanmasına yönelik tüm teşebbüsleri engellediğini düşünüyordu. Read, her ne kadar Makarios belediyeler hususunda Ankara’nın Kıbrıs’ın iç meselesine müdahil olduğunu düşünse de Türk tarafı Garantörlük Anlaşması’nın II. Maddesi uyarınca bu sorunu takip etme hakkını kendinde görüyordu. 13 Nisan’da ABD’nin desteklediği Kalkınma Bankası kurulmuş ve Rum çoğunluğu bunu kabul ederken Türkler “çoğunluklar maddesine” atıfta

²⁶⁵ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda.** National Security Action Memoranda [NSAM]: NSAM 266, New Action Program for Cyprus. JFKNSF-342-010. ss. 7-8.

²⁶⁶ **a.e.**, ss. 8-9.

bulunarak itiraz etmişti. Cumhurbaşkanı yardımcısı, yasayı veto etme tehdidinde bulunmuştu. Türkler gelir vergisi kanununda da aynı tavrı takınmıştı. Read'in ifade ettiği üzere, Makarios haziran ayında Ada'daki ABD elçisine, Rum liderlerin anayasanın revize edilmesi meselesini "ilgili taraflar ile" masaya yatıracağına dair bir nota vermişti.²⁶⁷

4. 2. 5. Washington'un Kıbrıs'a Dair Öngörülleri

Read raporun "Tartışma" başlığında, Ada bağımsızlığını elde ettiğinden beri durumun hiç olmadığı kadar ciddiyet kazandığıyla söze başlıyordu. Kriz atmosferinin uzamasının neredeyse sadece Başpiskopos Makarios'un elinde olduğuna dikkati çekiyordu. ABD Dışışleri'nin kanaatine göre Makarios "İngilizleri adadan kovmayı başardığı gibi Türklere de haddini bildireceğini düşünüyordu." Ayrıca Rum lider, Ankara Ada'ya müdahil olursa Yunanistan, İngiltere ve Amerika'nın kendisinin yardımına koşacağı kanaatindeydi. Read Ada'daki eğitim sisteminin üniter olmadığını, bu durumun da Rum toplumu ile Türk toplumu arasındaki önyargıları beslediğini açıklıyordu. İki toplum arasındaki tansiyon iktisadî alana da ciddi boyutta yansiyordu. Makarios'un eylemlerine karşılık Kıbrıs Türkleri ile Ankara tavrını sertleştiriyordu.²⁶⁸

Read, Cumhurbaşkanı Yardımcısı Küçük ile Türk toplumunun başkanının, %18'i teşkil eden Türk toplumunun azınlık olduğunu kabul etmediğini ve Kıbrıs Türklerini adanın eş iki toplumundan biri kabul ettiğini ifade ediyordu. Ankara da bu pozisyonu benimsiyordu. Buna mukabil Atina'nın, Kıbrıslıların kendisini karıştırmadan bir çözüm bulmasını beklediğini ekliyordu. Read'e göre ABD'nin uzun vadeli menfaatleri, "Kıbrıs'taki Rum çoğunluğun Kıbrıs'ın bağımsız bir cumhuriyet oluşundan tatmin olmasını ve aynı şekilde Türk azınlığın da yeterli şekilde emniyette olduğundan emin olmasını gerektiriyordu."²⁶⁹

²⁶⁷ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda.** National Security Action Memoranda [NSAM]: NSAM 266, New Action Program for Cyprus. JFKNSF-342-010. ss. 9-10.

²⁶⁸ **a.e.**, s. 10.

²⁶⁹ **a.e.**, s. 11.

“Kıbrıs nüfusunun beşte dördünün Rum olduğu bir gerçek” açıklamasında bulunan Read, Makarios’un teşebbüslerine Türklerin büyük tepki vereceğini söyleyerek iki toplum arasında bir çatışmaya yol açması ihtimaline karşı uyarıyordu. Ayrıca Yunanistan ile Türkiye arasındaki ilişkide de ciddi sorunlara yol açacağını ifade ediyor, İngiltere ve Amerika’nın durumu sakinleştirmek ya da kontrol altına almak üzere adımlar atmasının çok önemli olduğunu vurguluyordu. Zira Makarios’un teşebbüsleri Amerika’yı Kıbrıs meselesine mevcut durumdan çok daha zor şartlar altında doğrudan müdahil olmaya itecekti. “Kıbrıs’taki telekomünikasyon tesislerimizi tehlikeye atacak ve kuvvetle muhtemel Washington ile Yakın Doğu, Orta Doğu ve Doğu Afrika’daki üslerimiz arasındaki iletişimde sıkıntı yaratacaktır” diyerek durumun vahametine dikkati çekiyordu.²⁷⁰

Read’e göre Makarios, garantörlerin ortak bir tutum benimseyerek kendisine karşı duracağını düşünmediğinden Kıbrıs’ta inisiyatifi ele alabileceğini hissediyordu. Makarios’a karşı en büyük direncin muhtemelen Ankara’dan geleceği, Kıbrıs Türklerinin de Ankara’yı takip edeceği öngörüsünde bulunuyordu. Londra Türk tarafına şu mesajları iletmeliydi: “Tansiyon yükselecek. Mevcut durum krizlere yol açacak. Bu krizlere Türkiye ile Yunanistan müdahil olacağından durum hem ikili ilişkilere hem de NATO’nun istikrarlı görünümüne zarar verecek. %80 Rum çoğunluğun varlığı kabullenilmeli. Kıbrıs Rumları genel itibarıyla hatalı olsa da haklı oldukları noktalar var. Bu durum tanınmazsa tansiyonlar yükselmeye devam edecek. Türkler vergi sisteminin tesis edilmesine engel olmamalı. Kıbrıs Rumları, garantörleri anayasanın maddelerini uygulayacağına inandırmalı.”²⁷¹

Read, ayrıca bu durum Türklerden tepki alacağından Atina hükümetine de inisiyatifin Makarios’un elinden alınması, garantörlerin teşebbüse öncülük etmesi ve 1959 anlaşmasını korumasının gerektiği söylenmeli, tavsiyesinde bulunuyordu. Read’in son vurguladığı husus, Makarios’a mevcut durumun çatışmaya yol açacağını söylemesiydi. Kriz, aşırı unsurları teşvik edecekti. Tek taraflı teşebbüsler hukuki

²⁷⁰ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda.** National Security Action Memoranda [NSAM]: NSAM 266, New Action Program for Cyprus. JFKNSF-342-010. ss. 12-13.

²⁷¹ a.e., s. 14 .

olmayacak ve Kıbrıs Türkleri bunlara uymayacaktı. Read, Rum lider “meseleyi BM’ye getirecek kadar büyük sorun yaratırsa garantörlerle karşı karşıya kalacağı söylenmeli” diyerek nokta koyuyordu.²⁷² Ne var ki Makarios tüm uyarılara rağmen 3 Kasım’da tek taraflı bir şekilde, Cumhurbaşkanı Yardımcısı Küçük’e danışmadan, anayasada değişiklikler yapılacağını duyuracaktı.²⁷³

Makarios’un ilanından üç gün sonra, 6 Kasım günü Ankara büyükelçiliği, Dışişleri’ne bir telgraf çekti ve bu tel Lefkoşa, Atina ve Londra’ya da gönderildi. Hare, Kıbrıs eylem planı teklifini incelediğini ve bir yandan Makarios’un istediği bir şeyi vererek gönlünü alıp diğer yandan tek taraflı teşebbüslerini kontrol etme istikametini desteklediğini ifade ediyordu. “Altı ay önce Makarios’un fiiliyatta müstakil olan belediyeleri hukuki hâle getirmesini sağlamanın yolu yordamı bulunmuş olsaydı Türk hükümeti bundan memnun olurdu tabii” diyen Hare, Dışişleri Bakanı Erkin’den edindiği bilgilere dayanarak Rumların adımının Ankara’daki yankısını şöyle aktarıyordu: “Makarios ve diğer Rum liderler, Türklerin Makarios’un Garanti Anlaşması’nın ilgası ve Kıbrıs anayasasının revize edilmesinde alenen ısrar edeceği korkularını doğrulayacak ifadeler kullanıyor. Bu yüzden şu an bunu sağlamanın Türk hükümeti için bir anlamı yok.” Haliyle Makarios’un ayrı belediyeleri hukuki hâle getireceğini açıklaması Türkiye’nin kendisinin hüsnüniyetine olan inancını tesis etmeyecekti. Ayrıca Hare’nin tespit ettiği üzere “içerideki meselelerden dolayı” Türk hükümetinin manevra alanı daha da kısıtlanmıştı.

Hare, koalisyon hükümetinin ve sonra gelecek herhangi bir yönetimin göreceli zafiyetinin “sert bir Kıbrıs politikasını siyasî bakımdan bir ‘zorunluluk’ hâline getirdiğini” iddia ediyordu. Buna mukabil Türk hükümeti, ABD planında tasavvur edilen, ana muhalefet partisi ve basının Kıbrıs Rumlarına verilen affedilemeyecek bir taviz olarak göreceği bir kamuoyu açıklamasını kabul edemezdi.

²⁷² **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda.** National Security Action Memoranda [NSAM]: NSAM 266, New Action Program for Cyprus. JFKNSF-342-010. s. 14

²⁷³ Clement Dodd. **The History and Politics of the Cyprus Conflict.** Palgrave Macmillan. 2010. s. 48

Amerikan elçisi, durumun kötüye gitmesi menfaatine olmayacağından Türk hükümetinin Kıbrıs meselesinde makul olmaya çalıştığını düşünüyordu. Yine de Ankara herhangi bir ödün vermeden evvel Makarios'un somut iyi niyet göstergesi ortaya koymasında ısrarını sürdürecekti. Hare'nin aktardığı üzere Bakan Erkin, İngiliz Büyükelçisi Allen'a Türk hükümetinin tutumunu gayet net bir şekilde şöyle özetlemişti: "Türkiye, Makarios tek bir topluluğun lideri değil de Kıbrıs Rumları ve Türklerinin ortak devlet başkanı olarak davrandığı takdirde Rumlar ile Türkler arasındaki müzakerelere karşı değildir."²⁷⁴ 554 No.lu, 11 Kasım tarihli telgrafa göre Bakan Erkin, Hare'ye, Kıbrıs meselesinin belediyeler sorunundan "Anayasaya doğrudan saldırıya" evrildiğini, bunda sadece Makarios'un değil Klerides'in de payı olduğunu ifade etmiş, İnönü'nün de bu yoruma katıldığını eklemiştir.

Ankara-Londra-Atina-Washington hattı Ada'yı şahin gibi gözlerken Ege'de suların ısınma sürecinde bir eşik daha aşıldı. Türkiye'de yerel seçimlerin düzenlendiği ve İnönü başkanlığındaki koalisyon hükümetinin kan kaybettiği 17 Kasım'da Yunan bayraklı bir trol gemisi ile Türk Sahil Güvenlik Komutanlığı'nın devriye atan bir gemisi arasında karşılıklı ateş açıldı. Türk kuvvetleri Yunan gemisine el koydu. Gemilerin mürettebatından yaralanan olmamakla beraber beş Yunan göz altına alındı.²⁷⁵

1963 yılı boyunca Ada haricindeki oyuncular arasında gerginlik yükselirken Rumların özgüveni de kısmen Sovyet bloğunun sağladığı siyasî destek ve silah tedariki sayesinde gittikçe artmıştı.²⁷⁶ Ankara ve Londra Kıbrıs Anayasası'nın uygulanmasını talep ederken Atina ile Rumlar tamamen farklı bir strateji peşindeydi. Dönemin Meclis Başkanı Klerides'in de varlığını teyit ettiği Akritas Planı'nın amacı Anayasa'yı revize etmek yani Kıbrıs ile Yunanistan'ın birleşmesini engelleyen Garantörlük ve İttifak Anlaşmalarını ilga etmek ve self-determinasyon hakkına dair bir referandum düzenleyerek Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlamaktı. 1963 Kasım'ının sonunda ABD ve

²⁷⁴ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey.** Ed. James E. Miller. Government Printing Office. 1994. 294 no.lu belge.

²⁷⁵ Associated Press Haber Ajansı. Turks Seize Greek Vessel. **The New York Times**. 18 Kasım 1963. s.14

²⁷⁶ Brendan O'Malley & Ian Craig. **The Cyprus Conspiracy: America, Espionage and the Turkish Invasion.** I. B. Tauris. 2001. s. 90.

müttefikleri, Amerikan başkanının suikast sonucu hayatını kaybetmesiyle sarsılırken Makarios 30 Kasım günü Akritas Planı'nın ilk adımını devreye sokacak, anayasada on üç değişiklik teklif edecekti.²⁷⁷ Bu değişiklikler arasında Ada'daki Türklerin savunma, güvenlik, dışişleri, seçimler, belediyeler ve vergi hususlarındaki yasama sürecindeki veto hakkı ile müstakil belediyelerinin ilgasının yanında kamu hizmetleri kadrolarında %70 Rum-%30 Türk memur, silahlı kuvvetlerde %60 Rum-%40 Türk mensup kotasının da ortadan kaldırılması bulunuyordu. Ezcümle, Kıbrıs'ta 1960 Anayasası ile tesis edilen düzen alaşağı edilmiş olacaktı. Makarios bu hamleyle masayı devirecekti.

4. 3. GENEL DEĞERLENDİRME

II. Dünya Savaşı'yla farklı bir boyut kazanan Kıbrıs sorunu 1950'li yıllarda hem Ada'nın toplumlari hem de meseleye taraf olan Türkiye, İngiltere ve Yunanistan nezdinde kritik bir hâl aldı. Yunanistan meseleyi uluslararası arenaya ilk kez 1954'te taşıdı. İngiltere ile Türkiye ise sorunun taraf ülkeler arasında çözülmesi gerektiğini düşünüyordu. Türkiye'nin Ada'nın Rumlar ile Türkler arasında taksimi tezini benimsemeye başladığı 1955'te Londra'da düzenlenen üçlü zirve tarafların tavizsiz tutumu yüzünden hâlihazırda kilitlenmişken Türkiye'de 6-7 Eylül günlerinde vuku bulan olaylar sonrası konferans dağıldı.

Ertesi yıl Londra, Ada'daki çözüm yollarını tıkadığını düşündüğü Başpiskopos Makarios'u sürgüne gönderdi. İngiltere adına Ada'ya gelerek incelemelerde bulunan Lord Radcliffe'nin hazırladığı anayasa tasarısını Rumlar ve Yunanlar reddetti Aynı yıl yaşanan Süveyş krizi sonrası İngiltere bölgede dizginleri ABD'nin eline bıraktı.

1950'li yıllarda Yunanistan ile Türkiye'nin NATO'ya üye olması meseleye ABD'nin dikkatini çevirmesine yol açmıştı. 1957'de Eisenhower'in ortaya koyduğu doktrin ile Orta Doğu'da yürüteceği operasyonlar Washington için Türkiye ve Ada'nın jeopolitik önemini arttırıyordu. Ne ABD'nin Ada'ya bağımsızlık önerisi ne İngiltere'nin sırasıyla Foot ve Macmillan planları Kıbrıs'ta kabul gördü. Bu esnada Ada'daki Türk topluluğu Rum liderlerin izlediği politikalara karşı direnmek için – Ankara'nın desteğiyle – Türk Mukavemet Teşkilatı çatısı altında örgütlendi.

²⁷⁷ Brendan O'Malley & Ian Craig. **The Cyprus Conspiracy: America, Espionage and the Turkish Invasion**. I. B. Tauris. 2001. s. 91.

1958'deki NATO toplantısında ele alınan Kıbrıs sorunu yine İngiltere-Türkiye-Yunanistan üçlüsü arasında 1959'da önce Zürih sonra Londra'da düzenlenen zirvelerde masaya yatırıldı. İki kentte üzerinde mutabakata varılan hususlar oldu ve üç ülke resmen garantör hâline geldi.

1960 Ağustos'unda Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması ve anayasanın ilânı ne Ada'nın toplumları ne de garantörler arasındaki ihtilafı sona erdirebildi. Vergi toplanması, müstakil Türk belediyeleri ve ordunun teşkili Ada'daki huzursuzluk ve çatışmayı tırmandırdı. Türk tarafı ve Ankara'nın kabul edilmiş anayasanın uygulanması ısrarına rağmen Makarios liderliğindeki Rumlar ayak diretti, topluluklar arası çatışma ileri bir aşamaya geçti ve şiddet olayları sıklaştı.

İngiltere Yunanistan ile Türkiye arabuluculuk rolünü fiilen ABD'ye bıraktıktan sonra meselenin tarafları – özellikle de Kıbrıs Rumları – Washington'u masaya daha da dahil etmeye çabaladı. 1961 Ocak'ında iktidara gelen Kennedy, Kıbrıs'ta komünistlerin faaliyetlerini arttırması ve meselenin ABD'nin iki müttefikini çatışmanın eşiğine getirmesi gibi sebeplerle Kıbrıs'ta daha aktif bir rol üstlenilmesi kararı aldı. Makarios liderliğindeki Kıbrıs Rumları da Washington'un bu inisiyatifini müspet karşıladı. Öyle ki Rum temsilciler birden fazla kez ABD'nin Ankara'ya karşı nüfuz kullanması talebinde bulundu. Ada'nın toplumlarının karşılıklı olarak birbirlerinin teşebbüslerini bloke etmesi krizi günbegün tırmandırmaya devam etti.

ABD'nin Kıbrıs toplumları ve garantör güçlerin oluşturduğu dörtgen arasında arabuluculuğu üstlendiği bu dönemde Ankara ile Atina hem NATO hem de BM üzerinden irtibatını sürdürdü ve meselenin Batı bloku ittifakına zarar vermesini engellemeye çalışırken Kıbrıs anayasasını uygulatmak amacını güttü. Atina'nın Rum idarecilerin *Enosis* tezlerinden yana, Ankara'nın da Ada'nın Türk ve Rum toplumları arasında taksimi ve Türk azınlığın Rum çoğunluğa eşit kabul edilmesinden tarafa tutumu devam ederken her iki devletin de içinde bulunduğu ittifakın çatırdamasına yol açacak radikal eylemlerden kaçındığı yorumunda bulunulabilir.

1962 itibarıyla Zürih-Londra mutabakatları ve anayasa ile sabit hâle getirilmiş ancak uygulanmamış müstakil Türk belediyeleri, müşterek ordunun oluşturulması ve vergi sisteminin tesisi meseleleri bir anayasal krize evrildi, Makarios yönetimi anayasa

değişikliği talep etmeye başladı. Washington ve ilgili başkentlerdeki temsilcilikleri durumu yakından takip ediyordu. Makarios'un attığı adımların tek taraflı olması, üzerinde uzlaşmış anayasanın uygulanmaması ABD'nin de dikkatinden kaçmadı. Ankara Büyükelçisi Hare, merkeze Ankara'nın Makarios'un bu eylemlerine karşı gösterdiği "itidal ve sabrı zafiyet emaresi olarak yorumlamanın hata olacağı" uyarısında bulundu. Söz konusu Kıbrıs olunca mevcut hükümet ile muhalefet arasında zıtlık bulunmadığına dikkat çekti. Hare ayrıca 1962 sonbaharı boyunca süren Küba Füze Krizi'yle bağlantılı olarak ortaya çıkan *Jupiter* füzeleri meselesine dair Ankara'yla müzakereler sürdürülürken "Türkleri sıkıştırmanın sırası olmadığı" ihtarını yaptı. Washington'un bu kanaati benimsediği görülüyor.

Kennedy'nin hariciyesi Makarios'un yapıcı olmaktan uzak eylemlerinin bilincinde olmanın yanında Türkiye ile Yunanistan arasında herhangi bir çatışmayı engellemeyi önceliyordu. 1963 sonbaharına gelindiğinde, ileride ABD dış politikasında önemli roller üstlenecek, henüz genç bir Milli Güvenlik Konseyi üyesi Harold Saunders dahil Amerikan hariciyecileri Kıbrıs'ta yine daha vites arttırılması gerektiğine inanıyor ve Beyaz Saray'a bu yönde tavsiyelerde bulunuyordu. Ardından Başkan'ın talebi üzerine Dışişleri'nin hazırladığı "Kıbrıs İçin Yeni Eylem Planı" Makarios'un ihtar, Kıbrıs Türklerine verilen geniş garantilerin revize edilmesini; Kıbrıs devletinin istikrarının kuvvetlendirilmesini, Ada'daki tesislere erişimin korunmasını öngörüyordu. Yine Dışişleri'nin Ada'ya ilişkin yapılan değerlendirmesinde Makarios'un teşebbüslerine Türklerin tepki vereceğini, bunun da hem Ada dahilinde hem de Türkiye ile Yunanistan arasında çatışmaya yol açacağı tahminleri bulunuyordu. Buna ek olarak Ankara büyükelçiliği, Türk hükümetinin Kıbrıs'ta izlediği politikanın sertleşmesini bekliyordu.

1963'ün son demlerinde ne garantörlerin ihtiyatı ne de Washington'un ihtarları kâr edecek, Cumhurbaşkanı Makarios anayasayı değiştirmek için adımlar atacak ve Akritas Planı'nı uygulamaya koyulacaktı.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ŞAHİNLER İLE GÜVERCİNLERİN MÜCADELESİ: GÜNEY AMERİKA- GÜNEYDOĞU AVRUPA ARASINDA NÜKLEER FÜZE KRİZİ

5. 1. SOĞUK SAVAŞ BAŞLIYOR: NÜKLEER CEPHANELER OLUŞTURULUYOR

ABD Savunma Bakanlığı, Temel Milli Güvenlik Siyaseti başlıklı raporunun Askerî Boyutları ve Bağlantılı Hususlar başlığının ilk sayfasında, “Komünist Blok geçtiğimiz on altı yılda ABD’nin menfaatlerine daimî tehdit oluşturdu” değerlendirmesi bulunuyor.²⁷⁸ Savunma’ya göre bu on altı yıl boyunca Sovyet bloku sahip olduğu güçlü, konvansiyonel silahlı kuvvetini korumuştur. 1940’ların sonu itibarıyla Sovyetler Birliği, ABD ve Hür Dünya’nın karşı karşıya olduğu tehde yeni bir boyut eklemiştir: nükleer silahlar. SSCB söz konusu yıllardan beri sürdürdüğü çalışmaları neticesinde “kıtalararası ve orta menzilli bombardıman uçakları, MRBM [orta menzilli balistik füze] ve ICBM [kıtalar arası balistik füze] ile SLBM’leri [denizaltıdan atılan balistik füze] içeren, kapsamlı bir stratejik sistem geliştirmişti.” Artık hem askerî hem de sivil amaçlar için uzayı kullanacak hâle gelmişti. Buna mukabil ABD de kendi nükleer kapasitesini geliştirmiş, konvansiyonel güçlerini arttırmıştı. Hür Dünya’nın diğer üyeleri ile ittifaklar kurmuş, askerî yardım programları teşkil etmiş, Blok topraklarını çevreleyen denizaşırı üsler elde etmişti.

Hür Dünya’nın üyeleri ile kurduğu askerî ittifaklardan biri Kuzey Atlantik Anlaşma Örgütü [NATO] idi. Sınırları Atlantik’in kuzeyini 1950’li yıllarda aşmış örgüt Batı tandanslı ülkeleri şemsiyesi altında topluyordu. ABD’nin liderliğindeki üye ülkeler ortak savunma ve strateji etrafında bir araya geliyordu. İkinci Dünya Savaşı itibarıyla bir ayağı Batı Avrupa’nın üzerinde olan ABD’nin Türkiye ile Yunanistan’ın ittifaka katılmasıyla diğer ayağı da Güneydoğu Avrupa’ya yerleşmişti. Sırasıyla Truman ve Marshall yardımları kapsamında Avrupa’nın dört bir yanında ABD dolarları gezmeye başlamış, silahlı kuvvetleri personeli, silahları ve üsleri yer edinmişti.

²⁷⁸ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Subjects.** Basic national security policy, 22 June 1962 and undated [2 of 2 folders]. JFKNSF-294-002. s. 224.

Sovyetler Stalin'in ölümüyle Batı blokuyla "barış içinde bir arada yaşama" prensibini benimsemiş olsa da ifade edildiği üzere cephaneliğini geliştirmeye devam etmiş, konvansiyonel ve nükleer teknolojisini ilerletmişti. Batı kamuoyu, Sovyetlerin teknolojilerini ilerletmede ne ölçüde mesafe kaydettiğinin farkında değildi. Bu yüzden 1957 yılının 4 Ekim'inde Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti topraklarından uzaya fırlatılan *Sputnik 1* uydusu Batı'da soğuk düş etkisi yarattı. Bu gelişmenin Batı blokundaki yankısı büyük oldu. ABD önderliğindeki blok, Sovyetlerin bu kazanımının hem ittifak dahilinde hem de dışında yarattığı etkiye cevaben bir propaganda başarısı kaydetme, morali artırma ihtiyacı hissetti. 1949'da ittifak teşkil edildiğinden bu yana ilk kez devlet başkanlarının ülkelerini temsil edeceği bir NATO zirvesi aralık ayında toplanacaktı.

Eisenhower yönetimi bu zirvede masaya kayda değer bir şeyler getirmek istiyordu. Batı ittifakı güvenliğini tehdit altında hissediyordu. Sovyetler ilk kıtalararası balistik füze denemesini yapmış ve ekim itibarıyla uzaya bir uydu fırlatmıştı.²⁷⁹ Sovyetler elinde böylesi bir güç bulundururken Batı'da ne vardı? ABD elinde kuvvetli bir nükleer cephanelik bulunduruyordu ancak Washington ile Avrupa arasında Atlantik bulunuyordu. Bir acil durum hâlinde ABD'de bulunan nükleer silahların Avrupalıları Sovyet gücüne karşı koruması mümkün değildi. Washington 1955 itibarıyla balistik füze programını başlatmıştı. Programın ilk ürünleri henüz karadan havaya ateşlenen *Jupiter* ve havadan yere ateşlenen *Thor* model, orta menzilli füzelerdi. Kıtalar arası füze hâlâ geliştirilme aşamasındaydı. ABD topraklarından ateşlenen orta menzilli bir füze de Sovyetlere ulaşamazdı.

Eisenhower yönetimi özellikle Süveyş Krizi'nden sonra kendilerini Washington tarafından terk edilmiş hisseden²⁸⁰ İngilizlerle ilişkilerini toparlamak ve okyanus ötesindeki müttefiklerine nükleer koruma sağlamak üzere, Douglas firmasının ürettiği, havadan yere atılan orta menzilli *Thor* füzelerini hâlihazırda aynı yılın baharında taahhüt etmişti.²⁸¹ Bunun üzerine *Sputnik 1*'in fırlatılması Amerikalıların süreci

²⁷⁹ Robert S. McNamara. **Britain, Nasser and the Balance of Power in the Middle East, 1952–1967: From the Egyptian Revolution to the Six-Day War.** Frank Cass. 2003. s. 98

²⁸⁰ McNamara, **a.g.e.**, s. 67.

²⁸¹ Philip Nash. **The Other Missiles of October: Eisenhower, Kennedy, and the Jupiters 1957-1963.** The University of North Carolina Press. 1997. s. 9

hızlandırma yönünde baskı hissetmelerine yol açtı. Süveyş Krizi, Paris ile Londra'ya Sovyet füzelerinin hedef tahtasında olmanın işten olmadığını göstermişti. Sovyetler kıtalar arası füzeyi geliştirmişken bu kuvveti Avrupa'yı hatta Amerika'yı hedef almaktan ne caydırabilirdi? ABD Dışişleri bu sorudan yola çıkarak *Sputnik* sonrası günlerde Batı ittifakını siyaseten güçlendirmek adına orta menzilli füzeleri müttefiklere teklif etmenin tam sırası olduğunu düşündü. Hâlihazırda İngiltere ile yaptığı mutabakatı Fransa'dan gelen talep üzerine Paris'e de sundu.

Kariyerine Kara Kuvvetleri'nde başlamış ve Hava Kuvvetleri'nde devam eden dört yıldızlı Amerikan generali ve SHAPE Komutanı Lauris Norstad'e göre Soğuk Savaş 1946 Aralık'ında, Sovyetler Birliği Türkiye'yi Çanakkale Boğazı, hatta iki Türk boğazı için de tehdit ettiğinde başlamıştı.²⁸² Norstad şahin bir komutandı. 1950'den beri Avrupa'da görevliydi ve kıtanın nabzını tutuyordu. NATO'nun bütünlüğü ve Avrupa'nın savunmasının modernleştirilmesi için kıtaya balistik füze konuşlandırılmasını savunuyordu. Dışişleri Bakanı Dulles, Norstad ile mutabıktı. Norstad'ın öngördüğü programın diğer müttefiklere de genişletilerek NATO kapsamında bir "nükleer stok" oluşturulmasını önerdi.²⁸³ Teklif, 1957 Aralık'ında gerçekleştirilen zirvede müttefiklere ABD yönetimince sunuldu. Ancak Amerikan heyeti müttefiklerinde beklediği heyecanı bulamadı.

Kuzey Atlantik ittifakı mensupları müteredditti. Nükleer kati bir seçenektir. Balistik füzelere ev sahipliği yapmak Sovyetlerin birinci dereceden hedefi olacakları anlamına geliyordu. ABD üretimi füzeler Avrupa topraklarına konuşlandırılacaktı ancak füzeyi ateşleme kararını alacak olan kimdi? Füze ev sahibi ülkenin kontrolünde mi olacaktı, yoksa Washington'un mu? ABD'nin balistik füzelerini topraklarına konuşlandırmak Sovyet bloku ile aradaki ipleri tamamen koparabilir, siyasî meşverete ve silahsızlanma müzakerelerine engel olabilirdi. Norveç Başbakanı Sovyetlere müzakere için bir şans vermeyi teklif etmiş, Danimarka, Federal Almanya liderleri de kendisine katılmış, NATO Genel Sekreteri Spaak ve İngiltere Başbakanı Macmillan

²⁸² Robert S. Jordan. **Norstad: Cold War Nato Supreme Commander: Airman, Strategist, Diplomat.** Macmillan. 2000. s. 43.

²⁸³ Philip Nash. **The Other Missiles of October: Eisenhower, Kennedy, and the Jupiters 1957-1963.** The University of North Carolina Press. 1997. s. 16

dahi müzakerelere öncelik verilmesinde hak vermişti.²⁸⁴ Fransa, Hollanda ile Türkiye'nin müspet yaklaştığı teklifi Belçika, Federal Almanya, Yunanistan, İtalya, Lüksemburg ve Portekiz kuşkuyla karşıladı. Danimarka ve Norveç ise muhalif tarafı oluşturuyordu.²⁸⁵

Truman'ın doktrinini ilan etmeden evvel danıştığı uzmanlardan biri olan Norstad, esasen *Jupiter*'lerin Fransa'ya konuşlandırılmasını istiyordu. Her ne kadar Türkiye Sovyetlerin stratejik hedeflerini vurma konusunda coğrafi bakımdan daha elverişli olsa da söz konusu dönemde Orta Doğu'daki istikrarsızlık göz önünde bulundurulduğunda "Türklerin gereğinden fazla savaşa meyilli olacağı" kanaatindeydi.²⁸⁶ Süveyş Krizi esnasında Sovyetlerin Türkiye üzerinden uçuş yaptığından emin olan Türkler, Suriye'ye önleyici bir saldırı düzenlenmesini dahi öne sürmüştü.²⁸⁷ Herhangi bir bölgesel çatışma hâlinde yine önleyici bir taarruzu masaya getirebilirlerdi. Ne var ki Fransa konuşlandırılacak silahların tam kontrolüne sahip olmada ısrar ettiğinden bu ülkeden vazgeçildi. IRBM programı Norstad'in kontrolünde, SHAPE'e bağlı olmalıydı. General iki yıl içerisinde NATO'nun kullanıma hazır IRBM sistemini edinmiş olmasını hedefliyordu.²⁸⁸ Norstad planında toplamda on adet IRBM bölüğü öngörüyordu. Dördü İngiltere'ye, ikisi İtalya'ya, geri kalanı da Avrupa, Amerika ya da Amerika'nın kontrolündeki bir bölgede konuşlandırılacaktı. Norstad birer tane de NATO'nun güney kanadını teşkil eden Yunanistan ve Türkiye'ye verilmesini istiyordu. Hem Sovyetlerin kalbini hedef alacak, caydırıcı niteliği bulunan bir tehdit oluşturulmuş hem de Yunanistan ile Türkiye'ye NATO'da "birinci sınıf" ortak muamelesi yapılmış olunacaktı.²⁸⁹

Esasen geçici bir süreliğine – beş yıllığına – kullanılması, *Atlas* ve *Polaris*'lere yerini bırakması öngörülen *Jupiter* ve *Thor* modelleri, en kısa zamanda müttefik topraklarına konuşlandırılmalıydı. Bu esnada Sovyetler beklendiği üzere etrafındaki

²⁸⁴ Philip Nash. **The Other Missiles of October: Eisenhower, Kennedy, and the Jupiters 1957-1963.** The University of North Carolina Press. 1997. s. 23

²⁸⁵ Nash, **a.g.e.**, s. 19.

²⁸⁶ Robert S. Jordan. **Norstad: Cold War Nato Supreme Commander: Airman, Strategist, Diplomat.** Macmillan. 2000 s. 111.

²⁸⁷ Charles Bohlen. **Witness to History 1929-1969.** W. W. Norton & Company Inc. 1997. s. 435.

²⁸⁸ Jordan, **a.g.e.**, s. 113.

²⁸⁹ **a.e.**, s. 264.

ülkelerin üs ve füzelerle donatılması stratejisine sert karşılık vermiş ve tehditler savurmuştu. Bizzat Kruşçev, Nixon ile yaptığı görüşmede Amerikalı senatöre “fakruzaruret içinde bir dilenci yurdu” olarak tanımladığı Türkiye’nin Sovyet füzelerine karşı son derece savunmasız olduğunu söyleyecekti.²⁹⁰

Tüm bunlara rağmen *New York Times*’ın C. L. Sulzberger imzalı makalesinde okurlara, “İnatçı, başına buyruk ülke” olarak tanımlanan²⁹¹ Türkiye, “kendisinden daha az tehlide maruz kalan müttefikler çekinirken Sovyet uyarılarını göz ardı ederek” *Jupiter*’lerin yerleştirilmesini kabul etmişti. Tachau’ya göre diğer NATO müttefikleri hem Sovyetlerden hem de ülke dahilindeki muhaliflerinden çekindiği için *Jupiter*’lere ihtiyatla yaklaşırken Türkler bu füzeleri “ABD ile yakın ilişkilerinin prestijli yeni nişanesi ve Türkiye’nin stratejik öneminin çarpıcı bir sembolü” olarak görüp 19 Eylül’de kabul anlaşması imzalamıştı.²⁹² Sonuç itibarıyla 1959 sonbaharında kesinleştirildiği üzere Büyük Britanya’da altmış *Thor*, İtalya’da otuz ve Türkiye’de on beş *Jupiter* konuşlandırılacaktı.

İmzalardan sekiz ay sonra Silahlı Kuvvetler Türkiye’de idareyi ele aldı ve anlaşmaları imzalayan Menderes yönetimi devrildi. İhtilali yapan kuvvetler sürecin en başından beri NATO ve CENTO dahil tüm anlaşma ve ittifaklara bağlı olduğunu iddia ettiğinden *Jupiter* programı, ziyadesiyle yavaş bir hızda olsa da, devam ettirildi. Zira hangi partiden olursa olsun Amerikan politikacılar Sovyet blokunu nükleer ile çevreleme politikasını destekliyordu. Bu konuda kararlı olan politikacılardan biri Demokrat Parti’nin genç başkan adayı Senatör John F. Kennedy idi. 1960’ta yürüttüğü seçim kampanyasında dönemin başkanı Eisenhower’i nükleer yarışta Sovyetlerin arayışına ve Moskova ile Washington arasında – Kremlin lehine – bir “füze boşluğu” oluşmasına müsaade etmekle suçlamıştı.²⁹³

²⁹⁰ Philip Nash. **The Other Missiles of October: Eisenhower, Kennedy, and the Jupiters 1957-1963**. The University of North Carolina Press. 1997. s. 40

²⁹¹ C. L. Sulzberger. A Nuclear NATO Seen From Turkey. **The New York Times**. 22 Şubat 1961. s. 24

²⁹² Frank Tachau. **Turkey: The Politics of Authority, Democracy, and Development**. Praeger. 1984. s. 183

²⁹³ Frank Costigliola. “The Pursuit of Atlantic Community: Nuclear Arms, Dollars, and Berlin”. Ed. T. G. Patterson. **Kennedy's Quest for Victory: American Foreign Policy, 1961-1963**. Oxford University. 1989. s. 29.

Nitekim Kennedy bu suçlamada bulunan tek siyasetçi olarak kalmadı. 1960 Kasım'ında gerçekleştirilen seçimler sonrası 1961 Ocak'ında Kennedy Oval Ofis'e geçti. 12 Şubat 1961 tarihli *New York Times*'da belirtildiği üzere Demokratlar ile Cumhuriyetçiler Kennedy yönetimi boyunca yapacağı ilk büyük tartışmasını yaşayacak ve tartışmanın konusu nükleer füzeler olacaktı. Demokrat Senatör Symington bir önceki yıl yeterince füze üretilmediğini, Eisenhower yönetiminin bu alana ehemmiyet vermemesi yüzünden 1960-1965 yıllarında Sovyetlerin bu alanda üstünlüğünün görüleceğini ifade ederek bir önceki yönetimi eleştirdi. Eisenhower yönetimi ise Sovyetlerin füze inşasında hız kazandığını ancak "arayı çok açmadığını" söyledi; Amerika'nın nükleer füzelerinin yalnız kıtalararası füzelerden oluşmadığını ve İngiltere, Türkiye ile İtalya'da orta menzilli balistik füzelerin, denizaltılara konuşlandırılmış *Polaris* füzelerinin de bulunduğunu söyleyerek karşılık verdi.²⁹⁴ Dönemin Savunma Bakanı McNamara, yıllar sonra kaleme alacağı anılarında söz konusu "füze boşluğunun" esasen Amerika'nın lehine bir boşluk olduğunun yönetimce bilindiğini söyleyecekti.²⁹⁵ Ne var ki Kennedy idaresi o zaman bu algıdan istifade ederek önceki yönetime bir darbe indirmiş olacaktı.

Demokratlar küçümseyen bir tavır takınsa da Eisenhower döneminde Avrupa'ya – özellikle de Türkiye'ye – yerleştirilen füzeler Kremlin'de endişeyle karşılanmıştı. Bu kaygı Washington-Ankara-Moskova hattında malumdu. ABD'nin Ankara Büyükelçiliği, Dışişleri Bakanlığı'na 5 Şubat'ta gönderdiği telgrafta Dışişleri Bakanı Selim Sarper ile yapılan görüşmeye dair bilgilendirmede bulunmuştu. Sarper, Sovyetlerin Ankara büyükelçisi Rijov'un ziyaretine ilişkin Amerikan temsilcisi Cowles'i bilgilendirmişti. Cowles'in aktardığına göre Rus elçi Sarper'i Türkiye'de konuşlandırılan Amerikan füzelerine ilişkin bir nota iletmek için ziyaret etmişti. Rijov, Sarper'i bu füzelerin "Türkiye'yi tehlikeli bir maceraya sürükleyebileceğiyle" uyarılmıştı. Sarper notanın kışkırtıcı olmadığını ve bir tehdit barındırmadığını, ancak bununla beraber Rijov'un 1 Mayıs 1960'ta Sovyet topraklarında düşen, ABD'ye ait U-2 casus uçağının İncirlik Üssü'nden havalandığını anımsatarak bunun da Türk-

²⁹⁴ H. W. Baldwin. *Missile Controversy: The Question of U. S. Defenses Stirs an Early Major Argument*. **The New York Times**. 12 Şubat 1961. s. E3

²⁹⁵ Robert S. McNamara & Brian VanDeMark. **In Retrospect: the Tragedy and Lessons of Vietnam**. Times Books. 1995. s. 21

Sovyet ilişkilerini “karmaşıklıştırdığını” ifade etmişti. Sarper Rus elçiye “şahsi fikri olarak” şunları iletmişti: “Türk devleti halkını ‘tehlikeli bir maceraya’ sürüklemeyiz. Türkiye bir NATO ülkesi olarak müdafî kuvvetini geliştirmek için ayağına gelen hiçbir fırsatı tepmez. Halihazırda her türlü nükleer silahı bulunan ülkelerle çevrili vaziyetteyiz. Hâliyle kendisini bu tür silahlara karşı savunmaması Türkiye’nin egemenliğini kısıtlayacaktır. Yine de bu silahların uluslararası anlaşma ve kontrollere tabi olmasından yanadır.” Sarper ayrıca Rus elçinin son dönemdeki faaliyetlerini de Amerikan elçisine iletmişti. Rijov çeşitli kabine ve MBK üyelerini ziyaret etmiş, onlarla havadan sudan muhabbet ederken adeta aba altından sopa göstererek ABD-SSCB ilişkisinin süratle iyiye gittiğini söylemiş ve lafı yakında “Türkiye’yi ‘ittifak dışı bırakacak’ bir mutabakata varılabileceğine” getirilmişti.

Sarper, Amerikan elçisine Rijov’un kendisine ya da Başbakan İnönü’yle bu minvalde konuşmadığını söylemişti. Zira kendisi de İnönü de bunu yutmayacak kadar “görmüş geçirmiş” adamlardı. Sarper’in aktardığı üzere Gürsel de Rijov’un faaliyetinden haberdardı ve Rijov dizginlensin “yoksa karışmam” diye çıkmıştı. Cowles, Washington’a notunda, Sarper’in Sovyetleri “göz hapsine almanın” daha iyi olacağını ifade ettiğini de ekliyordu.²⁹⁶

5. 2. BEYAZ SARAY THOR VE JUPITER’DEN EMİN OLAMIYOR

Kremlin’i nota vermeye, Ankara’yı kapalı kapılar arasında adeta tehdit etmeye ve kendi basını aracılığıyla açıklamalarda bulunarak rahatsızlığını alenen dillendirmeye sevk eden füzeler esasen algılandığı kadar tehlikeli miydi? Bu sorunun cevabını da Kongre’de oluşturulan Müşterek Atom Enerjisi Komitesi raporu veriyor. Komite, 1960 Kasım ve Aralık’ında yürüttüğü çalışmalarda hem İngiltere’de bulunan *Thor* füzesinde hem de İtalya ve Türkiye’de konuşlandırılması planlanan *Jupiter* sistemlerinde büyük kusurlar bulmuştu. *Jupiter*’de bulunan dört kusurun ilki “kontrol” meselesiydi. İki anahtarlı sistem komite üyeleri arasında kuşkular doğurmuştu. Füzeyle ev sahipliği yapacak ülkenin subayı “bizim askerinin elinden anahtarını alırsa ne

²⁹⁶ *Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey.* Ed. James E. Miller. Government Printing Office. 1994. 358 no.lu belge.

olurdu?”²⁹⁷ İkinci husus “nezaret” sorunuydu. Füze başlıkları füze sistemine takılı vaziyette mi bekleyecekti? Öyle olduğu takdirde ABD ne ölçüde füze üstünde kontrol sahibi olabilirdi? Üçüncüsü “iletişim” konusuydu. *Jupiter* mürettebatı Paris’te bulunan SHAPE karargâhına sadece hattı yer üstünde olan telefonla ulaşabiliyordu. Herhangi bir yedek iletişim sistemi yoktu. Kabloların bir şekilde kesilmesi hâlinde karargâhla nasıl irtibat kurulacağı sorusu cevapsızdı. Komite üyelerinin dikkat çektiği dördüncü ve son husus “hassasiyet” meselesiydi. *Jupiter* hassas bir mekanizmaydı ve sabotaja açıktı. Birkaç kurşunla füze sistemi ekarte edilebilirdi. İtalya’da konuşlandırıldığı bölge, 1958’de düzenlenen seçimlerde Komünist Parti’ye %22,8 oranında oy vermiş bir bölgeydi. Komite üyesi senatörler bunu dahi göz önünde bulundurarak sistemin sabotaja açık olduğuna kanaat getirmişti.²⁹⁸

Komitenin çalışmalarında dikkat çeken bir nokta ise henüz Türkiye’de belirlenen alanlara yerleştirilme süreci tamamlanmamış *Jupiter*’lere dair görüşlerin gizliliğinin kaldırılmaması olması. Bu hususta yalnız bu *Jupiter*’lerin denizaltılara yerleştirilen *Polaris* SLBM’ler ya da ikinci nesil IRBM’lerle mukayese edildiğinde “köhne” kaldığı yorumunu ve ilk vuruşu yapmadıkları takdirde Sovyet balistik füzelerinin bu sabit IRBM’leri ekarte edeceğinin kesin olduğu gözlemini yaptıkları görülüyor.²⁹⁹

Komite Amerika Birleşik Devletleri ve NATO Nükleer Silah Anlaşmaları Çalışması” başlıklı raporunu yeni başkana iletti ve 1961 Şubat’ında Kennedy yönetimine “raporunda İtalya’ya hâlihazırda konuşlandırılmış otuz *Jupiter*’in korunması için önlemler sıralarken Türkiye için planlanan on beş *Jupiter*’in iptal edilmesini tavsiye etti. Uzmanlar *Jupiter*’e nazaran çok daha üstün nitelikleri olan ve NATO’da görevlendirilecek ABD personelinin kontrolünde olacak *Polaris*’i yeğliyordu.

Bu değerlendirmeden sonra Başkan Türkiye’de konuşlandırılacak uzun menzilli balistik füzelere ilişkin uzmanlardan bilgi almak istedi. 6 Nisan 1961 tarihli, 35 No.lu Milli Güvenlik Eylem Müzekkeresi’nde Başkan Kennedy’nin Milli Güvenlikten

²⁹⁷ Philip Nash. **The Other Missiles of October: Eisenhower, Kennedy, and the Jupiters 1957-1963.** The University of North Carolina Press. 1997. s. 86

²⁹⁸ Nash, **a.g.e.**, s. 87.

²⁹⁹ **a.e.**, s. 88.

Sorumlu Hususî Danışmanı McGeorge Bundy, Başkan'ın Dışişleri, Savunma bakanlıkları ve CIA'yı temsil eden bir gruptan söz konusu füzelere dair bir çalışma yapmasını ve tavsiyede bulunmasını istediği bilgisini verdi.³⁰⁰ 19 Nisan tarihli, Savunma Bakanlığı'ndan Londra ve Roma büyükelçiliklerine gönderilen Savunma ve Dışişleri Bakanlığı görüşü özetle şöyleydi: "Sadece 'önce vur' stratejisine yarayacak hassas, stratejik silahları Sovyet hududunda bir ülkeye, özellikle de Türk personelin kullanacağı düşünüldüğünde yerleştirmekten kaçınılmalı." Ardından şu kritik soru yöneltiyordu: "Yanlış hesapla savaş çıkma ihtimalini arttırabilir mi?" Zira Türkler "bölgesel bir durum" sonucunda ABD istemediği halde silahları ateşleyebilirdi. Sovyetler [Türklerin füzeleri ateşlemesinden korktuğundan] büyük bir uluslararası kriz halinde bunun önünü almak için taarruz ile silahları yok edebilir" ihtimali kayda geçiriliyordu.³⁰¹

Bölgesel "durum" ifadesi Sovyetlerin de orta menzilli balistik füzeleri elde ettiğinin anlaşıldığı 1957 itibarıyla benimsenmeye başlanan "sınırlı savaş" anlayışının bir neticesiydi.³⁰² ABD savunma uzmanlarına göre iki çeşit savaş çıkabilirdi: büyük çaplı nükleer silahların kullanılacağı bir küresel savaş ya da ekseriyetle konvansiyonel silahların kullanılacağı bölgesel bir çatışma, yani "sınırlı savaş". 2 Aralık 1960 tarihinde CIA tarafından hazırlanan ve yeni Başkan Kennedy'ye de sunulan "Sınırlı Savaş" başlıklı raporda istihbaratın "sınırlı bir savaşta oynayacağı rol" ortaya konuyor ve bu kavramın tanımına, böylesi bir savaşın nerede görülebileceğine ilişkin tespitler aktarılıyordu. CIA, "ABD ve SSCB, genel nükleer savaş kapasitelerinin kıyas götürür olduğu bir döneme girerken genel bir savaşın kasten tetiklenmesi ihtimali azalmakta"³⁰³ çıkarımında bulunduğu raporunda, ABD'nin 1960'lı yıllarda Afrika, Yakın Doğu, Güneydoğu Asya ya da Latin Amerika gibi "orta halli sınırlı savaş" ile karşılaşabileceği ve bununla baş edilebilmesi için [CIA ve Savunma Bakanlığı

³⁰⁰ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda.** National Security Action Memoranda [NSAM]: NSAM 35, Deployment of IRBM's to Turkey. JFKNSF-329-010. s. 22.

³⁰¹ **a.e.**, s. 13-16.

³⁰² Oral Sander. **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964).** İmge Kitabevi. 2016. s. 280.

³⁰³ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda.** Staff memoranda: Rostow, Walt W.: Guerilla and unconventional warfare, December 1961. JFKNSF-326-011. s. 10.

arasında] etkin bir ortak mekanizma teşkil edilmesinin gereği vurgulanıyordu.³⁰⁴ Bahsedilen sınırlı savaş, Batı Avrupa’da, NATO bağlamında bir savaş olarak; daha uzak topraklarda ya da dünyanın az gelişmiş bölgelerinde ordular arasında “resmi” bir savaş olarak ve söz konusu dönemde ufukta görünen bölücü iç savaşlar şeklinde gerçekleşebilirdi.³⁰⁵ İkinci Dünya Savaşı’nda büyük başarı kazanmış ve Kore Savaşı’nda kritik bir rol oynamış General Omar Bradley, bir keresinde “yerel çatışmaların dikkatimizi esas görevimizden dağıtmasına müsaade etmeyeceğiz” demiş ve böylesi sınırlı çatışmaların çıkabileceği bölgelerin arasında Türkiye’yi de saymıştı. Washington bunun üzerine Türkiye’yi yatıştırmak için hususi elçi gönderilmek zorunda kalmıştı.³⁰⁶ Söz konusu dönemde “sınırlı savaş” ifadesi Türkiye’nin en büyük endişe kaynaklarından biriydi.

Bu sınırlı savaş durumunda Ankara’nın kendini korumak için her türlü önlemi alacağı biliniyordu. Peki *Jupiter*’ler savaş başlıklarıyla birlikte Türkiye’ye konuşlandırılırsa Ankara kendini savunmak için Washington’un izni olmadan bu nükleer gücü kullanabilir miydi? Bu yüzden Dışişleri *Polaris* üzerinde mutabık olursa ülkeye daha fazla askerî yardım gönderileceği, *Jupiter*’de ısrarcı olunursa da ülkeye yapılan yardım programında *Jupiter* harici kalemlerde önemli ölçüde kesintiye gidileceğini Türk tarafına bildirecekti.³⁰⁷ *Polaris* model denizaltı ABD savunma teknolojisinin son ürünüydü ve 1961 Şubat’ında Kongre’nin Müşterek Atom Enerjisi Komitesi’nin raporunda *Polaris*’in *Jupiter* ile mukayese edildiğinde çok daha üstün niteliği bulunduğu kayda geçilmişti. Ancak Tachau’nun ifadesine göre niteliğin yanında bir husus daha bulunuyor. Komite’nin imayla ifade ettiğini Savunma Bakanlığı alenen ileri sürerek *Jupiter* gibi hassas silah sisteminin Türk personeli tarafından kullanılacak olmasının soru işareti teşkil ettiğini bildirmişti. *Polaris* tipi denizaltılar ise “*tamamen ABD’nin kontrolü altında olmanın yanında sabit ve görünür*

³⁰⁴ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda.** Staff memoranda: Rostow, Walt W.: Guerilla and unconventional warfare, December 1961. JFKNSF-326-011. s. 15.

³⁰⁵ S. J. Deitchman. **Limited War and American Defense Policy.** MIT. 1964. s. 6.

³⁰⁶ L. Rogers. “Who Determines Our Foreign Policy”. Ed. S. D. Kertesz. **American Diplomacy in a New Era.** University of Notre Dame. 1961. s. 352n.

³⁰⁷ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda.** National Security Action Memoranda [NSAM]: NSAM 35, Deployment of IRBM’s to Turkey. JFKNSF-329-010. s. 14.

olmayacağından Sovyetlerin taarruzuna karşı korunaklı olacaktı.”³⁰⁸ *Jupiter* ve ardılı olan sistemlerin konuşlandırılmasında ilk seçenek olmayan Türkiye’nin tercih edildiğinde dahi Savunma’nın füzenin Türk kontrolüne geçmesi hususunda ileri sürdüğü soru işaretinin altını çizmek gerekiyor.

Savunma Bakanlığı olumsuz yönde görüş bildirirken askerî kanadın tamamının aynı görüşte olmadığı, SACEUR General Norstad’ın ifadelerinden anlaşılıyordu. Savunma Bakanı McNamara’ya gönderdiği 25 Nisan tarihli telgrafta Norstad, McNamara idaresindeki Savunma’nın görüşüne açıkça karşı çıkıyordu. *Polaris*’in üstün bir silah sistemi olduğunu ancak henüz yeterli sayıda üretilemeyeceğini ileri süren general, iki silah sisteminin birlikte kullanılmasının NATO için daha kıymetli olacağını ifade ediyordu. Norstad Türkiye’deki *Jupiter*’lerin köhne olduğundan dem vurulacaksa, İngiliz topraklarındaki *Thor* sistemlerini ve İtalya’daki *Jupiter*’leri de masaya yatırmalı, diyordu. Savunma’nın Türklerin sistemi tek taraflı hareket etmesi endişesini gidermek adına “*Jupiter*’lerin sorumluluğu ve kontrolüne dair anlaşmalar yapılarak Türklerin tek taraflı hareket etmesi engellenebilir. Mevcut programa göre füzeler 1964 Ocak’ına dek ABD kontrolünde olacak, bunun uzatılması gerekeceğini düşünüyorum” çözümünü öneriyor. Projenin maddi yanı için ise “Yüzde seksen oranında maliyeti halihazırda harcanmış yahut taahhüt edilmiş durumda, geri alınması mümkün değil. Kalanının çoğu da *Jupiter* yerine başka bir sistem getirilirse onun için harcanmak durumunda” yorumunu yapan general, NATO yetkililerinin NATO kanallarından başlattığı proje hususunda ABD’nin tek taraflı bir harekette bulunmasının hem ABD hem de NATO menfaatlerine karşı olacağı kanaatini açıkça ortaya koyuyordu. General Norstad, özetle görüşlerini şöyle ifade ediyordu: “Şu an güç elde etmek zamandır, azaltmanın değil. Bu sebeple proje devam ettirilmelidir.”³⁰⁹

Diğer yandan Dışişleri kendine verilen talimatı yerine getirmeye, Türk tarafını *Jupiter*’lerden vazgeçirmeye çalışıyordu. Nisan ayında Ankara’da düzenlenen CENTO zirvesi için bir araya geldiklerinde Dışişleri Bakanı Rusk mevkidaşı Sarper’e,

³⁰⁸ Frank Tachau. **Turkey: The Politics of Authority, Democracy, and Development.** Praeger. 1984. s. 184

³⁰⁹ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey.** Ed. James E. Miller. Government Printing Office. 1994. 363 no.lu belge.

Jupiter'lerin modasının geçtiği, askerî bakımdan kıymetliharbiyesinin kalmadığı ve sadece acil durumda Sovyetlerin hedefi olacağı şeklinde ifadeler kullanmıştı. Cumhurbaşkanı Gürsel'in talimatıyla Sarper, 12 Mayıs'ta General Norstad'i aradı. Fransa'daki büyükelçilik 14 Mayıs tarihli telgrafında merkezi ikili görüşmeye dair bilgilendirdi. Sarper Norstad'e Amerikan Dışişleri Bakanı ile arasında geçen görüşmeyi aktardı. Sarper Amerikan mevkidaşına kendisinin "*Jupiter*'lerin askerî kıymetini değerlendiremeyeceğini fakat Türkiye'nin psikolojik ve siyasî sebeplerden ötürü bu projeyi tamamlamayı isteyeceği" yanıtını vermişti. Ardından Sarper Norstad'ten bu silah sisteminin askerî kıymetini samimi olarak değerlendirmesini istedi. Norstad merkeze ilettiği görüşünü Sarper'e de yineledi.

Sarper, yeni programın uygulanabilmesi için kayda değer askerî yardım gerekeceğine dikkat çekti. Norstad, Başkan'ın programından bildiği kadarıyla bunun mümkün olmadığı karşılığını verdi. Ardından Sarper "en mühim" olduğunu ifade ettiği ve Cumhurbaşkanı Gürsel'in de hususiyetle tartışılmasını istediği meseleyi açtı. Sovyetlerin Türkiye'nin doğusuna ilişkin emellerini anımsatan Sarper, bölgeye bir Sovyet saldırısına NATO'nun vereceği karşılığı sordu. Norstad "beşinci maddeyi" ikrar ederek bakanı teskin etmeye çalıştı. Sarper NATO'nun konvansiyonel gücünü mü yoksa nükleer gücünü mü kullanarak Türkiye'ye yardım edeceğini sordu, Norstad "şartlara bağlı" yanıtını verdi. General ayrıca "ABD'nin Türkiye'nin savunmasını kendi hayati menfaati olarak gördüğü hususunda" Sarper'i temin etti. Yukarıda ifade edildiği üzere Ankara, "sınırlı savaş" söylemleri ve stratejisinin kendisi için ne gibi sonuçları olacağını kestiremediğinden endişelerini bir kez daha aksettirmiş, Amerikan subayı Türkiye'yi teskin etmişti.³¹⁰

1961 yılının ortasına gelindiğine dahi Kennedy idaresi Türkiye'ye konuşlandırılacak *Jupiter*'lere dair kesin kararı verememişti. Bu yöndeki görüşleri Başkan'a bildirmeden evvel 13 Haziran 1961'de Bakan Rusk ve müsteşarı, General Norstad, Savunma Bakanlığı Müsteşarı Nitze, İran Görev Gücü Başkanı Talbot bir araya geldi. Norstad bakanın endişe ettiği noktalara açıklık getirdi. Rusk esas

³¹⁰ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey.** Ed. James E. Miller. Government Printing Office. 1994. 364 no.lu belge.

meselenin “Türklerin *Jupiter*’in topyekûn kullanımı için uzmanlığı kazanıp kazanamayacağı olduğunu” söylüyor ve “Türklerin Sovyet taarruzu karşısında yalnız kalmaktan korktuğu ve bu yüzden acil bir durum halinde ABD’nin anahtarını *cebren ele almayı göze alabileceği*” endişesini paylaşıyordu. Norstad bu endişelerin gerçekleşmeyeceği yönünde bakanı temin etti. En nihayetinde Rusk, programın askıya alınmaması yahut iptal edilmemesi üzerinde görüş birliği bulunduğunu söyleyerek toplantıyı noktaladı ve Beyaz Saray’a bu kanaat iletildi.³¹¹

Tachau, birtakım psikolojik ve diplomatik faktörler sebebiyle geri vitesin yapılamadığını, füzelerin konuşlandırılma ve faal hâle getirilme süreçlerinin durdurulmadığını ifade ediyor. Bu faktörler arasında 1961 Haziran’ında Kruşçev ile Kennedy’nin Viyana zirvesinde ABD Başkanı’nın “zayıf performans” sergilemesini ve Türkleri gücendirme korkusunu sayıyor.³¹² İki ay önce – nisan ayında – ABD’nin Küba’da Castro’ya karşı gerçekleştirdiği Domuzlar Körfezi çıkarması ve Küba’da rejimi değiştirme teşebbüsünün fecaatle sonuçlanması da bu sebepler arasında sayılabilir. Viyana Zirvesi’nde Kennedy’nin umduğu performansı elde edememesi, ardından yaşanan Berlin Krizi’nde Sovyet ve Amerikan askerlerinin Avrupa’da karşı karşıya gelmesi ve Domuzlar Körfezi faciası neticesinde geri plana düşen *Jupiter* meselesi bir süreliğine rafa kaldırıldı.

5. 3. KREMLİN NÜKLEER GÜCÜNÜ GÜNEY AMERİKA’YA TAŞIYOR

1962 Ocak’ı itibarıyla bu kez Türk tarafı füzelere ilişkin bilgi talebinde bulunarak sorunu tekrar masaya yatırdı. Ankara büyükelçiliği 19 Ocak’ta, Dışişleri’ne bir önceki gün JUSMMAT komutanı ile Orgeneral Sunay’ın görüştüğünü bildirdi. Büyükelçiye göre Sunay, komutana Türkiye’deki orta menzilli balistik füze üslerine dair azami bilgi sahibi olmaya devam etmek istediğini söylemişti. Sunay, buradaki üslere ilişkin ülke dışından kaynaklanan tevatürden rahatsız olduğunu ifade edecek şekilde özellikle “büyükelçi üzerinden şikâyette bulunulması” ve “USIS [ABD Enformasyon Teşkilatı]

³¹¹ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey.** Ed. James E. Miller. Government Printing Office. 1994. 365 no.lu belge.

³¹² Frank Tachau. **Turkey: The Politics of Authority, Democracy, and Development.** Praeger. 1934. s. 184.

ve diğ er enformasyon teşkilatlarından bu meselede kendisinin isteklerini gözetmesi” talebini dile getirmişti.

Hare, Amerika tarafından bilgilendirildikten sonra Türklerin bu füzelere ilişkin tavrında değışiklik olsa da Sunay’ın TSK’de bu hususa ilişkin en sert tavrı yansıttığı nın aşikâr olduğı gözleminde bulundu. Sunay’ın isteklerine dair de Türk ordusunun bir talebi olduğı için dikkat edilmesi, Türk hükümetinin Sovyetler Birliğı politikasıyla uyum içinde olduğı için çok daha önem atfedilmesi gerektiğini ifade etti. “Ruslar kuşkusuz burada füzelerin bulunduğunu biliyor ancak bu hususun reklam edilmesi, boğaya kırmızı bayrak sallamak gibi olacak ve Başbakan İnönü’nün Sovyet büyükelçisine Türk-Sovyet ilişkilerine dair yaptığı sağlam ve başarılı konuşmasıyla çelişecektir” diye uyardı.

Hare, matbuata ilişkin dış basın üzerinde kontrollerinin bulunmadığını söylerken şu tavsiyeyi ilet ti: “[Füzelerden] yapılacak ateşlemelere dair haberleri asgariye indirmeye çalışmalı ve ABD’de meseleye Sunay’ın istediğı kadar ihtiyatla yaklaşmadığımızı gösterecek herhangi bir açıklamadan kaçınmalıyız.” Hare bu telgrafi yolladıktan bir hafta sonra Washington’dan cevaben gelen 26 Ocak tarihli telgrafta ABD Dışişleri, büyükelçiliğinden *Jupiter* test ateşlemelerinin basına yansımını asgariye indirmek için “elinden geleni yapacağını” ancak ABD-Türkiye arasındaki *Jupiter* konuşlandırılmasına dair anlaşmanın “epeydir” kamuoyunun malumu olduğunu Sunay’a bildirmesini isteyecekti. Bu yazışmadan Ankara’nın, Hare’nin ifadesiyle, Sovyet boğasına kırmızı bayrak sallıyor olmamak için *Jupiter* meselesini kamuoyuna yansıtmaktan imtina etmeye çalıştığı aşikârdı.³¹³

Oysaki Kremlin daha 1950’li yılların sonlarında NATO’daki kaynaklarından Avrupa’da *Jupiter*’lerin konuşlandırılacağını öğrenmişti. 1962’nin ilk günleri itibarıyla Sovyet istihbaratı ABD’nin Türkiye’ye yardımının arttığını gözlemliyordu.³¹⁴ Kruşçev, Küba’ya 1962 Mayıs’ında gönderdiği delegeye yaptığı

³¹³ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey.** Ed. James E. Miller. Government Printing Office. 1994. 376 no.lu belge.

³¹⁴ Aleksandr Fursenko & Timothy Naftali. **"One Hell of a Gamble": Khrushchev, Castro, and Kennedy, 1958-1964.** W. W. Norton. 1997. s. 178.

konuşmada “Kennedy’nin akıllı olduğu ve kendilerinin savaş başlıklarını Türkiye’ye yerleştirdikleri gibi bizim de savaş başlıklarımızı Küba’ya koymamız üzerine termonükleer bir savaş çıkarmayacağı” kanaatini paylaşmıştı. Türkiye’deki Amerikan füzeleri için “[bu füzeler] bize doğrultulmuş vaziyette ve bizi endişelendiriyor. Her ne kadar onlar kadar çok sayıda olmasa da bizim füzelerimiz de Amerika’ya doğrultulmuş olacak” diye konuşmuştu.³¹⁵ Ancak Kruşçev ne Kennedy’nin ne de Amerikan hariciyesinin vereceği tepkiyi doğru tespit edebilmişti. Nitekim Dışişleri Bakanlığı’nın Küba’ya ilişkin yazışmalarını bir araya getirdiği cilde eklediği editoryal notta şu ifade ediliyor: Henüz 10 Ağustos 1962’de Dışişleri Bakanlığı’nda yapılan toplantıda, CIA Direktörü John McCone, Sovyetler Birliği’nin Küba’da “Sovyetler Küba’nın başarısız olmasına müsaade etmeyeceği” kadar kritik bir varlığı bulunduğu görüşünü ileri sürmüştü. McCone, Sovyetlerin Küba’nın başarısız olmasını engellemek için iktisadî ve teknik yardım, İtalya ile Türkiye’deki ABD füze üsleri gibi bahaneler ileri sürerek orta menzilli balistik füzeler ile konvansiyonel askerî destek sağlamasını bekliyordu.³¹⁶ Hangi sebeplerden olursa olsun 1961’de rafa kaldırılan füze meselesi üzerinden uzun zaman geçmeden tekrar masaya gelmişti. Bu kez söz konusu füzeler Avrupa’nın göbeğindeki değildi.

23 Ağustos günü Başkan Kennedy, Dışişleri ve Savunma bakanları Rusk ile McNamara, Sav. Bak. Vekili Gilpatric, Başkan’ın askerî danışmanı General Taylor, milli güvenlikten sorumlu danışmanı Bundy ve CIA Direktörü McCone’u ihtiva eden üst düzey bir ekiple Küba konulu toplantı düzenledi. Bu toplantının müzakeresinde aktarıldığı üzere Başkan, Sovyetlerin Küba’ya füzeleri kurması ve bu ihtimalin gerçekleşmesi hâlinde girişilebilecek muhtemel eylemlere ilişkin alınacak pozisyona dair evvelden açıklama yapmalı mıyız sorusunu astlarına yöneltmişti. Toplantıda kahir ekseriyet ABD’nin Küba’da girişebileceği faaliyetlere karşılık Sovyetlerin Türkiye, Yunanistan, Berlin ve Uzak Doğu ve diğer bölgelerde gerçekleştirmesi muhtemel eylemleri dile getirmişti. Ayrıca CIA Direktörü McCone, Türkiye’deki *Jupiter*

³¹⁵ Aleksandr Fursenko & Timothy Naftali. "One Hell of a Gamble": Khrushchev, Castro, and Kennedy, 1958-1964. W. W. Norton. 1997. s. 182.

³¹⁶ Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume X, Cuba, January 1961–September 1962. Ed. Louis J. Smith. Government Printing Office. 1997. 371 no.lu belge.

füzelerinin kıymetini sorgulamış, McNamara füzelerin işe yaramadığını ancak sökülmelerinin siyaseten zor olduğunu açıklamıştı.³¹⁷ McCone'un füzelerin kıymetine dair yorumları önemliydi zira ifade edildiği üzere Atom Enerjisi Komisyonu 1960 sonu 1961 başında Kongre'nin teşkil ettiği, atom silahlarını inceleyen komiteye *Jupiter* ve *Thor*'ları yerinde incelemiş, haklarında ayrıntılı bilgi almıştı. Bu komisyonun başkanı McCone idi.³¹⁸ Toplantı neticesinde 181 No.lu Milli Güvenlik Eylem Müzekkeresi hazırlandı. McGeorge Bundy imzalı bu müzekkerede Başkan, Sovyet bloğunun Küba'daki son faaliyetlerine ilişkin kanıtın ışığında birtakım eylem ve çalışmaların yürütülmesi talimatını verdi. Savunma Bakanlığı'ndan '*Jupiter* füzeleri Türkiye'den nasıl sökülebilir?' sorusunu araştırması istendi.³¹⁹ Bundy, ilerleyen dönemde kaleme aldığı hatıralarında "1962 sonbaharı itibarıyla Hava Kuvvetleri'nden General LeMay hariç hiçbir üst düzey komutanın hâlâ askeri kıymeti bulunduğuna inanmadığını" ifade ettiği *Jupiter*'lerin Türkiye'den sökülmesine ilişkin müzekkerenin Küba Krizi patlak verene kadar yanıtlanmadığının altını çizecekti.³²⁰

5. 3. 1. 1962 Sonbaharı: Şimşek Küba'dan Çakıyor, Yıldırım Türkiye'ye Düşüyor

Eylül başında artık Sovyetlerin Küba'daki askerî varlığı kesinleşmişti. Başkan, Berlin'den sonraki ilk büyük kriziyle karşı karşıyaydı ve Latin Amerika'da işler kızışıyordu. Kruşçev, Amerikalıların restine restle karşılık vermiş; Amerika'nın Sovyetleri çevreleyen müttefiklerine yerleştirdiği üs ve silahları okyanus ötesine taşıyarak ABD'nin burnunun dibindeki ufak sosyalist ülke olan Küba'ya yerleştirmişti. Dışişleri Bakanlığı İstihbarat ve Araştırma Bürosu Direktörü Hilsman, Bakan Rusk'a 1 Eylül'de bir müzekkere gönderdi. Küba'da SSCB'nin varlığının Türkiye'de ABD'nin mevcudiyetiyle çakıştığını ifade eden Hilsman, Sovyetlerin

³¹⁷ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume X, Cuba, January 1961–September 1962.** Ed. Louis J. Smith. Government Printing Office. 1997. 385 no.lu belge.

³¹⁸ Philip Nash. **The Other Missiles of October: Eisenhower, Kennedy, and the Jupiters 1957-1963.** The University of North Carolina Press. 1997. s. 86

³¹⁹ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume X, Cuba, January 1961–September 1962.** Ed. Louis J. Smith. Government Printing Office. 1997. 386 no.lu belge.

³²⁰ McGeorge Bundy. **Danger and Survival: Choices About the Bomb in the First Fifty Years.** Vintage Books. 1990. s. 428

Küba'daki mevcudiyetlerini “barışçıl” olarak göstermeye çalışırken buna mukabil ABD'nin SSCB çevresindeki askerî üslerini ortaya koyarak propaganda avantajı elde etmeye çabaladıklarına dikkat çekti. Hilsman'ın ifade ettiği üzere Kruşçev, 1961 Eylül'ünde *New York Times* muhabiri Sulzberger'e verdiği mülakatta nisanda ABD destekli güçlerin Küba'yı işgalini yani Domuzlar Körfezi çıkarmasını, kendilerinin ABD ile müttefik olan ve Sovyetlere “hasmane” tutum sergileyen Türkiye yahut Yunanistan'a müdahalede bulunma hakkı ile karşılaştırmıştı.³²¹ Mevcut Küba işgali endişesiyle bağlantılı Sovyet propagandasında bu tema yeniden tecessüm etmişti. Hilsman, “Sovyetlerin Küba'daki mevcudiyeti karşılığında ABD'nin Sovyet çevresindeki bölgelerden çekilmesini umması ya da bunu istiyor olması pek mümkün değil, fakat bundan propaganda kazancı devşirmeye çalıştıkları açık” görüşünü bildirdi.³²²

Bu esnada sadece Dışişleri değil Kennedy Beyaz Sarayı da Küba hadisesiyle çalkalanıyordu. Başkan'ın hususi yardımcısı Schlesinger, SSCB'nin Küba'ya nükleer ve konvansiyonel kuvvet yığdığına yönelik tespitlerin açıklanmasına ilişkin Başkan'ın milli güvenlikten sorumlu yardımcılarında biri olan Kaysen'e 24 Eylül'de bir müzekkere gönderdi. Schlesinger buluntuların açıklanmasının Amerika dahilinde kesinlikle “muazzam” bir etki yaratacağını, Latin Amerika'da tepkilerin karmaşık olacağını söylüyordu. Buna mukabil Avrupa'da ise Washington'un Küba hususunda neden bu kadar endişe ettiğini anlamayan, Kruşçev'in Amerika'nın Türkiye'deki üslerini kabullendiği gibi Castro'ya niçin anlayış göstermediğini sorgulayan bir görüş hâkimdi. Bu arada Sovyetler dünya kamuoyunun Türkiye'ye konuşlandırılan ve Moskova'ya doğrultulan ABD füzeleriyle Küba'dan Washington DC'ye doğrultulan Sovyet füzeleri arasında bir fark bulunmadığını ve Kennedy'nin de aynı kanaatte olacağını düşünüyordu. Dönemin KGB Başkanı Semiçastni, “Biz nasıl Türkiye'deki

³²¹ C. L. Sulzberger. Excerpts From Transcript of Khrushchev Interview on Berlin and Other Issues. *The New York Times*. 8 Eylül 1961. s. 11

³²² *Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume X, Cuba, January 1961–September 1962*. Ed. Louis J. Smith. Government Printing Office. 1997. 404 no.lu belge.

füzeleri sineye çektiyse Kennedy'nin de onları [Küba'daki füzeleri] sindirmesini bekliyorduk” diye konuşuyordu.³²³

Bu esnada dünyanın nasıl bir tepki verdiğini öğrenmek için New York'a, Birleşmiş Milletler'e uzanmak gerekiyor. ABD'nin BM temsilcisi Stevenson, Küba'daki durumun yansımalarına ilişkin 17 Ekim'de Kennedy'ye bir mektup gönderdi. Başkan'a BM'deki atmosfere dair bilgi verip tavsiyelerde bulundu. Amerika'nın [Küba'ya] bir taarruzuna karşı Sovyetlerin kuvvetle muhtemel Türkiye, Berlin gibi yerlerde misilleme yapacağı, bu sebeple mümkün olduğunca dünya kamuoyunun çoğunluğunun desteğini kazanmaları gerektiği ikazında bulunan Stevenson, “Türkiye’de ve Sovyetler Birliği’nin çevresinde başka bölgelerde üs bulunduruyorsak Sovyetlerin de Küba’da bulundurmaya hakkı olduğu yönünde yaygın tepkiye hazırlıklı olmalıyız. SSCB’nin bir müttefiki olan Küba’ya saldırırsak NATO üslerine saldırının da haklı tarafı olacağı da ileri sürülecektir” diye açıkça ifade etti. “En nihayetinde savaşla karşı karşıya kalınırsa... mesele yeterince netleştirilmez ise, yıllardır Sovyetlerin uydu devletlerine yerleştirdiği üslerde bulunan aynı orta menzilli balistik füzelerin tehdidi altında yaşayan Batılı Müttefiklerimiz ile aramızda derin ihtilaflar yaşanacaktır” tespitini bildirdi.³²⁴ Ezcümle, Amerika'nın davasını haklı çıkarması mevcut şartlar altında zor görünüyordu.

CIA Direktörü McCone ise Kıta Avrupası'nda misilleme ihtimali hususunda bu kadar endişeli değildi. Bunu anlamak için Başkan Kennedy ile yapacağı görüşmede tartışılmak üzere 17 Ekim'de hazırladığı müzekkereye bakmak yeterli olacaktır. Direktör, Amerika'nın harekete geçmesi neticesinde kuşkusuz Sovyet askerî personelinin “kanının döküleceğini” bildirirken bunun küresel çapta tansiyonu arttıracığı ve şüphesiz ABD'nin kayda değer boyutta zayıf vereceği Tule, İspanyol üsleri, Fas üsleri ve muhtemelen İngiltere ya da Okinawa'daki stratejik hava komutanlığı üsleri gibi yurtdışındaki askerî tesislerine misillemeye yol açacaktır” uyarısında bulundu. McCone aynı zamanda “İtalya'nın güneyi ve Türkiye'deki *Jupiter*

³²³ Aleksandr Fursenko & Timothy Naftali. "One Hell of a Gamble": Khrushchev, Castro, and Kennedy, 1958-1964. W. W. Norton. 1997. s. 196

³²⁴ Foreign Relations of the United States, 1961-1963, Volume XI, Cuban Missile Crisis and Aftermath. Ed. Louis J. Smith, Charles S. Sampson, Edward C. Keefer. Government Printing Office. 1996. 25 no.lu belge.

üsleri ile [redakte edilmiş] bizim tesislerimiz yeterince ‘Amerikan kanı’ sağlamıyor” şeklinde görüş bildiriyordu.³²⁵

Büyükelçilik deneyimi öncesinde, II. Dünya Savaşı esnasında edindiği tecrübeler göz önünde bulundurulduğunda Sovyet uzmanı olduğu şüphe götürmeyecek Charles Bohlen, 18 Ekim’de Bakan Rusk’a Başkan Kennedy’ye iletmek üzere bir mektup gönderdi: “En büyük endişem diplomatik bir teşebbüste bulunmadan saldırı düzenlenmesinin en nihayetinde Küba’yla savaşa yol açması. (...) Özellikle Sovyetler bölgede [Avrupa’da; Türkiye, İtalya yahut Berlin’de] misilleme yaparsa müttefikler bize karşı cephe alacaktır” diyerek Küba’ya müdahalenin doğurması muhtemel sonuçlara işaret ederek Stevenson ile aynı görüşü paylaştığını ortaya koydu.³²⁶ Saflar belli oluyordu. Bir tarafta Küba müdahalesinin Kıta Avrupası’nda etkisi olmasını bekleyen ve bu cihetle müdahaleye karşı olan “güvercinler”, diğer tarafta ise bu görüşün abartıdan ibaret olduğunu ve Sovyetlerin Avrupa’yı vurmaya cesaret edemeyeceğini düşünen, bundan dolayı Küba’ya müdahale yapılarak Amerika kıtasındaki Sovyet tehdidini büyük boyuta ulaşmadan ortadan kaldırmayı savunan “şahinler” yerlerini almaya başlamıştı.

Bu esnada Kennedy, Milli Güvenlik Kurulu dahilinde teşkil edilen İcra Komitesi her gün Küba sorununu tartışıyordu. Bu toplantıların müdavimlerinden Direktör McCone 19 Ekim’de Başkan ile görüşmesini kayda geçmek üzere hazırladığı müzekkerede, Başkan Kennedy’nin Türkiye’den füzeleri kaldırmamalı mıyız, sorusunu yönelttiğini, toplantıda bulunan herkesin “füzelerin pek işe yaramadığı ancak sökülmesinin siyasî sıkıntı yaratabileceğinde mutabık” olduğunu aktarıyordu. Direktörün notlarına göre Bundy bu hamlenin “saldırı şartları altında ya da ön müzakereler esnasında iyi bir fikir olabileceğini düşünüyordu”. Savunma Bakanı McNamara, Küba’ya yapılabilecek bir saldırının etkilerini ayrıntılarıyla açıklamış, yüzlerce Sovyet vatandaşının öleceğini öngörmüştü ve ABD’nin Türkiye ve İtalya’dan çıkabileceğini kabul etmekle beraber bu hareketin yaratacağı siyasî pürüzleri işaret

³²⁵ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XI, Cuban Missile Crisis and Aftermath.** Ed. Louis J. Smith, Charles S. Sampson, Edward C. Keefer. Government Printing Office. 1996. 26 no.lu belge.

³²⁶ Charles E. Bohlen. **Witness to History 1929-1969.** W. W. Norton & Company. 1973. s. 491-2

etmişti. ³²⁷ McCone 23 Ağustos'taki toplantıda Castro'ya karşı bir teşebbüste bulunmanın dünyanın geri kalanında "tamiri mümkün olmayan" bir soruna yol açacağını düşünmediğini söylemiş, buna mukabil Sovyetlerin intikamının hedefi olmaması için Türkiye'de konuşlandırılmış *Jupiter*'lerin sökülmesini dahi önermişti. Efsanevi Kral Arthur'un krallığına ve yuvarlak masa etrafında topladığı şövalyelerine öykünerek "Camelot" adı verilen Kennedy İcra Komitesi üyelerinin çoğu Kruşçev'in Küba'ya füze konuşlandırmaya teşbbüs etmesinin çılgınlık olacağı kanaatindeydi, Başkan da onlara katılıyordu.³²⁸ Ancak anlaşılacağı üzere bu kez yanlış hesap yapan Beyaz Saray'dı.

Sovyetlerin personel ve askerî takviyelerinin yanı sıra füzelerinin de Küba'da bulunduğu bilgisinden kısa sürede emin olunacaktı. Ülke üzerinde keşif uçuşları yapan ABD Hava Kuvvetleri uçaklarının yaptığı görüntülemelerin neticesi açıktı. 19 Ekim tarihli MGK İcra Komitesi toplantısının tutanağında, Savunma Bakanı McNamara'nın ABD'nin Sovyetlerin füzelerini Küba'dan çıkarabilmek için bedel ödemesi gerekeceği görüşünü birden çok kez dile getirdiği, en azından İtalya ve Türkiye'deki füze üslerden vazgeçmek ve bunun dışında da bedel ödemek durumunda kalacakları yönünde görüş bildirdiği kayda geçildi.³²⁹

Ertesi gün toplanan Milli Güvenlik Kurulu'nun 505. birleşiminin zabıtlarından Kennedy'nin *Jupiter*'ler hususunda kendi kafasında bir karara vardığı anlaşılıyor. Zira Başkan toplantı esnasında [İtalya ve Türkiye'den füzelerin sökülmesi hususu BM'de açıldığı takdirde] İtalyanlara ve Türklere stratejik füzelerin sökülmesinin geri çekilme anlamına gelmediği ve ABD'nin bu füzeler yerine *Polaris* denizaltıları gibi caydırıcılıkta daha etkin araçları koymaya hazır olduğunun bildirilmesi gerektiğini ifade etmişti. Savunma Bakan Yardımcısı Nitze'nin İtalya ile Türkiye'den füzelerin çekilmesinin yol açacağı, hususiyetle NATO'da yaratacağı pürüzlere yönelik bir

³²⁷ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XI, Cuban Missile Crisis and Aftermath.** Ed. Louis J. Smith, Charles S. Sampson, Edward C. Keefer Government Printing Office. 1996. 28 no.lu belge.

³²⁸ Aleksandr Fursenko & Timothy Naftali. "**One Hell of a Gamble": Khrushchev, Castro, and Kennedy, 1958-1964.** W. W. Norton. 1997. s. 203-204

³²⁹ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XI, Cuban Missile Crisis and Aftermath.** Ed. Louis J. Smith, Charles S. Sampson, Edward C. Keefer Government Printing Office. 1996. 31 no.lu belge.

çalışma yapmasını istemişti. BM Büyükelçisi Adlai Stevenson bir adım ileri giderek, Başkan'ın Sovyetlerin Küba'daki varlığını geri çekmesine karşılık Küba'yı işgal etmemeyi, İtalya ile Türkiye'deki füzelerini sökmeyi ve Guantanamo'daki üssünden vazgeçmeyi kamuoyu önünde taahhüt etmesini ileri sürmüştü.³³⁰ İcra Komitesi'nin Başkan dahil diğer tüm üyeleri Stevenson'un teklifini geri çevirmiş, büyükelçinin "metanet ve cesareten yoksun olduğu" imasında bulunmuştu.³³¹

21 Ekim 1962 tarihli MGK İcra Komitesi toplantısında Başkan, Nitze'den önceki gün talep ettiği üzere füzelerin sökülmesinin yaratacağı tahribata ilişkin görüş bildirmesini istedi. Nitze böylesi bir eylemin çetrefilli olduğunu zira bunun ABD'nin Avrupalılara kıtadan tüm nükleer silahları çıkarmaya hazır olduğu izlenimini vereceği yanıtını verdi. Böylesi bir intiba yaratmaktan kaçınılması gerektiğini söyledi.³³² Bu füzeler Avrupa'ya teklif edildiğinde Fransa füze başlıkları kendi kontrolünde olmayacağı, Avrupa Müttefik Komutanlığı'nın elinde olacağından *Jupiter* 'lerin konuşlandırılmasına müsaade etmemişti. Bu ülkeler Amerika namına bu üsleri kendi topraklarında bulundurmaya düşünmemiş, Avrupa'nın savunmasına fayda sağlayacağını hissetmemişti. Yalnız İngiltere, İtalya ve Türkiye topraklarında balistik füze sistemi kurulmasını kabul etmişti.³³³ ABD'nin Avrupa'daki müttefiklerine kendi güvenlikleri için verdiği füzeleri Küba'da kendisine karşı algıladığı tehditi ekarte etmek namına geri çekmesi Avrupalıların bu kanaatini doğrulamış olacaktı.

Kennedy bu arada İngiltere büyükelçisi ve kendisinin de eski dostu David Ormsby-Gore ile görüşmesinde siyasi gelişmeler sonucu karşılıklı olarak üslerin kapatılması anlaşması yapma imkânı olup olmadığına bakacağını söyledi.³³⁴ Aynı gün gazeteci arkadaşı Charles Bartlett ile görüştüğünde diplomatik bir çözümden yana

³³⁰ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XI, Cuban Missile Crisis and Aftermath.** Ed. Louis J. Smith, Charles S. Sampson, Edward C. Keefer Government Printing Office. 1996. 34 no.lu belge.

³³¹ James N. Giglio, & Stephen G. Rabe. **Debating the Kennedy Presidency.** Rowman & Littlefield. 2003. s. 40.

³³² **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XI, Cuban Missile Crisis and Aftermath.** Ed. Louis J. Smith, Charles S. Sampson, Edward C. Keefer. Government Printing Office. 1996. 38 no.lu belge.

³³³ F. Greene. "The Impact of Military Factors on American Foreign Policy". S. D. Kertesz (Ed.), **American Diplomacy in a New Era.** University of Notre Dame. 1961. s. 530

³³⁴ Aleksandr Fursenko & Timothy Naftali. **"One Hell of a Gamble": Khrushchev, Castro, and Kennedy, 1958-1964.** W. W. Norton. 1997 s. 236.

olduğunu, Amerika'nın barışı muhafaza etmek için muhtemelen *Türk füzelerini feda etmek zorunda kalacağını* ifade etmişti. Bu esnada kabinedeki diğer Kennedy yani Adalet Bakanı Bobby Kennedy ise bakanlığında uzmanlarını toplamış ve krizden çıkış yollarını aramaya başlamıştı. Adalet Bakanlığı uzmanları karşılıklı görüş alışverişi sonrası şu hususta mutabık kalıyor: Çözümün bedeli olarak en nihayetinde Türk füzelerinden vazgeçilecekti. BM'de aleni bir teşebbüs "zafiyet" emaresi olarak görülürdü fakat kapalı kapılar ardında Kremlin'e bir teklif iletilmesinde beis yoktu.³³⁵

Ertesi gün sabah saatlerinde Başkan Kennedy, Adalet Bakanı Kennedy, Savunma Bakanı McNamara, Dışişleri Bakanı Rusk, McGeorge Bundy ve George Ball, Küba meselesini tartışmak üzere bir araya geldi. Verdikleri aradan sonra aynı gün ikinci kez toplanan grup, çatışma çıkması ihtimali üzerine Genelkurmay'a verilecek talimatları tartıştı. Başkan, Türkiye'de kain füze üslerindeki personelin "Sovyet taarruzuna maruz kalmaları hâlinde ateş açmamaları yönünde bilgilendirilmeleri" gerektiğinin altını çizdi.³³⁶

5. 3. 2. Soğuk Savaş Krizinin En Sıcak Anı

22 Ekim'in akşam saatlerinde Başkan ulusa seslenişte bulundu. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Küba girişimlerini milletine ve dünyaya duyurdu. Kaderin cilvesi olacak, bu esnada "feda edilmek durumunda kalınacağından" bahsedilen, 1961 ortasında Türkiye'de fırlatma mevzisine yerleştirilen *Jupiter* füzelerinin bir anahtarı, Başkan'ın bu konuşmayı yaptığı gün Türk Silahlı Kuvvetleri'ne teslim edilecekti.³³⁷ Ne var ki Kennedy idaresi füzelerin Türk kontrolüne henüz geçtiğinin farkında değildi. 1987 Mart'ında kriz döneminin İcra Komitesi üyelerinin ve akademisyenlerin katılımıyla Florida'da yapılan konferansta ortaya çıkana dek füzelerin krizin tam ortasında TSK personeline teslim edildiği bilinmiyordu. Dönemin Dışişleri Bakanı

³³⁵ Aleksandr Fursenko & Timothy Naftali. "One Hell of a Gamble": Khrushchev, Castro, and Kennedy, 1958-1964. W. W. Norton. 1997. s. 237

³³⁶ Foreign Relations of the United States, 1961-1963, Volume XI, Cuban Missile Crisis and Aftermath. Ed. Louis J. Smith, Charles S. Sampson, Edward C. Keefer. Government Printing Office. 1996. 40 no.lu belge.

³³⁷ Thomas G. Patterson. "Fixation with Cuba: The Bay of Pigs, Missile Crisis, and Covert War Against Castro". Ed. T. G. Patterson. Kennedy's Quest for Victory: American Foreign Policy, 1961-1963. Oxford University. 1989. s. 143.

Rusk bundan haberdar olmadıklarını, öyle ki Başkan Kennedy'nin Türkiye'deki füzelerden savaş başlıklarının sökülmesini dahi istediğini söyleyecekti.³³⁸

Kapalı kapılar ardında yürütülen müzakerelerin boyutundan bihaber vaziyetteki Ankara kendisinin meseleye bir şekilde dahil edildiğinin farkındaydı. Başbakan İnönü, Başkan'ın 22 Ekim'de kendisine gönderdiği mesaja 23 Ekim günü yanıt verdi. Bu mesajda Başbakan “yankıları ve sonuçları ne olursa olsun Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri ile arasındaki bağlara ve ittifakının yükümlülüklerine sadakatini koruyacağına emin olabilirsiniz” ifadesini açıkça bildirdi.³³⁹

Başkan Küba'ya taarruz kararını vermekten çekinse de ülkeyi ablukaya alırken tereddüt etmemişti. 24 Ekim günü Dışişleri Bakanı Rusk, Ankara'daki büyükelçiliğine ve NATO'daki ABD temsilcisi Finletter'e gönderdiği telgrafta “Sovyetler, Küba karantinasına kuvvetle muhtemel Küba'daki füzeleriyle Türkiye'deki *Jupiter* 'lerimizi kıyaslayarak karşılık verecektir. Bu karşılaştırılma kabul edilemez olsa da yapılacak müzakerede *Jupiter* 'lerin sökülüp kaldırılması söz konusu olabilir” uyarısında bulunmuş ve bunun ABD-Türkiye ikili ilişkilerinde ve Türkiye'nin NATO ittifakındaki mevkinde ciddi siyasî-askerî sorunlar yaratacağının malum olduğunu söylemişti. Ardından bu durumun “mühim bir müttefikimiz ile ilişkilerimize zarar vermemesi için ihtiyatla hazırlanılması” talimatını vermişti.

NATO ve Avrupa Bölgesel Örgütler misyonundan Dışişleri Bakanlığı'na 25 Ekim'de gönderilen telgrafta, Türk daimî temsilcinin verdiği tepkiden yapılan çıkarım şu şekilde aktarıldı: “Türkler orta menzilli füzelerin varlığını alenen kabul etmemiş olsa da, Türk temsilci ülkesinin bu füzeleri Rusya'nın Türkiye'ye gerek büyük konvansiyonel gerekse nükleer silahlarla yapacağı bir saldırıya karşı ittifakın nükleer karşılık verme kararlılığının sembolü olarak gördüğünü açıkça ifade etti. *Jupiter* 'lerin köhne ve savunmasız olmasının Türkleri etkilemediği aşikâr.” Elçi Finletter sökülme kararı alınmadan evvel Türk hükümetine danışılması gerektiğini söylüyor ve *Jupiter* 'ler nükleer niteliği bulunan başka bir silahla ikame edilmediği takdirde

³³⁸ James G. Blight & David A. Welch. **On the Brink: Americans and Soviets Reexamine the Cuban Missile Crisis.** Hill and Wang. 1989. s. 172

³³⁹ **Papers of John F. Kennedy, Presidential Papers, President's Office Files,** Presidential Papers: Turkey 1961-1963. JFKPOF-125-005. s. 49.

Türklerin kabul etmeyeceğini düşünüyordu. Bu silahların 1957’de Sovyetlerin Avrupa’ya orta menzilli balistik füzeleriyle teşkil ettiği tehlikeye cevaben devletlerin kolektif kararıyla yerleştirildiğini anımsatan Finletter, NATO ittifakının, ABD’nin Batı yarımküredeki tehdidi ekarte etmek için Avrupa’daki nükleer savunmayı zayıflatmak istediği neticesine varmasının mümkün olduğu uyarısını dile getiriyordu. Ancak Norveçliler, Danimarkalılar ve belki de İngilizlerin “nükleer savaştan kaçınmak için” Küba-Türkiye anlaşmasını kabul etmesi ihtimalinin de göz ardı edilemeyeceğini not düşüyordu.

Amerikalı daimî temsilci, Türklerin *Jupiter*’ler yerine *Polaris* denizaltılarının görevlendirilmesi teklifine müspet yaklaşacağından kuşkulu olduğunu söylüyordu. Buna gerekçe olarak kriz hâlinde *Polaris*’ler üzerinde Türk tarafının bir kontrolü olmayacağını ve 1961 Nisan’ında benzer bir teklifi geri çevirmiş olmalarını ileri sürüyordu. “Türklerin mevcut durumda *Jupiter*’ler üzerinde söz hakkı bulunmadığı söylenebilir fakat silahların topraklarında ve bir şekilde ellerinde bulunmasından güvence duyuyorlar. *Polaris*’lerin kendi güvenliklerini sağlayabileceği güvencesi verilerek bu hususta endişeleri teskin edilebilir” çözümünü öneriyordu. Aynı gün Ankara’dan Büyükelçi Hare, füzelerin sökülmesinin yalnız ABD-Türkiye ilişkileri için değil NATO bakımından da büyük bir sorun teşkil edeceği kanaatini başkente bildirdi.

5. 3. 3. Kruşçev Ankara’yı Satranç Tahtasına Çekiyor: 26 Ekim Mektubu

Kruşçev 26 Ekim günü Kennedy’nin elini zorlayan ve acilen karar vermeye mecbur bırakan bir adım attı. O ana dek iki devlet başkanının yazışmaları özel kanallardan iletilmişti. Sovyet lideri Başkan’a gönderdiği kamuoyuna açık bu mektupta masaya Türkiye’deki *Jupiter* füzelerini sürdü. Kruşçev’in alenen el yükseltmesi Kennedy’yi köşeye sıkışmış hissettirdi. İki yıl önce *Jupiter*’lerin askeri kıymetinin kalmadığına ve ekarte edilmesi gerektiğine inanarak Ankara’yla bu yönde bir anlaşmaya varılmasını isteyen Kennedy bu süreç boyunca meseleyi üstelememişti ancak Sovyetlerin Küba’ya yerleştirdiği füze sistemleriyle *Jupiter*’ler tekrar mevzubahis olmuştu. Bunun üzerine Kruşçev’in uluslararası camiaya açık bir şekilde ‘*Jupiter*’leri sökersen ben de Küba’daki füze sistemlerimi sökerim’ minvalinde bir

teklifte bulunması Kennedy'yi zorlamıştı.³⁴⁰ *Jupiter* 'ler sökülmez ve Sovyetler de Küba'daki varlığını sürdürür, ABD buna Küba'ya müdahale ile karşılık verir, en nihayetinde savaş çıkarsa ABD Başkanı "miadını doldurmuş füzeler" yüzünden savaşa girdiğini nasıl izah ederdi? Gelgelelim füzeleri sökmeyi kabul eder ve Türkiye ile İtalya'da konuşlandırılmış *Jupiter* 'leri geri alırsa NATO müttefiklerine nasıl hesap verirdi? Duruma tarafsız gözle bakan ülkeler Kruşçev'in önerisini makul bulup Kennedy'nin kabul etmesini bekleyebilirdi ancak hâlihazırda ABD'nin Avrupa'ya nükleer gücü müttefiklerinin değil kendi güvenliği için konuşlandığından kuşkulanan NATO ortakları ne tepki verecekti? Kennedy'nin bazı danışmanları Kruşçev'in mektubundan önce bu ihtimali ele almıştı. İfade edildiği üzere BM'deki daimî temsilcisi Stevenson Avrupa'daki füzeler ile Guantanamo'daki üstün vazgeçmeyi önermiş, Harriman Sovyetleri çevreleyen Amerikan üslerinin "geri teptiğini" söylemişti. 1943-1946 arası Sovyetlerde büyükelçilik yapmış Averell Harriman, krizden çıkış yolu olarak *Jupiter* 'lerin çekilmesini tavsiye etmişti. Bu sayede Kruşçev zevahiri kurtarır ve siyasi bir kazanım elde ettiğinden Amerika ile ilişkilerini geliştirmeye meylederdi.³⁴¹ Danışmanları pek bu görüşe yatkın olmasa da Kennedy bir felaketle sonuçlanması kuvvetle muhtemel bir krizi sona erdirmek için Türkiye'deki ve Küba'daki füzeleri takas etmeye hazırды.³⁴² Sovyet uzmanlarından ve Başkan'ın itimat ettiği danışmanlarından bir diğeri olan Llewellyn Thomson buna katılmıyordu. *Jupiter* 'leri alenen masaya getirmenin sebebinin Kennedy'ye Sovyet füzelerinin sökülmesi karşılığında Küba'yı işgal etmeme sözü vermesi yönünde baskı yapmak olduğunu düşünüyordu.³⁴³ Netice itibarıyla Kennedy Kruşçev'e yanıtında *Jupiter* 'lere değinmedi.

Aynı gün CIA, MGK İcra Komitesi için hazırladığı Küba Krizi çalışmasında Ankara'nın verdiği tepkileri şöyle aktardı: "Ankara, Türkiye'deki ABD üslerinin ve Küba'daki Sovyet tesislerinin, komünistlerin Türkiye üzerinde baskı kurmasına yol

³⁴⁰ Erişim Adresi: <https://microsites.jfklibrary.org/cmc/oct27/doc4.html> (Erişim Tarihi: 16 Eylül 2022)

³⁴¹ Thomas G. Patterson. "Fixation with Cuba: The Bay of Pigs, Missile Crisis, and Covert War Against Castro". Ed. T. G. Patterson. **Kennedy's Quest for Victory: American Foreign Policy, 1961-1963**. Oxford University. 1989. s. 146

³⁴² Robert Dallek. **Camelot's Court: Inside the Kennedy White House**. HarperCollins. 2013. s. 505

³⁴³ Dallek, a.g.e., s. 506.

açabileceğinden endişe ediyor. Dışişleri Bakanı Erkin 24 Ekim’de Büyükelçi Hare’ye Türkiye’nin ihtiyaç duyduğu askerî teçhizatı acelen edinmesi gerektiğinin altını çizdi. Savunma ve içişleri bakanlıkları, güvenlik güçlerine sızma ve sabotaja karşı müşterek çalışma talimatı vererek umumi seferberlik başlattı.”³⁴⁴

27 Ekim günü yapılan İcra Komitesi toplantısında mesele Türkiye’deki *Jupiter* ’lere geldiğinde Savunma Müsteşarı Nitze füzelerin sökülmesinin Türklere ağır hakaret olacağını ifade etti. Eğer bu konuda geri adım atılırsa Sovyetlerin sonraki hamlesi NATO bölgesinin tamamının nükleerden arındırılmasını talep etmek olurdu. Dışişleri Müsteşarı Ball Türklerin stratejik füzelerinin sökülmesinde çok zorluk çıkaracağı buna mukabil İtalyanların daha kolay ikna edileceği yönünde görüş bildirdi. Dışişleri Bakanı Rusk Türkiye’deki bu meselenin Sovyetlerin Küba’daki füzelerinden ayrı tutulması, Türk füze sorununun NATO-Varşova Paktı bağlamında ele alınması gerektiğine işaret etti. Başkan’ın milli güvenlik ve dışişleri danışmanı Bundy, Sovyetlerin Türk füzelerine dair teklifini kabul edemeyeceklerini zira Sovyetlerin Küba’dan füzelerini sökmediğini söyledi. Ball, Türklerin vereceği “korkunç tepkiden korktuğundan” bakanlığın şu an Türklere bu meseleyi açmamaya karar verdiğini itiraf etti. NATO temsilcisi Finletter ile meselenin görüşüldüğünü ve *Jupiter* füzelerini sökmeyi teklif etmeleri hâlinde Türkleri temin etmeye yönelik bir yöntemin araştırıldığını ekledi. Bundy kendi menfaatleri için yani [Sovyet] füzeleri[ni] Küba’dan çıkarttırmak adına bir müttefiki [Türkiye’yi] “satar gibi görünemeyeceklerini” dile getirdi. Başkan bu hususta Rusların [Türkiye’den füzelerin çekilmesine ilişkin] teklifi ABD’nin elini azami ölçüde zorlayacak şekilde yaptığı, Sovyetlerin aleni teklifi yüzünden, epeydir işe yaramadığı düşünülen bu füzeler meselesini Türklerle kapalı kapılar ardında konuşamayacakları yorumunda bulundu. İcra Komitesi üyelerine Ankara’ya füze meselesinin açılmasını ve Türklere “gelecek hafta süresince karşı karşıya olacakları büyük tehlikeyi” açıklamalarını önerdi. Başkan Türklerin *Jupiter* ’lerin sökülmesini istedikleri minvalinde bir açıklama yapacak durumda olmadığını farkındaydı ancak Washington bunu denemek zorundaydı.

³⁴⁴ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda.** Executive Committee meetings: Meetings 6-10, October 1962: 26-28. JFKNSF-316-001. ss. 27-28.

Bakan Rusk, Ankara'ya *Jupiter* sorununun NATO meselesi olduğunu ve Küba füze meselesiyle alakalı olmadığını söylemeyi teklif etti. Savunma Bakanı McNamara'nın dikkat çektiği üzere füzeler Türkiye'ye aitti; sadece nükleer savaş başlıklarının kontrolü ABD'nin elindeydi. Dışişleri Müsteşar Yardımcısı Johnson Komite için işleri zorlaştıracak bilgiyi verdi: Türk Hükümeti az önce yaptığı basın açıklamasında Rusların Türkiye'deki *Jupiter* 'lere ilişkin teklifinin anlaşılmaz olduğunu ifade etmişti. Adalet Bakanı Kennedy, Moskova'nın yaptığı açıklamanın Rus tarafı Küba'daki füzeleri çekerse Amerika'nın da Türkiye'den füzeleri çekeceği şeklinde anlaşılabilirliğini ileri sürdü. Bu sebeple Türkiye'deki NATO füzeleri ile Küba'daki füzeler meselesinin tamamen alakasız olduğunun altı çizilmeliydi

Başkan Kennedy bir yıl kadar önce, köhneleştiği ve askerî açıdan değeri kalmadığı için Türkiye'den *Jupiter* 'leri sökmek istediklerini anımsattı. Küba'daki füzeler Sovyet nükleer kapasitesine %50 değer bile katacak hâldeyse, bu füzelerin kaldırılması karşılığında Türkiye'dekilerin sökülmesinin askerî bakımdan değeri büyük olurdu. Ancak kendisinin de ifade ettiği üzere Washington o anda "Türkiye'deki *askerî kıymetiharbiyesi olmayan füzeler* yüzünden Küba'da ve Berlin'de savaşa girme riskini alma durumundaydı."³⁴⁵

İcra Komitesi'nin aynı gün içerisinde ikinci kez bir araya geldiği, krizin en sıcak günü 27 Ekim'de hararetle tartışmalar sürüyordu. McNamara'nın önerisi Küba'yı işgal etmeden önce Türkiye'deki füzelerin *bir şekilde kullanım dışı hâle getirilmesi* ve bunun Sovyetlere bildirilmesiydi.³⁴⁶ Savunma Bakanı'na göre mevcut askerî durumda Küba'ya sınırlı bir hava saldırısını yapılamazdı; Amerika'nın keşif uçaklarına dahi ateş ediliyordu. Bu yüzden topyekûn bir hava saldırısı yapılmalı ve ardından Küba işgal edilmeliydi. Bunun için hemen o anda yedeklerin çağrılması gerekiyordu. Bu yol

³⁴⁵ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XI, Cuban Missile Crisis and Aftermath.** Ed. Louis J. Smith, Charles S. Sampson, Edward C. Keefer. Government Printing Office. 1996. 90 no.lu belge.

³⁴⁶ Bu cümle 1962 Şubat'ı itibarıyla Dışişleri Bakanlığı'nda Siyasî-Askerî İşlerden Sorumlu Hususi Yardımcılık yapan Garthoff'un aktardığı üzere FRUS belgelerinde redakte edilmiştir. [R. L. Garthoff. "Documenting the Cuban Missile Crisis". **Diplomatic History**, Cilt. 24, No. 2 (Bahar, 2000). s. 298n. Ancak CIA'nın İcra Komitesi için hazırladığı müzekkerede 27 Ekim 1962 günündeki oturumların tutanaklarında bulunuyor. [**Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda.** Executive Committee meetings: Meetings 6-10, October 1962: 26-28. JFKNSF-316-001. s. 68.]

izlenirse Küba'yı işgal ettiklerinde Sovyetler Türkiye'ye saldırmazdı. Hedef Küba işgalinin Avrupa'da Sovyet taarruzuna yol açmasını engellemek olmalıydı. Başkan, seçeneklerin NATO'ya sunulmamasına dair bir endişe içinde olduğunu söyledi. NATO'nun Amerika'yı nelerin beklediğini bilmediğini ve Avrupa'nın “ya Küba'yı işgal etmemiz ya da Türkiye'den füzeleri sökmemiz arasında” kalındığının farkında olmadığını dile getirdi. Bakan McNamara sonraki gün taarruzu başlatmaya karar verilirse aynı gün NATO toplantısı düzenlenmesi uyarısında bulundu. Rusların üzerindeki Türkiye'ye saldırmaya yönelik baskınını azaltılabileceğini umuyordu. Başkan hemen Türklerle irtibata geçilmesini ve kendilerine *Jupiter*'lere dair düşüncelerinin açıklanmasını, meselenin bütünüyle NATO konseyinde izah edilmesini önerdi. Genelkurmay Başkanı Taylor, Bakan McNamara'nın Türkiye'deki füzeleri işlevsiz hâle getirme önerisinin kabul edilmesi yönünde görüş bildirdi. Müsteşar Ball, Sovyetlerin teklifinin kabulünü ve Türkiye'deki füzelerin yerine bölgeye *Polaris* denizaltıları gönderilmesini teklif etti.³⁴⁷ İcra Komitesi Türkiye'deki *Jupiter*'lerin Sovyetlerin Küba'daki füzelerinden ayrı tutulması ve arka kapı diplomasisiyle Kremlin'e *Jupiter* meselesinin Küba'daki kriz çözümlendikten sonra halledileceğinin sözlü olarak bildirilmesi yönünde mutabakata vardı.³⁴⁸

5. 3. 4. Kennedy Kardeşlerin Cordier Manevrası

Kennedy bununla kalmadı. 1987 Mart'ında Florida'da Hawk's Cay Konferansı'nda dönemin kritik isimlerini bir araya getiren akademisyen ve araştırmacı James G. Blight, “güvercinlerden biri” olarak tasvir ettiği Rusk'ın³⁴⁹ konferansa katılmadığı için kendisine yazdığı mektuptan bomba niteliğinde bir bilgiyi açıkladı: Kennedy bir yandan Kremlin'e mektup gönderirken diğer yandan Sovyetlerin Türkiye'deki füzeler meselesini Küba meselesi çözüldükten sonrasına erteleme ve bu hususu kapalı kapılar ardında yürütmeyi kabul etmemesi hâlinde işi uluslararası diplomasiyle halletmek üzere bir teşebbüste bulunmuştu. Başkan, BM Genel Sekreteri

³⁴⁷ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda.** Executive Committee meetings: Meetings 6-10, October 1962: 26-28. JFKNSF-316-001. s. 67-71.

³⁴⁸ Robert Dallek. **Camelot's Court: Inside the Kennedy White House.** HarperCollins. 2013. s. 507.

³⁴⁹ James G. Blight & David A. Welch. **On the Brink: Americans and Soviets Reexamine the Cuban Missile Crisis.** Hill and Wang. 1989. s. 218.

U Thant Sovyetlerin Küba'dan, ABD'nin de Türkiye ve İtalya'dan füzeleri çekmesi çağrısında bulunursa Washington'un tabiri caizse *suçu üstlenmeden Jupiter*'leri kaldırılabileceğini düşünmüştü. Dışişleri Bakanı Rusk'ın önerisiyle BM Genel Sekreteri'nin eski yardımcısı akademisyen Andrew Cordier ile irtibata geçilmiş ve Cordier'den gerekirse bu teklifi U Thant'a iletmesi istenmişti.³⁵⁰ Rusk'un bu kritik teşebbüsü yirmi beş yıl sonra açıkladığı mektubu sansasyon yarattı ve ulusal basında da kendine yer buldu.³⁵¹ Eisenhower bakiyesi Hazine Bakanı Dillon, Blight'a verdiği röportajda Kennedy'nin böylesi bir teklifi yapmayı, alenen füze takası yapmayı nasıl düşündüğüne inanmadığı görüşünü ifade etmişti.³⁵² Aynı şekilde McGeorge Bundy de bunun o dönem düşünülmüş bile olunmasının moral bozucu olduğunu ve Başkan'ın bunu dillendirdiğini bildiğini kabul etmişti.³⁵³ McNamara Başkan'ın kamuoyunun gözleri önünde böylesi bir takasa yanaşmayacağı yönünde kanaat bildirmişti.³⁵⁴ Kuvvet komutanlarının Küba'ya topyekûn taarruz yanlısı sert çıkışlarından rahatsız olan Kennedy, asistanlarından Kenneth O'Donnell'a “[Komutanların] dediğini yaparsak hatalı olduklarını söyleyecek kadar uzun yaşayamayız” diye yakınmıştı.³⁵⁵ Kremlin Başkan'ın kardeşi aracılığıyla iletildiği (*Jupiter* 'lere değinilmeyen) mektuptaki teklifi kabul etmezse ertesi gün Küba'ya topyekûn taarruza geçilmesini isteyen askerî ve siyasî danışmanlarına direnen, bedeli ne olursa olsun karşılıklı imha garantili bir nükleer savaştan kaçınmak isteyen genç Başkan için “Cordier manevrası” son diplomatik çareydi.³⁵⁶

Neyse ki Kennedy'nin talihi döndü ve Başkan'ın kabinde en güvendiği isim olan kardeşi Bobby Kennedy aracılığıyla 27 Ekim'de Kremlin'e iletildiği mesaj kabul gördü. Ertesi gün Kruşçev'in Sovyetlerin Küba'dan füzelerini kaldıracağını duyurmasıyla dünya derin bir nefes aldı ve *Jupiter* 'ler, konuşlandırılması itibarıyla on üç ay içinde

³⁵⁰ James G. Blight & David A. Welch. **On the Brink: Americans and Soviets Reexamine the Cuban Missile Crisis**. Hill and Wang. 1989. s. 83.

³⁵¹ E. Pace. Rusk Tells a Kennedy Secret: Fallback Plan in Cuba Crisis. **The New York Times**. 28 Ağustos 1987. ss. 1, A9.

³⁵² Blight & Welch, **a.g.e.**, s. 162.

³⁵³ **a.e.**, s. 171.

³⁵⁴ **a.e.**, s. 190.

³⁵⁵ Robert Dallek. **Camelot's Court: Inside the Kennedy White House**. HarperCollins. 2013. s. 490.

³⁵⁶ Robert S. MacNamara & Brian VanDeMark. **In Retrospect: the Tragedy and Lessons of Vietnam**. Times Books. 1995. s. 97

sökülüp nükleer çağda Batı'nın stratejik füze atış sistemlerinin en kısa ömürlüsü olarak tarihe geçti.³⁵⁷

5. 4. KRİZ SONRASINDA WASHINGTON-MOSKOVA HATTI

Kruşçev'in Sovyetlerin Küba'dan füzelerini geri çekeceğini duyurduğu günün ertesinde yani 29 Ekim günü Başkan'ın gazeteci dostu Bartlett, Küba krizine dair bir haber yazmak için Kennedy'den yardım istedi. Kennedy son okumayı yapma şartını koşarak arkadaşının isteğini kabul etti. Beyaz Saray "Jupiter'lere ilişkin dedikoduların önünü almak istiyordu." Bundy'nin asistanı Forrestal, Bartlett ile öğle yemeği esnasında Küba meselesinde Türkiye'nin adının neden anıldığını yani tabiri caizse 'Jupiter'lerin nereden çıktığını' "çıtlatıldı." Forrestal ABD'nin BM daimî temsilcisi Stevenson'u işaret etti; Stevenson'un Sovyetlerin Küba'daki füzeleri geri çekmesi karşılığında Amerika'nın Türkiye'deki füzelerini çekmesini öneri sürdürdüğünü ve Başkan'ın buna öfkelenmediğini, öneriyi kabul etmediğini söyledi.³⁵⁸ Bartlett ve Alsop, *Saturday Evening Post* isimli gazete için hazırladığı Küba Krizi özel dosyasında bu haberi patlattı. Yazıda ismi gizlenen bir İcra Komitesi üyesinden şu ifade alıntılandı: "Adlai [Stevenson] Münih istiyordu. Küba'daki üslerle Türk, İtalyan, İngiliz füze üslerini takas etmek istiyordu."³⁵⁹ 20 Ekim'de Stevenson'un bu teklifi yaptığı ve Başkan'ın bunu geri çevirdiği doğrudur. Ancak Hitler'e karşı yatıştırma politikası izlediği için pasif kalmakla suçlanan İngiliz Başbakanı Chamberlain'in ülkesine dönüşte barışı sağlamakta övündüğü, düzenlendikten bir yıl sonra II. Dünya Savaşı'nın patlak verdiği Münih Konferansı'na atıfta bulunulması enteresandı. Zira her ne kadar İcra Komitesi üyeleri füzelerden feragat edilmesini teklif ettiği için Stevenson'u eleştirmiş olsa da Chamberlain'in Münih'teki performansını tekrarlamakla suçlanan BM temsilcisi değil bizzat Başkan Kennedy idi. Hava Kuvvetleri'nin şahin komutanı, İkinci Dünya Savaşı esnasında kuvvetlerinin yangın bombalarıyla düzenlediği Tokyo saldırısında 83.793 kişinin hayatına mal olan ve 40.918 kişinin yaralanmasına yol

³⁵⁷ Philip Nash. **The Other Missiles of October: Eisenhower, Kennedy, and the Jupiters 1957-1963.** The University of North Carolina Press. 1997. (s. 2)

³⁵⁸ Aleksandr Fursenko, & Timothy Naftali. **"One Hell of a Gamble": Khrushchev, Castro, and Kennedy, 1958-1964.** W. W. Norton. 1997. s. 321

³⁵⁹ S. Alsop, & C. Bartlett. In Times of Crisis. **The Saturday Evening Post**, 8 Aralık 1962. s. 20.

açan, “insanlık tarihinde herhangi bir şehrin başına gelen en büyük felaketin” müsebbibi³⁶⁰ General Curtis LeMay, kriz esnasındaki toplantılardan birinde Başkan’a Küba’ya taarruz emrini vermemesinin “neredeyse Münih’te izlenen yatıştırma politikası kadar fena” olacağını söylemişti.³⁶¹ Netice itibarıyla Kennedy kabinesindeki şahinleri değil güvercinleri dinlemiş ve Kruşçev’in de sağ duyulu bir şekilde attığı adımla iki lider krizin geri dönüşü olmayan yola girmesini engellemiştir.

Peki Ankara bu pazarlığa nasıl bir tepki vermişti? Bu sorunun cevabı cumhuriyetin otuz dokuzuncu yılının kutlandığı 29 Ekim 1962 günü Washington Büyükelçisi Turgut Menemencioğlu’nun ABD Dışişleri Bakanlığı’ndan yetkililer ile yaptığı görüşmeden anlaşılıyor. Menemencioğlu Bakan Yardımcısı Tyler’ı aramış, ilk olarak hükümetinin, Başkan Kennedy’nin Türkiye’deki füze üslerine dair Sovyetler Birliği’yle herhangi bir “anlaşma” yapmayı reddetmesinden müteşekkik ve minnettar olduğunu ifade etmişti. Menemencioğlu, Türkiye’nin NATO’da özel oturum talep edeceği, bu oturumda *Jupiter*’lerin Türkiye’ye konuşlandırılmasıyla neticelenen hadiseleri yorumlayacağı ve füzelerin ülkesine yalnız Türkiye değil NATO’nun savunması namına yerleştirildiğinin altını çizeceğini söylemişti. Tyler füzelerin NATO bölgesinin savunması için konuşlandırıldığını ve bu savunmanın bölünmez bir bütün olduğunu dile getirmişti. Amerika, NATO kapsamındaki tüm taahhütlerini eşit görüyordu. Tyler ayrıca Ankara’nın Amerikan basınının yaptığı, ileri giden yorumlara “ehemmiyet vermemesinin umulduğunu” söylemişti. Bakan Yardımcısı bu ifadeyle kuvvetle muhtemel *Saturday Evening Post*’ta Alsop ve Bartlett’in patlattığı haberin yankılarının Türkler üzerinde menfi etki yaratmasını engellemek istemiştir.

Bakan Yardımcısı, Küba krizinin henüz halledilmediği uyarısında bulunurken üslerdeki faaliyetin durup durmadığının akşam saatlerinde öğrenileceğini bildirmişti. Büyükelçiyi Türkiye’ye ilişkin bir “anlaşma” yapılmadığına dair tekrar temin etmişti. Menemencioğlu bundan kuşkusu olmadığı karşılığını vermişti. Türk büyükelçinin Kruşçev’in Türkiye ile Küba arasında karşılaştırma yapmaya cüret ettiğine dikkat

³⁶⁰ Thomas M. Coffey. **Iron Eagle: The Turbulent Life of General Curtis LeMay**. Grown Publishers. 1986. s. 165

³⁶¹ James N. Giglio & Stephen G. Rabe. **Debating the Kennedy Presidency**. Rowman & Littlefield. 2003. s. 40

çekmesi üzerine Tyler ABD'nin Sovyetlerle yaptığı anlaşmada Castro rejimine bir garanti verilmediğini, yalnız Küba'ya saldırı düzenlenmeyeceğini ifade ettiğini söylemişti.³⁶²

ABD Dışişleri yetkilisinin Türk büyükelçiyi Küba Krizi'nin çözümlenmesinde Türkiye'deki füzelerin masaya yatırılmadığı yönünde temin ettiği gün, *Jupiter*'lerin Türkiye'den sökülmesi hususunda görevlendirilen Amerikalı yetkililerin ilk toplantısı gerçekleşti.³⁶³ Başkan'ın kardeşi ve Adalet Bakanı Bobby Kennedy krizin son demlerinde, 30 Ekim'de, Bakan Rusk'a bir not gönderdi ve Sovyet Büyükelçi Dobrynin ile *off-the-record* görüşmesinde Kruşçev'in Türkiye'deki füzelerin sökülmesine dair diğer teklifi hakkında soru sorduğunu ilettili. Bakan Kennedy Sovyet elçisine "Bunun al gülüm ver gülüm meselesi olmadığı" cevabını vermişti. "*Jupiter* sorununun bir NATO meselesi olduğunu ve kararı NATO'nun alacağını" eklemişti. "NATO'nun da Sovyetler Birliği'nin tehdit edici pozisyonu karşısında böyle bir adım atması imkânsızdı." Mesele Küba Krizi tamamen sönmülene dek rafa kaldırılacaktı.

Füze krizinden itibaren Havana'da bulunan Sovyetlerin iki numarası Anastas Mikoyan 29 ve 30 Kasım 1962'de Washington'u ziyaret etti. 29 Kasım'da ABD ve SSCB heyetleri, ikili ilişkileri, Laos ve Küba'yı tartışmak üzere bir araya geldi. ABD adına Başkan Kennedy, Bakan Rusk, Büyükelçi Thompson, E.S. Glenn, N. Kushnir ve SSCB adına Anastas Mikoyan, Büyükelçi Dobrynin, Yuriy N. Vino-Gradov, İgor D. Bubnov masaya oturdu. Esas konunun Laos olduğu zirvede Mikoyan, Türkiye'de Sovyetlerin dibinde Amerikan füzelerinin bulunduğunu, buna rağmen söz konusu füzeler *Amerikan ellerinde olduğu sürece* Sovyet vatandaşlarının rahat uyuyabileceğini düşündüğünü zira Başkan Kennedy'ye itimadının tam olduğunu söyledi. Başkan "Amerika'nın Türkiye'dekiler gibi [ülke dışında tesis edilen] füze üslerine hiç mana veremediğini" ifade etti. Birkaçının işlevsiz hâle getirilmiş olduğunu ve son yirmi ayda ABD Hükümeti'nin daha fazla sayıda füzeyi devre dışı bırakmaya

³⁶² **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XI, Cuban Missile Crisis and Aftermath.** Ed. Louis J. Smith, Charles S. Sampson, Edward C. Keefer. Government Printing Office. 1996. 110 no.lu belge.

³⁶³ McGeorge Bundy. **Danger and Survival: Choices About the Bomb in the First Fifty Years.** Vintage Books. 1990. s. 407

çalıştığını, hâliyle Sovyet füzelerinin Küba'ya yerleştirilmesinin kendilerinde bu yüzden böylesi şok yarattığını ekledi. Ardından konuyu değiştirdi.³⁶⁴

Yıl sonuna gelindiğinde artık kriz sönmeye yüz tutmuştu. Artık kırmızı alarm hâli geride kaldığından bürokratlar hasar tespiti yapabiliyordu. Dışişleri, Beyaz Saray ve Savunma yetkilileri 28 Aralık'ta toplantı düzenledi. Görüşmede Ankara Büyükelçisi Hare'den alınan brifing de tartışıldı. Hare'nin Türklerle yaşanacak sorunlara dair nispeten rahat olduğu gözlemi kayda geçildi. Bakan Rusk füzelerin sökülmesi hedefine ulaşmanın mümkün olabileceğini fakat Türklerle ilişkinin psikolojik ve siyasî bakımdan hasar görmemesi için bu hususta nasıl, ne zaman harekete geçileceğinin çok önemli olduğunu söyledi.

McNamara iki sebepten dolayı hızlıca hareket edilmesi gerektiğini ifade etti. Birinci sebep, İtalyan ve Türk savunma bakanlarının kendisinden en kısa zamanda yanıt beklemesiydi. İkinci neden ise *Jupiter*'lerin sökülmesinde 1 Nisan hedefine ulaşmak isteniyorsa erkenden işe koyulmak zorundalardı. McNamara Büyükelçi Hare lüzum görürse kendisi yahut Nitze'nin Ankara'yı ziyaret edeceğini söyledi. Bundy hem Türklere hem de dünyanın geri kalanına, ABD'nin savunma stratejisi ve kuvvetlerini daha modern, dayanıklı silahlarla güncellediğinin duyurulması gerektiğini dile getirdi. Rusk kamuoyuna gerek doğrudan söz konusu müttefiklerle gerekse diğer NATO müttefikleriyle ilişkilerde bu müzakerelerin duyurulacağı zamanlamanın çok önemli olduğuna dikkat çekti. Açıklamaların nasıl yapılacağı hususuna hususi dikkat edilmesini salık verdi.³⁶⁵

Hasar tespiti ve *Jupiter*'lerin sökülmesi süreci aynı anda sürdürülüyordu. Sovyetlere bildirilen 1 Nisan tarihi yaklaşırken 9 Ocak'ta MGK üyesi Komer, Başkan Kennedy için Türkiye hakkında bir müzekkere kaleme aldı. Başkan'a "Hare'den *Jupiter*'lerin kaldırılmasının hakikaten ne kadar sorun yaratacağını düşündüğünü öğrenmelisiniz" tavsiyesinde bulunan Komer Türkiye'nin siyasî görünümünün belirsiz

³⁶⁴ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XI, Cuban Missile Crisis and Aftermath.** Ed. Louis J. Smith, Charles S. Sampson, Edward C. Keefer. Government Printing Office. 1996. 219 no.lu belge.

³⁶⁵ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XIII, Western Europe and Canada.** Ed. Charles S. Sampson, James E. Miller. Government Printing Office. 1994. 410 no.lu belge.

olduğunu ve ileride sorunlar çıkacağıının öngörüldüğünü, ülkeye yapılan yüklü miktardaki yardımın gereğinden fazla askerî odaklı olduğunun anlaşıldığını ifade etti. Komer, “Hare deneyimli diplomatlardan. [Dışişleri Müşaviri] Rostow ve kendisiyle birlikte öğle yemeği yedik. Rostow ve ben Hare’nin epey hareketlenen bu bölgede görev yapamayacak kadar yaşlı (61 yaşında) ve pasif olduğunu düşündük” yorumunu Başkan’a iletti.³⁶⁶ Kennedy’nin ne düşündüğü bilinmez, zira Komer’e verdiği yanıt kayıtlarda mevcut değil. Ancak Hare koltuğunu korudu. Kennedy suikast sonucu hayatını kaybettikten sonra da – 1965’e dek – görevine devam etti.

5. 5. ANKARA *JUPITER*’DEN VAZGEÇMEK İSTEMİYOR

Küba Krizi nihayete erse de *Jupiter* sorunu hâlâ kesin çözüme kavuşturulmayı bekliyordu. Washington taahhüdünü yerine getirmek ve nisan ayına kadar füzeleri Türkiye’den sökmek istiyorsa elini çabuk tutmalıydı. Ocak başında Komer, Başkan’ın diğer bir danışmanı McGeorge Bundy’ye gönderdiği notta “kuvvetle muhtemel beklediğimizden daha çok olumsuz tepki alacağız” diye uyarıda bulunuyordu. “Özellikle Türklerin tatsızlık çıkarabileceğini” tahmin eden Komer, “Daha fazla ödeme yapmak zorunda kalacağımızı, buna rağmen füzeleri yakın zamanda sökemeceğimizi düşünüyorum” sözüyle karamsar bir tablo çiziyor ve “inşallah” temennisiyle notu tamamlıyordu.³⁶⁷

Komer’in temennisinin üzerinden bir ay geçmeden – 23 Ocak 1963 günü – *Jupiter*’lerin söküleceği ilân edildi, Ankara’da tansiyon yükseldi. Zira iki ay önce Beyaz Saray dedikoduları yalanlamış ve Ankara’yı kendi füzelerinin pazarlık konusu edilmediği yönünde temin etmişti. Türkiye tarafı, orta menzilli balistik füzelerin kaldırılarak yerine *Polaris* sisteminin getirilmesinin kendi güvenliğine daha fazla katkı sağlayacağı açıklamasını inandırıcı bulmadı. *Jupiter*’ler Sovyetlerin Türkiye’ye bir taarruz gerçekleştirmesi hâlinde ABD’nin yardıma geleceğinin garantisiydi; *Polaris*lerin denizaltılara konuşlandırılması ise bu garantiyi ekarte edecekti.³⁶⁸ Verilen

³⁶⁶ **Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda.** Staff memoranda: Komer, Robert, 1963: January-February. JFKNSF-322-014. s. 7.

³⁶⁷ a.e., s. 4.

³⁶⁸ Alvin Z. Rubinstein. **Soviet Policy Toward Turkey, Iran and Afghanistan: The Dynamics of Influence.** Praeger. 1982. s. 19.

teminata karşın füzelerin sökülmesi, ABD-Türkiye ilişkilerinde Ankara'nın çerçevesinden yeni bir aşamaya geçildiği anlamına geliyordu.

Jupiter sistemi Amerikan ordusuna ait olan ve Türkiye'ye konuşlandırılan tek unsur değildi. Aynı zamanda muhtelif konvansiyonel sistemi ve ABD silahlı kuvvetler personeli Türkiye'de çeşitli üslerde görev yapıyordu. Sonradan anlaşılacağı üzere Kennedy, *Jupiter*'ler dışındaki unsurların da Türkiye'de bulunmasına anlam verememişti. Başkan, *Newsweek* yazarı, gazeteci dostu Ben Bradlee ile 11 Şubat günü görüşmesinde uzun uzun Küba'dan bahsetti ve Bradlee'ye *off-the-record* bir bilgi verdi. Gazeteci bunu Kennedy suikastından yıllar sonra yayınladığı kitabında açıklayacaktı. Başkan, Amerika'ya doksan mil uzaklıktaki Küba'da 17.000 Sovyet askerinin bulunmasının başlı başına önemli bir husus olduğunu ancak Sovyetlerle sınırdaş Türkiye'de yıllardır 27.000 Amerikan askerinin görev yaptığı göz önünde bulundurulduğunda bunun farklı bir boyut kazandığını söylemişti. Kamuoyu karşısında bu iki gerçeği eş tutması siyasî intiharla eşdeğer olacağından Bradlee'den bunu gizli tutmasını istemişti.³⁶⁹ Ertesi gün ikili tekrar bir araya geldi. Başkan bir kez daha Türkiye'de görevli 27.000 ABD askerine değindi. Bradlee, Kennedy'nin Amerika Sovyet sınırında 27.000 askeri bulundurduğu sürece Kruşçev'in kendi hudutlarının yakınında 17.000 asker tutabileceğine inandığı izlenimini verdiğini kayda geçti.

Bakan Rusk, 13 Şubat tarihli basın konferansında kendisine gelen "Neden bizim Türkiye ve İtalya'da füze üssü buldurmamız kabul edilebilirken Sovyet hükümetinin Küba'da füze üssü olması kabul edilemez?" sorusuna, "Sovyetler Birliği'nin Batı Avrupa'ya, hür dünyaya karşı... uyguladığı tüm baskılar hür dünyayı kendi savunması için örgütlenmeye sevk etti. Bu da NATO'nun tecessüm etmesiyle sonuçlandı. Yani üs meselesinin diğer tarafta olanlarla alakası var. Sovyetler Birliği Batı Avrupa ve diğer komşularına hâkim konumlarda üslere sahip ve bu bölgelerin korunması için buralarda silahlı kuvvetler bulunmalı. NATO'daki NATO üslerinin gereği ile füze üsleriyle bu yarıkürenin [güvenliğinin] ihlali arasında bir bağlantı yok"

³⁶⁹ Ben Bradlee. "17.000 Soviet troops in Cuba' and '27.000 US troops in Turkey". **Conversations with Kennedy** içinde. W. W. Norton & Company Inc. 1975. s. 131-132.

yanıtını verdi.³⁷⁰ Ancak anlaşıldığı üzere bizzat Başkan Kennedy Rusk'ın iki hususun mukayese götürmeyeceği bakış açısına kuşkuyla karşılıyordu. Hatta Bradlee'nin aktardığı üzere 12 Şubat 1963'teki görüşmelerinde Yunanistan Büyükelçisi Labouisse'nin araya girmesi ve Girit adasında NATO'ya ait bir füze atış alanı inşasına ilişkin muhtemel sorunlar hakkında görüş bildirmesi üzerine Kennedy kalem kâğıt çıkarıp not alırken şu soruyu yöneltmişti: “O füzeleri ne halt edeceğiz ki?”³⁷¹

İki hafta sonra düzenlediği basın konferansında gazeteciler Rusk'a Türkiye ile yeni füzeler ve [*Jupiter*'lerin] *Polaris* denizaltıları ile değiştirilme meselesine ilişkin müzakerelere dair soru yöneltti. Bakan Rusk “[Bu değişim] epey zamandır farklı yollarla devam eden yenileştirme programının bir parçası olduğundan oldukça müspet, iş birliğine yönelik bir tepki aldık. Bu sadece Türkiye'deki *Jupiter* ve *Polaris*leri değil diğer ülkelerdeki taktiksel ve hava araçlarını da etkiliyor. Konvansiyonel silahları etkiliyor. Epeydir masada olan, Türkiye ile iki yıl evvel tartışılmış bir şey bu. Bu yüzden hiç kimsenin gafil avlandığını düşünmüyorum ve Türk Hükümeti ziyadesiyle iş birliği hissiyle karşılık verdi” açıklamasını yaptı.³⁷² ABD Dışişleri Bakanı “iş birliğine yönelik *müspet* tepki aldıklarını” ifade etse de Harris, Küba Krizi'nin Türkiye üzerinde iki etki bıraktığını ortaya koyuyor.³⁷³ Birinci etki olarak NATO'nun bir parçası olmanın Sovyetler Birliği'yle savaşmaktan koruduğu anlayışına kuşku düşürmüş olmasını, ikinci etkisi olarak da Sovyet topraklarına çevrili füzeler sökülünce Kremlin için Türkiye'nin birincil hedef teşkil etmemeye başlamasıyla Moskova-Ankara ilişkisinin iyileşme şansının doğmasını sıralıyor.

Süreç tamamlanmış ve 1 Nisan hedefi yerine getirilememiş olsa da “24 Nisan 1963'te Türkiye'de bulunan son *Jupiter* de ülkeden çıkartılmıştı.”³⁷⁴ Sovyetleri ziyaret eden Dışişleri Müsteşarı Harriman, Büyükelçi Kohler, Bundy'nin yardımcısı Forrestal ve Sullivan'ı ihtiva eden ABD heyeti 25 Nisan'da Kremlin'de Sovyet lideri Kruşçev,

³⁷⁰ “Secretary Rusk Holds Press and Radio News Briefing at Los Angeles”. **The Department of State Bulletin**. 11 Mart 1963. s. 361.

³⁷¹ Ben Bradlee. “17.000 Soviet troops in Cuba' and '27.000 US troops in Turkey”. **Conversations with Kennedy**. W. W. Norton & Company Inc. 1975. s. 133.

³⁷² “Secretary Rusk Holds Press and Radio News Briefing at Houston”. **The Department of State Bulletin**. 18 Mart 1963. s. 391.

³⁷³ George S. Harris. **Turkey: Coping with Crisis**. Westview Press. 1985. s. 187.

³⁷⁴ William Hale. **Türk Dış Politikası 1774-2000** (Çev. Petek Demir). Mozaik. 2003. s. 136.

Dışişleri Bakanı Gromiyko ve Müsteşarı Lapin ile bir araya geldi. Harriman, Başkan'ın Küba endişesini gündeme getirdi. Kruşçev biraz duygusal bir tonla yanıt verdi: “Yedi milyonluk Küba'nın elinden ne gelecek? Etrafımıza sürüsüyle Kübalar yerleştirdiniz. Türkiye'si, Yunanistan'ı, İran'ı, Norveç'i, Almanya, İtalya, İngiltere, Pakistan'ı ve Japonya'sına kadar.” Gromiyko bu listeye Güney Kore'yi de ekledi. Harriman, ABD'nin Almanya ile Japonya haricinde adı geçen ülkelerin hiçbirinde kayda değer asker bulundurmadığını söyledi. Bu noktada akla Bradlee'nin Kennedy'den *off-the-record* olarak dayandırarak aktardığı üzere Türkiye'de 27.000 ABD askeri bulunduğu bilgisi geliyor. Harriman, Başkan'ın Küba'daki Sovyet askerlerinden kaygılandığını ve mutabakatları uyarınca Kruşçev'in Sovyet güçlerinde önemli ölçüde azalmaya gitmesini beklediğini ilave etti. Kruşçev bunun Sovyetlerle Kübalılar arasında bir mesele olduğunu sertçe tekrarladı. Sovyet lideri bunun egemenlik meselesi olduğunu söyledi. Tamamı SSCB'ye çevrilmiş *Polaris*ler ile İngiltere, Yunanistan, Türkiye, İspanya, Portekiz'deki Amerikan üslerini sordu. Toplantı, karşılıklı eleştirilerle devam etti.³⁷⁵

5. 6. KENNEDY'NİN ARDINDAN FÜZELERİN AKİBETİ

Aynı yıl Kennedy devri beklenmeyen bir şekilde neticelendi. Dönemin İcra Komitesi üyelerinden McGeorge Bundy ile 1964 Mart'ı ve Mayıs'ında yapılan mülakatta Bundy'ye Başkan'ın neden *Jupiter* 'lerin Türkiye'den kaldırdığına dair soru yöneltildi. Bundy şöyle yanıt verdi: “[Başkan] Küba krizinin ilk haftasında Küba'daki Sovyet füzeleri ile İtalya ve Türkiye'deki ABD *Jupiter* 'lerin arasındaki bariz alakanın farkındaydı. (...) Krizin ilk pazar gününde, konuşma yapmadan bir gün önce, krizde gerek hâlinde füzeleri sökmeye yönelik mutabakat elde etme üzerine plan hazırlanmasını istedi. En sonunda da Kruşçev Türk füzelerini masaya sürdüğünde Başkan bu plana dair neler yapıldığını soruşturdu ve kayda değer bir şey yapılmadığını öğrendiğinde küplere bindi. Şahsen ben hiçbir şey yapılamayacağını düşünüyordum ve kendisine de o gün bunu söylemeye çalıştım, pek hoşuna gitmediğini anımsıyorum. (...) Neyse ki füzeler meselesiyle karşı karşıya gelmedik. Ancak Başkan ilk hafta

³⁷⁵ **Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XI, Cuban Missile Crisis and Aftermath.** Ed. Louis J. Smith, Charles S. Sampson, Edward C. Keefer. Government Printing Office. 1996. 326 no.lu belge.

kendi kendine bu füzelerin ziyadesiyle tehlikeli, işe yaramaz ve diplomatik açıdan dezavantajlı olduğunda karar kılmıştı ve atmosfer netleştğinde bunu bize de söylemişti (tam tarihi hatırlamıyorum ancak yıl sonuna doğru bu yönde talimatlar vermişti). [*Jupiter*ler] modern değildi ve saldırıya açıktı. Kolay bir hedef teşkil ediyorlardı. [Taarruza karşı tarafın geçmesi hâlinde] ilk hedef olarak cezbedici bir niteliği vardı. (...) Türkler ile İtalyanların ihtiyaç duyduğu, [füzelerin sökülmesi hâlinde] sorun çıkacağı, kimsenin buna anlam veremeyeceği ve adı geçen ülkelerdeki füzelerin ikamesi ile büyük bir bedel ödenmesi gerekeceği görüşleri ileri sürülerek savunuluyordu. Başkan bu görüşe inanmıyordu. (...) Bu yüzden McNamara Akdeniz’de [*Jupiter*’leri] *Polaris*’lerle ikame etme meselesini üstlendi. Bu şeyler [*Jupiter* füzeleri] işlevsiz hâle getirildiğinde Başkan’ın derin bir nefes aldığını düşünüyorum. Zira bir fayda sağlamayan bu şeylerden kurtulduğuna sevinmişti.”³⁷⁶

Beş yıl Türkiye’de büyükelçilik görevini yürüten Hare ile 1969 yılında yapılan mülakatta da bekleneceği üzere soru *Jupiter*’lere geldi ve görüşmeyi yapan Dışişleri görevlisi, Eisenhower yönetiminin bu füzeleri neden Türkiye’ye yerleştirdiğini sordu. Hare, “Benim dönemimden önce Avrupa’ya *Jupiter*’lerin konuşlandırılması savunma için ziyadesiyle önemli bir adım olarak görülüyordu. (...) Sadece iki ülke *Jupiter*’lerin faydalı olacağına ikna edilmişti biri İtalya diğeri Türkiye’ydi” diyerek kendisinin göreve geldiğinde füzelerin konuşlandırılma döneminde olduğunu anımsattı. Mülakatın yapıldığı tarih itibarıyla henüz gizliliği kaldırılıp kaldırılmadığından şüphe ettiği bir bilgi vermişti: “Yeni idare [Kennedy] geldiğinde *Jupiter*’ler hakkında farklı bir karara vardı. 1962 Nisan’ında Bakan Rusk CENTO toplantısına geldiğinde *Jupiter*’ler hususunda tereddütlü olduğunu ve programı durdurmaya düşündüğünü söyledi. Ancak Türkler bunu istemiyordu. Belki de o ana gelindiğinde Türkleri [*Jupiter*’lerin faydalı olduğuna] gereğinden fazla ikna etmişizdir.” Ardından bilindiği üzere Sovyetlerle Türkiye’deki *Jupiter*’lerin kaldırılacağına ilişkin zımnen anlaşmış oldukları 1963’teki gelişmelere şöyle işaret etti: “Ertesi yıl, yani 1963’ün başlarında programın iptali için epey çaba gösterildi. Kara füzelerinin esasen daha faydalı olacağı düşünülen denizaltı füzeleriyle değiştirilmesi fikri öne sürüldü. Türkler bu konuda çok

³⁷⁶ McGeorge Bundy. Oral History Interview / Mülakatı Yapan: Richard Neustadt. John F. Kennedy Oral History Program. 1964. (s. 35-36)

çekimserdi zira başka bir ülke Sovyetler için paratoner görevi görmekten imtina edebilir ancak bu Türkleri pek etkilemezdi. Bundan zerre korkmuyorlardı ve *Jupiter*’lerin kaldırılmasına taraftar değillerdi. Füze hususunda tereddütleri yoktu ama en nihayetinde kaldırılmasını kabul ettiler. İş anca yıl ortasında tamama erdi.” Ardından Başkan ile arasında geçen bir konuşmayı aktarıyor: “Bir ara Washington’a döndüm. Tarihi net hatırlamıyorum ama 1963’teydi. Başkanla yalnız görüştim. Kapıdan çıkarken dedi ki, ‘*Jupiter*’lerin kaldırılması hususunun Ruslarla yapılan anlaşmayla alakası olmadığını Türk hükümetinde, kime istersen artık, söyleyebilirsin. *Jupiter*’lerin sökülmesi Ruslarla yapılan bir anlaşmanın neticesi değil.’ Bunu Türk hükümetine bizzat Başkan’ın ifadesi olarak aktarmamı istedi.”³⁷⁷ Sabık büyükelçinin de ifade ettiği üzere Washington Türkleri bu konuda temin etmeye çalışmıştı fakat *Jupiter*’lerin kaldırılmasının Kennedy-Kruşçev mutabakatıyla ilgisi bulunmadığı ifadesi doğru değildi. Her ne kadar Küba Krizi öncesinde başka bir sistemle ikame edilmesi düşünülmüş ve ilgili taraflara teklif edilmiş olsa da kriz patlak vermeseydi en azından SLBM ve ICBM sistemleri kullanıma geçene, IRBM sistemi güncellenene dek *Jupiter* programı iptal edilmeyecekti.

5. 7. SOĞUK SAVAŞ’IN EN SICAK ANI, ÖNCESİ VE SONRASINA DAİR

Hem Sovyetler Birliği hem de Amerika Birleşik Devletleri II. Dünya Savaşı sonrasında konvansiyonel kuvvetinin yanında nükleer gücünü de geliştirmeye başladı. Her ne kadar ilk atom silahını ABD üretmiş olsa da SSCB bu alanda ABD’nin bir adım önüne geçecek kadar yol aldı. Kıtalar arası menzile ulaşabilen ilk balistik füzeyi geliştiren ve uzaya ilk uyduyu fırlatanın Sovyet Rusya olması Washington’daki kaygı düzeyini arttırdı. 1957 Aralık’ında düzenlenen NATO zirvesinde Eisenhower yönetimi hâlihazırda geliştirmiş olduğu orta menzilli balistik füzeleri müttefiklerine teklif etti. Söz konusu füzeler Amerikan topraklarından Sovyetlere ulaşamazdı fakat Kıta Avrupası bu silahları konuşlandırmak için idealdi. ABD ile müttefikleri arasında böylesi bir ilişkinin kurulması ittifakı güçlendirir, Washington’un hanesine bir kazanç yazardı. Ne var ki işler Beyaz Saray’ın umduğu şekilde ilerlemedi.

³⁷⁷ Raymond Hare. Oral History Interview / Mülakatı Yapan: Richard Neustadt. John F. Kennedy Oral History Program. 1969. s. 20-23

Amerika'nın müttefik topraklarına konuşlandırılacak bu füzelerin nihai kontrolünü SHAPE karargâhı ve ev sahibi ülkelerdeki Amerikan komutanlarına bırakma ısrarı Fransa gibi NATO üyelerinin teklifi geri çevirmesine yol açtı. Yoğun tartışmalarla geçen karar sürecinin sonunda, 1957 başında Londra'ya taahhüt edilmiş *Thor* sistemine ek olarak İtalya ile Türkiye'ye *Jupiter* füzelerinin konuşlandırılmasında mutabık kalındı.

IRBM olarak tanımlanan havadan karaya atış yapan *Thor* ve karadan karaya atış yapan *Jupiter* füzeleri esasen geçici bir süre kullanmak için bu ülkelere yerleştiriliyordu. Yerlerini menzili daha uzun *Atlas* ve denizaltıya konuşlandırılan *Polaris* sistemleri alacaktı. Eisenhower yönetiminin müttefiklerine orta menzilli *Thor* ile *Jupiter* 'leri vermesindeki esas hedefinin Moskova'nın kaydettiği başarı karşısında Batı ittifakına moral üstünlüğünü kazandırmak, Kremlin'e ne olursa olsun – tabiri caizse – ensesinde olduğunu hissettirmek olduğu yorumu yapılabilir. *Jupiter* 'ler ile gelecek askerî ve iktisadî yardımın yanında Batı ittifakını – ve tabii lideri ABD'yi – hoşnut etme amacıyla Menderes yönetimi Sovyetlerin aksi yöndeki ihtarlarına rağmen *Jupiter* 'lere ev sahipliği yapmayı kabul etti. Yerine gelen Milli Birlik Komitesi hükümeti de dış politikada ittifaka bağlılığını ikrar ettiğinden füzelerin yerleştirilmesi süreci devam etti.

Aynı dönemde ABD'de de iktidar – askerî darbeye olmasa da seçimle – el değiştirdi. Cumhuriyetçi Eisenhower yerine gelen genç Demokrat Parti adayı Kennedy selefının nükleer politikasını yetersiz buluyordu ve SSCB ile aradaki “füze boşluğunu” kapatmak istiyordu. Sovyet blokunun teşkil ettiği tehlikenin ve Komünist devrim ruhunun Avrasya üzerinde dolaşması Beyaz Saray geri adım atmayı tahayyül edemezdi. 1960'ta Senato ile Temsilciler Meclisi'nin Müşterek Atom Enerjisi Komisyonu'nun aksi yönde kanaat bildirmesine; *Jupiter* 'lerin köhneleştiği, yeterince güvenilir olmadığı, Türkiye'nin “sınırlı savaş” hâlinde ABD'nin müsaadesi olmadan füze sistemini kullanabileceği endişesi gibi argümanları ileri sürmesine rağmen Kennedy yönetimi projeyi devam ettirdi. Alınan kararda Domuzlar Körfezi'ne yapılan çıkarmanın başarısızlıkla sonuçlanması ve Küba'daki komünist rejimin devrilememesi, Berlin'de yaşanan krizde Amerikan ve Sovyet askerlerinin karşı karşıya gelmesi, Viyana Zirvesi'nde Kruşçev karşısında Kennedy'nin zayıf

performans sergilemesi gibi faktörlerin rol oynadığı değerlendirilmesi yapılabilir. Programa devam kararı alınması sonrası 1962 ortasına dek *Jupiter* meselesi rafa kaldırılmıştı.

CIA'nın 1962 yazında Sovyetlerin Küba'da mevcudiyetini arttırdığını ve Amerika'nın burnunun dibine nükleer güç yerleştirmeye başladığını keşfetmesi meseleyi tekrar gündeme getirdi. Washington keşfin yapıldığı günden itibaren Küba'ya Sovyet askerî yığılmasına karşı çıktığı anda Kremlin'in masaya Türkiye'deki Amerikan varlığını – özellikle de Sovyetlere çevrilmiş nükleer silahları – süreceğinin farkındaydı. ABD Milli Güvenlik Kurulu dahilinde teşkil edilen İcra Komitesi'nde ABD'nin Küba'da girişeceği bir eylem üzerine Sovyet Rusya'nın Avrupa'da karşılık vereceği endişesi mevcuttu. 1960'ta teşkil edilen Atom Enerjisi Komitesi'ne başkanlık etmiş, dönemin CIA başkanı McCone *Jupiter*'lerin kıymetini sorguladı, Savunma Bakanı McNamara “füzelerin işe yaramadığı fakat sökülmelerin siyaseten zor olduğu” karşılığını verdi. Füze 1963 baharında sökülene dek Washington bu zorlukla karşı karşıya olacaktı.

Eylül başında Sovyetlerin niyetine dair Washington'da herhangi bir tereddüt kalmadı. Kremlin Beyaz Saray'ın restine rest ile; Türkiye'de kendine çevrilen NATO füzeleri ve binlerce Amerikan askerine Küba'ya yerleştireceği füzeler ve Kızıl Ordu mensuplarıyla karşılık veriyordu. Sovyet tarafı Kennedy'nin bunu “sineye çekmesini” bekliyordu fakat umduğunu bulamadı. Ekim itibarıyla uluslararası camianın malumu olan durumu Beyaz Saray görmezden gelmeyecekti.

ABD yönetimi bu hususta ikiye bölündü. Bir kısmı acilen Küba'ya askerî müdahale yapılmasını savunurken yetkililerin bazıları bu adımın Sovyetlerin Avrupa'da misilleme yapmasına yol açacağı kanaatinde olduğundan Sovyetler nasıl Amerika'nın Avrupa'daki varlığını kabullendiyse Amerika'nın da Küba'daki Sovyet mevcudiyetinin sineye çekmesi gerektiği görüşündeydi. İlk gruba dahil olan isimler arasında CIA Başkanı McCone ve Savunma Bakanı McNamara, karşı tarafta ise diplomatlar Charles Bohlen ile Adlai Stevenson bulunuyordu. İki taraf Türkiye'deki füzelerin sökülmesi siyaseten sıkıntı yaratacak olsa da tehlikeyi azaltmaya yönelik en makul adım olduğunda uzlaşıyordu. Başkan Kennedy füzelerin sökülmesinin

yaratacağı tahribatı öğrenmek istedi; Amerika'nın barışı muhafaza etmek için "Türk füzelerini feda etmek zorunda kalacağını" düşünmeye başlamıştı. Başkan Kennedy ertesini gün ulusa seslenişte bulunarak Sovyet Rusya'nın Küba'daki girişimini dünyaya duyurdu. Kriz sonrasında anlaşılacağı üzere *Jupiter* füzelerinin bir anahtarı aynı gün Türk yetkiliye teslim edilmişti. Fakat Beyaz Saray süreçten o kadar habersizdi ki füzelerin çoktan yerleştirilmiş ve kullanıma hazır olduğunu düşünüyordu.

26 Ekim günü Kruşçev'in kamuoyuna açık bir mektup göndererek ABD'nin Türkiye'deki füzelerini kaldırması hâlinde Sovyetlerin Küba'daki nükleer varlığını sonlandıracağını bildirmesi Kennedy'nin elini zorladı. Kennedy, Sovyet liderine verdiği yanıtta Türkiye'deki füzelerin bahsini geçirmede fakat Adalet Bakanı Kennedy'nin Sovyet büyükelçisi Dobrynin ile görüşerek *Jupiter*'lerin kriz sonrasında kaldırılacağını ilettili.

Krizin en sıcak gününde – 27 Ekim – Küba işgali hâlâ masadayken Washington'un asıl önceliği Sovyetlerin Avrupa'da misilleme yapması ihtimalini ekarte etmektir. McNamara İcra Komitesi toplantısında Türkiye'deki füzeleri işlevsiz hâle getirmeyi ve bunu Sovyetlere bildirmeyi teklif etti. Genelkurmay Başkanı Taylor teklifi destekledi. Dışişleri Müsteşarı Ball *Jupiter*'lerin sökülmesini önerdi. Kennedy'nin son noktayı koymasıyla *Jupiter* meselesinin Küba'daki kriz geride bırakıldıktan sonra– NATO ittifakı dahilinde – tekrar masaya yatırılmasında karar kıldı.

Kennedy *Jupiter* meselesinin sonraya bırakılacağını ilân etse de "Türkiye'deki askerî kıymetiharbiyesi bulunmayan füzeler yüzünden" savaşa girmek istemediği için bir "B Planı" hazırladı. Kremlin *Jupiter*'leri kriz sonrasına bırakma teklifini kabul etmezse Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri U Thant'ın her iki tarafın da füzelerini sökmeye çağrısında bulunmasıyla bir "takas" gerçekleştirilebilirdi. Başkan, kardeşi üzerinden bu öneriyi iletmesi için U Thant'ın eski yardımcısı Andrew Cordier ile irtibat kurdu. Kremlin'in ilk teklifi kabul etmesiyle bu manevraya da gerek kalmadı.

Eisenhower *Jupiter*'ler için "Müttefiklerin üstüne atacağımıza okyanusa atsaydık daha iyiydi" demişti; döneminin Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'in değerlendirmesi ise şu şekildeydi: "Avrupa'nın bunları istediğini varsaymak yanlış olur." Savunma Bakanı Thomas Gates bu füzelerin faydasından çok sembolik önemi

var, diye konuşmuştu. Bu isimlerin halefleri de benzer ifadeleri kullandı. Bob McNamara'ya göre *Jupiter*ler “hurda yığınıydı”, McGeorge Bundy bu füzeler “işe yaramaz olsa yine iyiydi.” Rusk ise “[*Jupiter*’ler] ateşlenirse hangi yöne gidecek acaba diye dalga geçtiğini” hatırlıyordu. Bizzat Başkan Kennedy de füze krizi esnasında “*Jupiter*’lerin kıymetiharbiyesi kalmadığını” dile getirdi.³⁷⁸ Ancak Eisenhower Avrupa’daki müttefiklerini “Komünizm tehdidine karşı” tahkim etmek için *Jupiter* ve *Thor* tipi füzeleri İngiltere, İtalya ve Türkiye’ye konuşlandırmak üzere anlaşmalar yapmıştı. *Jupiter*’lerin Türkiye’ye konuşlandırılacağı 1959’da kesinleştirilmiş, füze rampaları 1961 yazında ülkeye yerleştirilmiş ve anca Küba Krizi’nin patlak verdiği esnada Türk ordusuna bir anahtar teslim edilmişti. Buna mukabil yine de savaş başlığı Ankara’nın kontrolünde olmamıştı. Kennedy yönetimi 1961 Nisan’ı itibarıyla birçok kez Türk tarafını *Jupiter*’lerden vazgeçirmeye çalışmış, ancak Ankara füzelerin bütçesi için meclisten henüz yeni onay almışken geri adım atmanın mümkün olmadığını söylemişti.³⁷⁹ Küba Krizi sonrası belki de savaşı ensesinde hissettiğinden Ankara *Jupiter*’lerin sökülmesini ve yerine farklı savunma sistemlerinin temin edilmesini kabul etti. Washington için bu gayet makul ve doğal bir adımken aynı kanaat Ankara’da geçerli değildi. Türkiye için Amerika ile ittifakın değeri ve ne kadar güvenilir olduğuna dair kuşku filizlenmeye başladı.³⁸⁰

³⁷⁸ Philip Nash. **The Other Missiles of October: Eisenhower, Kennedy, and the Jupiters 1957-1963.** The University of North Carolina Press. 1997. s. 3

³⁷⁹ McGeorge Bundy. **Danger and Survival: Choices About the Bomb in the First Fifty Years.** Vintage Books. 1990. s. 433

³⁸⁰ Frank Tachau. **Turkey: The Politics of Authority, Democracy, and Development.** Praeger. 1984. s. 186

SONUÇ

Kennedy dış yardımın gereğine inanan bir başkandı. 1960'lı yılları “Kalkınma On Yılı” olarak belirlemişti. Sovyet blokuna karşı müttefiklere sağlanan maddi ve askerî programlarını yani Marshall Yardımı ve Truman Doktrini’ni desteklemişti. Ancak ülkenin ödemeler dengesi açığı mevcuttu ve müttefiklere yapılan dış yardımlar bu açığın en büyük sebeplerindendi. Senatör Kennedy, 1960 süresince seçim kampanyasında dış açığı kapatacağını taahhüt etmişti. O ana dek etkin bir şekilde yönetilmediğini ileri sürdüğü yardım programının verimini arttırmak, mümkün olan yerde kesintiye gitmek zorundaydı.

Dünya bu yardım programları başlatıldığındaki hâli gibi değildi. Yardım alan ülkeler için Sovyet blokunun doğrudan taarruzuna uğrama tehlikesi ortadan kalkmış, sızmaya maruz kalma ya da iktisadî yaralar alma ihtimali ile karşı karşıya kalmışlardı. Bu doğrultuda askerî yardımın artırılması ya da aynı ölçüde sürdürülmesine lüzum yoktu. Bu ülkelerin ulus inşasına sevk edilmesi, ekonomilerini kendini idame edebilecek hâle getirilmesi gerekiyordu. Bu minvalde bir araştırma grubu teşkil edilerek yardım alan ülkelerin durumu incelendi. Askerî Yardım Yönlendirme Grubu, Türkiye’ye yapılan askerî yardımın azaltılmasını tartıştı. Ancak grup dahilindeki uzmanların kanaatine göre Türkiye ve Kore için taarruz tehdidi tamamen ortadan kalkmamıştı, buna mukabil askerî destek kademeli olarak azaltılarak iktisadî yardım arttırmalıydı. Grup, Türkiye programında kesintiye başlamak için Berlin Krizi’nin çözümlenmesi tavsiyesinde bulundu. Bununla beraber Batı Bloku’ndaki sanayileşmiş diğer ülkelerin de elini taşın altına koyması bekleniyordu.

Başkan’ın danışmanlarından Komer’e göre ABD’nin Türkiye programından yeterli verim almasını engelleyen hatası şuydu: “Türkiye’ye esasen (temel ihtiyacı Avrupa’nın savunmasına katkıda bulunmak üzere askerî yardım alan) bir NATO partneri olarak mı yoksa her şeyden önce kendi kendini idame ettiren bir ekonomi olmayı hedefleyen, az gelişmiş bir ülke olarak mı muamele edeceğimize henüz karar vermedik. Bu yüzden aynı anda iki hedefi yerine getirmeye çalıştık ve ikisinde de başarılı olmadık.”

Orta Doğu bölgesinin ABD için kıymeti II. Dünya Savaşı ile artmıştı. Savaş sonrasında İngiltere bölgeden çekilirken ABD ve SSCB bölgeyi nüfuz alanına dahil etmek için mücadeleye başladı. Washington bölgede NATO'nun uzantısı olacak CENTO ve SEATO teşkilatlarının kurulmasına öncülük etti. Kennedy ve Dışişleri Bakanı Rusk da bu ittifakların önemine inanıyor ve gösterilen çabalara destek veriyordu. Aynı zamanda bu ittifak kapsamındaki çatlakları gidermeye çalıştılar. İran birçok kez kendisine yapılan yardımı Türkiye'ye yapılan yardımla mukayese etmiş ve Türkiye'nin daha çok destek aldığı iddiasını ileri sürmüştü. Şah bizzat Kennedy ile görüşmesinde askerlerinin "ABD'nin Türkiye'ye nikâhlı eşi, İran'a metresi gibi davrandığını" düşündüğünü dahi söyleyecekti. Kennedy askerî danışmanı ve Genelkurmay Başkanı Taylor'a İran'ın savlarının doğru olup olmadığı hususunda danıştı. Taylor cevaben gönderdiği müzekkerede Başkan'a, Ankara hem NATO hem CENTO üyesi olduğu için Türkiye'ye yapılan yardımın iki kat getirisi olduğunu söyleyerek İran'ın iddialarını onaylamış oldu.

ABD Orta Doğu bölgesindeki müttefik ve potansiyel müttefiklerine istikrar kazandırmak istiyordu ancak bölgeye henüz hâkim değildi, bölgedeki oyuncuları İngiltere yahut Sovyetler kadar iyi tanımıyordu. Irak'ın istikrarsızlığından ve bölgedeki komünist hareketlerden endişe ediyordu. Türkiye'nin yardım alan vasal devletlerden biri olarak tanımlandığı CIA raporunda Sovyetlerin Ankara'ya karşı izlediği politikanın II. Dünya Savaşı'ndan bu yana değiştiği, bununla beraber Türkiye'ye verilen desteğin azaltılmasının ABD açısından hem siyasî hem de askerî alanda menfi sonuçlar doğuracağı ifade ediliyordu. Milli Güvenlik Siyaseti'ne ilişkin raporda "Türkiye, Orta Doğu politikasının bir parçası olmaktan ziyade NATO üyesi olarak da göz önünde bulundurulmalı ve [Türkiye'ye ilişkin] izlenecek politika Avrupa'daki gelişmelere endekslenmeli" yorumu göze çarpıyordu.

Türkiye'ye yardım yapan tek müessese Birleşik Devletler değildi. NATO kapsamında yapılan yardımlara ilişkin Türkiye ve Yunanistan programlarını gözden geçirmek için teşkil edilen Üç Âkil Adam komisyonu araştırmaları sonucunda bir rapor hazırlamış ve bunu ilân etmişti. Raporda Türkiye'ye Yunanistan'dan daha fazla yardımda bulunulması öngörülüyordu. Yunanistan buna öfkelenmişti. Washington Atina'yı teskin etmek için şu açıklamayı yapmıştı; yardım ödül olarak değil ihtiyaç

bazında veriliyordu ve Yunanistan Türkiye kadar yardıma muhtaç olmadığı için memnun olmalıydı. Yunan yetkililer bu raporun kendi kamuoyu önünde ve muhalefeti karşısında mevcut yönetimi zor duruma düşüreceği argümanını sürmüştü ve Amerikan tarafına baskı yapmış, Washington buna rağmen geri adım atmamıştı. Neticede Türkiye, yapılan yardımdan iki katı verim alınan, ABD politikalarını uluslararası camiada da desteklemekten geri durmayan; hatta Birleşmiş Milletler’de ekseriyetle NATO çoğunluğu ile aynı renkte oy kullanan bir müttefikti.

Bu esnada Türkiye dahilinde sivil düzenin tesisi süreci sancılı geçiyordu. Kennedy idaresi, Batı blokunun diğer ülkeleri gibi Yassıada yargılamaları neticesinde istenen idamların onaylanmasını engellemeye çalışmıştı. “Rasyonel ve kansız” darbenin kana bulaşmaması için bu infazlar gerçekleştirilmemeliydi. Washington bu kaygılarını bazı Avrupa ülkelerinin aksine kapalı kapılar ardında görüşmelerde dile getirmiş ve kanaatlerini bizzat Dışişleri Bakanı Sarper’e bildirmişti. Elçi Bakan Sarper ile sık görüşüyordu. ABD mezkûr süreci yakından takip etmekle kalmıyor, Silahlı Kuvvetler dahilindeki hizipleşmeyi de izliyordu. Ancak belli bir mesafeden izlediği ve bu nedenle başlarda sağlıklı tespitte bulunamadığı aşıkardı. Zira ABD büyükelçiliği, iktidarı sivillere bir an önce teslim etmekten yana olan Milli Birlik Komitesi’ne karşı teşkil edilmiş, ihtilâlin hedefine ulaşamadığını ve askerinin bir süre daha yönetimi elinde tutması gerektiğini düşünen subaylardan oluşan Silahlı Kuvvetler Birliği’ni müstakil bir teşebbüs olarak değil, “iktidarda bulunanların belirli ilkelere sahip çıkacağına girişimi” olarak algılamıştı. Buna mukabil elçilik, bir darbe teşebbüsü beklemiyor ve yapılması hâlinde halkta karşılık bulamayacağı ve başarılı olmayacağını düşünüyordu. CHP’nin ordunun güdümünde olmadığını ve tabiri caizse suyuna gittiğini ifade eden Hare ordunun Türkiye’deki mevkisinin yadsınamayacağını söylüyordu. Süreç ilerledikçe duruma daha çok hâkim olan elçilik, CHP ile AP’nin ilk koalisyonu kurması ve sonunda sivil idareye dönüşün ardından birtakım cuntaların müdahale tasavvuru olduğunu merkeze aktarmıştı.

II. Dünya Savaşı itibarıyla bir dönüşüm sürecine giren sadece Orta Doğu değildi. XIX. yüzyıldan beri İngiliz Krallığı’na bağlı Kıbrıs da 1940’lı yılların sonundan itibaren hızlı bir değişim sürecine sahne olacaktı. 1954 itibarıyla Yunanistan’ın Birleşmiş Milletler’e taşıdığı, Londra-Atina-Ankara hattında büyük bir fayı teşkil eden

Kıbrıs meselesinde 1960'larda ABD ağırlığını koyacaktı. İngiltere'nin bölgede Batı ittifakının hamisi rolünü bırakmasıyla bu rolü ilk kez 1957'de üstlenen ABD, Kıbrıs ihtilafını çokuluslu alanda değil ilgili ülkelerin kendi arasında çözmesi gereken bir mesele olarak görüyordu.

Washington Eisenhower Doktrini ile Orta Doğu'ya kök saldığında Kıbrıs'ın önemi de göreceli olarak son yıllarda artmıştı. Adanın Rumları ile Türkleri arasındaki ihtilafın zirveye çıktığı dönemde Kennedy iktidara geldi. Kennedy, İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ı meseleyi barış içinde çözmeye "teşvik etmeyi" ve ABD'nin Batı'nın bu bölgede üstlendiği yükü bu üç ülkenin taşıma siyasetini gözden geçirmeyi önerdi. Bununla beraber NATO da güneydoğu kanadını teşkil eden Türkiye ve Yunanistan'ın arasında açmaza yol açması muhtemel bu meseleden elini eteğini çekmemişti. Genel Sekreter Stikker Ankara'yı ziyaretinde Bakan Sarper ile görüştü, Sarper Türk argümanlarını kendisine ilettili. Bu esnada ABD temsilcileri Rum tarafla görüşmeye devam etti, Makarios ABD'yi ziyaret etti. Ankara-Atina hattı da serin olmasına rağmen ipleri koparmamıştı. Washington, Türk-Yunan istişarelerinin devamında kendine de pay biçecekti. ABD bizatihi girişimde bulunmanın yanında İngiltere'yi de aktif bir rol oynaması için teşvik ediyor ve üç garantörü tek cephe olarak hareket etmeye çağırıyordu.

Büyükelçi Hare 1962'de Makarios'un vites arttırması karşısında Ankara'nın şiddetli tepki vermemesi üzerine merkeze, "Türk hükümetinin gösterdiği itidal ve sabrı zafiyet emaresi olarak yorumlamak hata olur." görüşünü bildirdi. Ankara gerek gördüğü takdirde el yükseltebilirdi. 1963 başında Kıbrıs meselesi tırmanır ve taraflar üzerindeki sükûnet baskısı artarken Hare "Türkiye'yi sıkıştırmanın sırası olmadığını düşünüyordu." Zira Ankara'yla aynı zamanda *Jupiter*'lerin sökülmesi istişareleri sürdürülüyordu. Washington Türklere bu hususta baskı uygulamaktan imtina ederken İngiliz tarafı Makarios'un tavırlarını "küstah ve kışkırtıcı" buluyordu. ABD Dışişleri, Rum liderin geri adım atmayacağını bilincindeydi.

Makarios'un tansiyonu yükselten açıklamalarını Türkleri kışkırtmak için mi yoksa ciddi bu açıklamaların gereğini yapmaya kararlığı olduğundan mı yaptığı Washington tarafından 1963 baharında henüz çözülememişti. Ancak Rum liderin

hedefinin ne olduğu herkesin malumuydu: Garantör güçlerin Ada üzerindeki nüfuzunu ve Londra-Zürih Anlaşmalarını ekarte etmek. Washington, Kıbrıs büyükelçiliği aracılığıyla Makarios'u ihtar etti. Türkiye büyükelçiliği ise merkez adına Ankara'yı, ABD'nin anlaşmalara ve Kıbrıs anayasasına bağlı kalınmasından yana olduğu yönünde teskin etti. ABD'nin emeli, Lefkoşa elçiliğinin ifade ettiği üzere, NATO'nun güneydoğu muhafızları Ankara ve Atina'nın çatışmasını önlemek ve Ada'daki komünistler etkisini arttırmadan önünü almaktı.

Makarios'un anayasanın hükümlerini uygulamayacağı açıklamaları, Washington'da bazı isimlerin Rum liderin blöf yapmadığı kanaatini edinmesine yol açmıştı. Saunders isimli istihbaratçı, Başkan'ın milli güvenlik meselelerindeki danışmanı McGeorge Bundy'ye, ABD adım atmadığı takdirde Makarios'un el yükselteceği ve atacağı adımlara ABD'nin zımnen rıza gösterdiğini düşüneceği ihtarında bulunmuştu. Saunders'in açıklamasına göre Başkan'ın bir diğer danışmanı Komer de bu kanaatleydi. Bu esnada Türk tarafı ABD ile görüşmelerinde Ada'daki soydaşlarına dair menfi bir gelişme yaşanmasına Türk halkının tepkisinin sert olacağını bildirmişti. 1963 sonbaharı itibarıyla Dışişleri, Ada'da "1964 yılında topluluklar arası çatışma beklemeye" başlamıştı. İngiltere'nin harekete geçmek üzere teşvik edilmesi, üç garantörün ve Ada'daki toplulukların anayasa ve Londra ile Zürih'te varılan mutabakatlara bağlılığını yinelenmesi şeklinde adımların atılmasını Kennedy yönetimine tavsiye etmiş ve ayrıca inisiyatifin Makarios'un elinden alınması yönünde Atina'nın eyleme geçirilmesini şiddetle önermişti. Hare 1963 Kasım'ında Türkiye'de kurulacak herhangi bir hükümetin sert bir Kıbrıs politikası izlemesini siyasî zorunluluk olarak tanımlamıştı. Büyükelçiye göre Makarios samimi olduğu takdirde Ankara müzakereden kaçınmaz ve masayı devirmezdi. Ancak Rum liderin böyle bir tavır benimsemeye meyilli olmayışı endişe vericiydi. Bir ay sonra yaşanacak Kanlı Noel'in sinyalleri Atlantik'in karşı yakasında bu şekilde yankı bulmuştu.

Kendisinin birtakım menfaatlerini içermekle beraber Washington için Kıbrıs öncelik değildi. 1946 itibarıyla menfaatlerine en büyük tehdidi arz eden Komünist bloktu ve bu blok karşısında silahlanmakta elinden geleni ardına koymamıştı. Sovyetlerin 1950'li yıllar boyunca geliştirdiği bombardıman uçakları, orta menzilli, kıtalar arası menzilli ve denizaltıdan atılan balistik füzelere karşı aynı sistemleri

üretmeye çalıştı. Bu minvalde müttefiklerine askerî destek sağlamak için Avrupa topraklarına silahlı kuvvetlerini yerleştirmeye başladı. Sovyetlerin 1957’de *Sputnik 1*’i uzaya fırlatması Batı’da alarm zillerinin çalmasına yol açtı. ABD, 1955 itibarıyla geliştirmeye başladığı balistik füzeleri ilk kez 1957 Aralık’ında NATO zirvesinde Avrupalı müttefiklerine sundu.

Eisenhower yönetiminin teklifi NATO’nun tüm üyelerini aynı ölçüde cezbetmedi. Ülkelerin hepsi bu füzelere ev sahipliği yapmaya gönüllü değildi. Bazıları da Washington’un için gereğinden fazla gönüllüydü. Örneğin Fransa füzeleri kabul etmekle beraber füze başlıklarının kenti kontrolü altında bulunmasını talep ediyordu. SHAPE komutanı Norstad ise Avrupa’daki füzelerin kendi kumandasında olmasını istiyordu. ABD hem müttefiklerini Sovyet Bloku karşısında bir nebze de olsa koruma altında hissettirmek hem de kamuoyuna kendi gücünü ispat etmek için elindeki yeterince kuvvetli ve dayanıklı olmayan orta menzilli füzeleri Avrupa’ya yerleştirmeye koyuldu. Gönüllü olan az sayıda ülkelerden İngiltere’ye havadan atılan *Thor* füzeleri, İtalya ile Türkiye’ye de karadan atılan *Jupiter*’lerin yerleştirilmesi için 1950’lerin sonunda imzalar atıldı.

Kongre’de Senato ile Temsilciler Meclisi üyelerinden teşkil edilen Müşterek Atom Enerjisi Komitesi, 1960 Kasım ve Aralık aylarında *Thor* ile *Jupiter* sistemlerini İngiltere ile İtalya’da ziyaret etti. Komite ziyaretleri sonucu hazırladığı raporda bu sistemlerde büyük kusurlar tespit ederek halihazırda konuşlandırılmış olanların iyileştirilmesi ve yerleştirilmesi planlanan sistemlerin sürecinin durdurulmasını salık verdi. Füzeleri kimin kontrol edeceği, füze başlıklarına nasıl nezaret edileceği, SHAPE merkeziyle irtibat koşullarının sağlıklı olmaması ve füzelerin ziyadesiyle hassas olması, Komite üyelerinin bu sonuca varmasında etkili olmuştu. Komite 1961 Şubat’ında yeni başkana raporunu sundu. Kennedy raporu aldıktan sonra iki ay içinde Milli Güvenlik Kurulu, Dışişleri ve Savunma Bakanlıkları ile CIA’dan bu programa ilişkin görüş istedi. Savunma Bakanlığı, “Sadece ‘önce vur’ stratejisine yarayacak hassas, stratejik silahları Sovyet hududunda bir ülkeye, özellikle de Türk personelin kullanacağı düşünüldüğünde yerleştirmekten kaçınılmalı.” görüşünü bildirdi. Ayrıca Dışişleri’nden Türk tarafını *Jupiter* yerine *Polaris SLBM* sisteminin verilmesine ikna etmesini istedi. *Polaris* hem *Jupiter*’den üstündü hem de denizaltıda

konuşlandırılacağından Türk personelin kontrolüne geçmesi endişesinin taşınmasına gerek kalmayacaktı. Ancak SHAPE komutanı General Norstad, Savunma'ya karşı çıktı; *Jupiter* sistemi *Polaris* ile ikame değil takviye edilmeliydi.

Rusk CENTO toplantısı için geldiği Ankara'da mevkidaşını *Polaris*'e ikna etmeye çalıştı. Türk tarafı rıza göstermedi. 1961 baharında Güney Amerika'da Domuzlar Körfezi çıkarmasının hezimetle sonuçlanması, haziranda Kennedy-Kruşçev ikilisinin Viyana zirvesinde Kennedy'nin zayıf performans sergilemesi ve bu esnada Berlin Krizi'nin yaşanması gibi sebeplerden dolayı anlaşmanın iptali uluslararası kamuoyunda bir zafiyet göstergesi olarak algılanacağı kanaati, Kennedy yönetimini meseleyi rafa kaldırmaya sevk etti.

1962 yazında mesele kıta değiştirerek Güney Amerika'da tekrar su yüzüne çıktı. Türkiye'deki *Jupiter* sürecini bir şahin gibi takip eden Sovyet idaresi, ABD'nin halihazırda donatmış olduğu güney komşusu Küba'ya balistik füze yerleştirmeye karar verdi. Ağustos itibarıyla kendi kıtasında artan hareketliliğin farkına varan Kennedy yönetimi, Milli Güvenlik Kurulu dahilinde hususi bir İcra Komitesi kurdu. ABD tarafı kriz esnasında ilk andan beri Sovyetlerin bu adımı hangi gerekçeyle attığını, Küba'ya muhtemel Amerikan müdahalesinin Türkiye, Yunanistan, Almanya, Uzak Doğu ve muhtelif yerlerde doğurabileceği sonuçları biliyordu. Türkiye'deki *Jupiter*'lerin bir saatli bomba olduğunu İcra Komitesi'nde ilk dillendiren CIA direktörü oldu. Direktör McCone, 1960 sonu 1961 başında *Jupiter*'lerin Türkiye'ye konuşlandırılmasının iptali yönünde görüş bildiren Atom Enerjisi Komisyonu'nun başkanı idi ve *Jupiter*'leri İtalya'da, *Thor*ları İngiltere'de incelemişti.

Hem Camelot'ta hem de Dışişlerinde yeri geldiğinde birbiriyle çelişen kanaatler mevcuttu. Bazı diplomatlar Sovyetlerin Küba'daki varlığının ABD'nin müttefik ülkelerdeki mevcudiyeti ile mukayese götürmeyeceğini ileri sürerken Başkan'ın danışmanlarından Schlesinger Avrupa'nın bu karşılaştırmayı yapacağını iddia ediyordu. ABD'nin Küba'ya bir işgal girişiminde bulunması karşısında Sovyetlerin Avrupa'da misilleme yapacağına inananların yanında Direktör McCone gibi Avrupa'nın savaş alanı olmayacağına emin olanlar da vardı. Sovyet uzmanı Bohlen ise bu ihtimalin gerçekleşmesi hâlinde Küba işgalini Avrupa'ya izah edemeyeceklerini

ifade eden bir mektup kaleme alarak Başkan'a gönderdi. Ayrıca *Jupiter*'ler hususunda da İcra Komitesi üyeleri ihtilaf içindeydi. Savunma Bakan Yardımcısı Nitze kriz esnasında *Jupiter*'lerden vazgeçmenin olumsuz sonuçları olacağını düşünüyor, Birleşmiş Milletler Daimî Temsilcisi Stevenson ise yalnız *Jupiter*'lerden değil, Guantanamo'daki üslerden de feragat edilmesini öneriyordu. Bu esnasında *Jupiter*'ler Türkiye'ye teslim edilecekti. Ancak Kennedy idaresinde Başkan dahil herkes sürecin çoktan bittiğini zannediyordu.

Kruşçev, Kennedy ile yürüttüğü yazışmayı kamuoyu önüne taşıyarak ABD Başkanı'na gönderdiği açık mektupta Türkiye'deki füzeleri masaya yatırarak Kennedy'yi hasarsız çıkması mümkün görünmeyen bir açmaza soktu. Kennedy saatler ve günler süren istişarelerden, birbiriyle çelişen uzman görüşlerinden sonra İcra Komitesi'nde alınan karar üzerine Sovyet liderine gönderdiği mektupta *Jupiter*'lerin adını anmadı ve genel ifadeler kullandı. Diğer yandan kardeşi ve Adalet Bakanı Bobby Kennedy aracılığıyla arka kapı diplomasisinden istifade ederek füzeleri kriz çözümlendikten sonra Türkiye'den kaldırmayı taahhüt etti.

ABD'nin müttefiklerine ilk kez 1957'de teklif ettiği, Ankara'yla 1959'da yapılan anlaşma sonucunda 1960'ta Türkiye'ye konuşlandırılması yönünde hazırlıklara başlanan orta menzilli balistik füze sistemi *Jupiter* meselesinde deyim yerindeyse alıcının değil satıcının pişmanlığı söz konusuydu. Washington, Moskova karşısında bir siyasî başarı elde etmek ve müttefiklerinde korundukları hissiyatını uyandırmak üzere bu füzeleri yerleştirmek istemişti. Diğer taraflara izah etmese de *Jupiter* ve *Thor*'un uzun ömürlü olmadığını biliyordu. Ne var ki raf ömrünün bu kadar kısa olmasını da beklemiyordu. *Polaris* gibi denizaltı, *Atlas* benzeri kıtalararası füze geliştirilene ve kullanıma hazırlanarak *Jupiter*'lerin yerini alacaktı. Önce Domuzlar Körfezi, sonra Viyana hezimetleri, Berlin'de silahların patlama noktasına gelmesi Kennedy idaresinin meseleyi soğutmasına sebep oldu. Ancak Kruşçev'in Amerikalıların restine rest ile karşılık vermesi, Soğuk Savaş'ın o ana dek en sıcak günlerine yol açacak ve Kennedy'nin göreve geldiği ilk günden beri başına bela olan, danışmanı Bundy'nin ifadesiyle 1962 itibarıyla Hava Kuvvetleri Komutanı Le May hariç kimsenin askerî kıymetine inanmadığı *Jupiter*'lerden anca 1963 baharında kurtulabilecekti. Kennedy yönetimi bilinen adıyla Küba Füze Krizi sonunda zevahiri

koruyarak takası uluslararası kamuoyuna hissettirmemeye çalışmış ve meselenin aslı, yıllar sonra Bobby Kennedy'nin *Thirteen Days* isimli hatıratında açıklanana dek anlaşılammıştı. Krizden çeyrek asır sonra ortaya çıkan bir başka gerçek ise Kennedy'nin nükleer savaşı önlemenin son çaresi olarak Birleşmiş Milletler üzerinden Sovyetler ve Amerika'nın karşılıklı füzeleri kaldırmasını sağlama teşebbüsünde bulunduğu, planın Kruşçev'in de Kennedy'nin geri adımına aynı şekilde karşılık vermesi sayesinde rafa kaldırıldığıydı.

Genç Başkan Kennedy en nihayetinde kâr zarar hesabı yaparak, "Türkiye'deki askerî kıymetiharbiyesi olmayan füzeler yüzünden Küba'da ve Berlin'de savaşa girme riskini" almaktan kaçınmıştı. Kennedy'nin geri adımı ve Kruşçev'in aynıyla cevabı şahinler karşısında bu kez güvercinlerin kazanmasını sağlamıştı.

Büyükelçi Hare'in tabiriyle "tehlikeyi hayatın bir parçası olarak görenlerin ülkesi"³⁸¹ Türkiye krizin başlangıcı itibarıyla esasen müttefikinin yanında bir duruş sergilemişti. Başbakan İnönü 23 Ekim'de Başkan Kennedy'ye gönderdiği mektubunda Washington'a itimadının altını çizmişti. Ardından uluslararası basında Türk füzelerinin konu edinilmesi üzerine Türkiye yine ABD'nin açıklamalarını ikrar etmişti.³⁸² Ancak Washington her ne kadar Türkiye'deki füzelerden Sovyetlerle masada vazgeçilmediğinde ısrar etse de Kruşçev'in 26 Ekim mektubu uluslararası camiada ayyuka çıkan dedikoduları Ankara nezdinde doğrulamıştı. Bunun üzerine BM'deki Türk daimî temsilci Adnan Kural ABD temsilcisi Stevenson ile yaptığı görüşmede Türkiye'nin "böylesi bir pazarlığı kabul edemeyeceğini" bildirmişti. Aynı gün İstanbul'da Bakan Erkin kendisine yöneltilen soruya cevaben NATO'nun Türkiye'deki *Jupiter*'leri terk etmesinin "söz konusu bile olamayacağı" demecinde bulunmuştu.³⁸³ Kasım ayı itibarıyla Ankara açıklamalarında füzelerden vazgeçmediği mesajını yinelemişti.³⁸⁴

³⁸¹ Raymond Hare. Oral History Interview / Mülakatı Yapan: Richard Neustadt. John F. Kennedy Oral History Program. 1969. s. 24

³⁸² The Times (Londra). Turkey Denies Talk on Rocket Removal. **The New York Times**. 26 Ekim 1962. s. 17

³⁸³ S. P. Brewer. Turkish Delegate Bars Base Offer. **The New York Times**. 28 Ekim 1962. s. 30

³⁸⁴ Dana Schmidt. (1962, 3 Kasım). Turks Hope NATO Missiles Will Stay. **The New York Times**. s. 8

1963 Ocak'ında ABD'nin *Jupiter*'lerin söküleceğini ilan etmesiyle Türk kamuoyu, İkinci Dünya Savaşı itibarıyla izlediği, müteredit bir şekilde Batı aksındaki dış politikasını değerlendirmek gereğini hissetmişti. "NATO üyeliğinin ne kadar değerli olduğu" sorusu akıllarda yer etmeye başlamıştı.³⁸⁵ Zira NATO üyeliği kriz esnasında Türkiye'yi Sovyetlerin birincil hedefi olmaktan alıkoymamıştı. Ankara'yı düşündüren ikinci husus füzelerdi. Beş yıl önce kendisine teklif edildiği andan itibaren hevesle yaklaştığı füzelerin varlığı yüzünden "gece yarısına iki kala" az daha kendisini Üçüncü Dünya Savaşı'nın muharebe alanı olarak bulacaktı. Değerinden daha fazla baş ağrıtan *Jupiter*'lerin kaldırılması Türkiye'yi Sovyetlerin "nükleer savaş hâlinde vurulacak ilk hedefi" olmaktan kurtaracak, bu sayede 1960'ların ortasına yaklaşırken Moskova'yla ilişkilerini tesis etmesinin önündeki bir engel de kalkacaktı.

³⁸⁵ Stephen G. Rabe. "John F. Kennedy and the World". James N. Giglio, & Stephen G. Rabe. **Debating the Kennedy Presidency**. Rowman & Littlefield. 2003. s. 21.

KAYNAKLAR

Belgeler

NSAM [Milli Güvenlik Konseyi Eylem Müzakereleri] Belgeleri - Federation of American Scientists Intelligence Source Program <https://irp.fas.org/index.html>

FRUS [ABD Dışışleri Bakanlığı] Belgeleri: Erişim Adresleri:
<https://history.state.gov/historicaldocuments/eisenhower>
<https://history.state.gov/historicaldocuments/kennedy>

Foreign Relations of the United States, 1955-1957, Volume XIX, National Security Policy. Ed. William Klingaman, David S. Patterson, Ilana Stern. Government Printing Office. 1990. 155 no.lu belge.

Foreign Relations of the United States, 1961-1963, Volume X, Cuba, January 1961- September 1962. Ed. Louis J. Smith. Government Printing Office. 163, 371, 385, 386, 404, 437 no.lu belgeler.

Foreign Relations of the United States, 1961-1963, Volume XIV, Berlin Crisis, 1961-1962. Ed. Charles S. Sampson. Government Printing Office. 102, 151 no.lu belgeler.

Foreign Relations of the United States, 1961-1963, Volume XI, Cuban Missile Crisis and Aftermath. Ed. Louis J. Smith, Charles S. Sampson, Edward C. Keefer. Government Printing Office. 1996. 25, 26, 28, 31, 34, 38, 40, 56, 75, 90, 94, 96, 99, 110, 219, 221, 326 no.lu belgeler.

Foreign Relations of the United States, 1961-1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey. Ed. James E. Miller. Government Printing Office. 1994. 248, 250, 255, 262, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 284, 289, 291, 292, 294, 327, 340, 358, 359, 362, 363, 364, 365, 367, 368, 369, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 379 no.lu belgeler.

Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVII, Near East, 1961–1962. ed. Nina J. Noring. Government Printing Office. 1994. 4, 14, 57, 105, 207, 214, 243, 244, 308 no.lu belgeler.

Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVIII, Near East, 1962–1963. Ed. Nina J. Noring. Government Printing Office. 1995. 49, 157, 167, 173, 174, 216, 217 no.lu belgeler.

Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volumes VII, VIII, IX, Arms Control; National Security Policy; Foreign Economic Policy, Microfiche Supplement. Ed. Evans Gerakas, David W. Mabon, David S. Patterson, William F. Sanford, Jr., Carolyn B. Yee. Government Printing Office. 1997. 229 no.lu belge.

Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XIII, Western Europe and Canada. Ed. Charles S. Sampson, James E. Miller. Government Printing Office. 1994. 195, 201, 270, 313, 410, no.lu belgeler.

John F. Kennedy Presidential Library & Museum Archives [Başkanlık Kütüphanesi ve Müzesi Arşivi]

Papers of John F. Kennedy, Presidential Papers, President's Office Files, Presidential Papers: Turkey 1961-1963. JFKPOF-125-005. [Başkanlık Makamı Belgeleri, Türkiye] Erişim Adresi: <https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKPOF/125/JFKPOF-125-005>

Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda. Staff memoranda: Rostow, Walt W.: Guerilla and unconventional warfare, December 1961. JFKNSF-326-011. [Walt Rostow'a Ait Müzekkereler: Gerilla Harbi ve Gayrinizami Harp] Erişim Adresi: <https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKNSF/326/JFKNSF-326-011>

Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda. National Security Action Memoranda [NSAM]: NSAM

35, Deployment of IRBM's to Turkey. JFKNSF-329-010. Erişim Adresi:
<https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKNSF/329/JFKNSF-329-010>

Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda. Staff memoranda: Komer, Robert, 1963: January-February. JFKNSF-322-014. Erişim Adresi: <https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKNSF/322/JFKNSF-322-014>

Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Departments and Agencies. Central Intelligence Agency: General, 1961: January-April. JFKNSF-271-001. Erişim Adresi: <https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKNSF/271/JFKNSF-271-001>

Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Countries. Iraq: General, 1961-1962. JFKNSF-117-012. Erişim Adresi:
<https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKNSF/117/JFKNSF-117-012>

Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Robert W. Komer Files. Iraq: 1961-1963. JFKNSF-426-004. Erişim Adresi:
<https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKNSF/426/JFKNSF-426-004>

Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Countries. Iraq: General, 1963: January-February JFKNSF-117-013. Erişim Adresi:
<https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKNSF/117/JFKNSF-117-013>

Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda. Key national security problems: General, 1961: January-February [Kritik Milli Güvenlik Sorunları] Erişim Adresi:
<https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKNSF/318/JFKNSF-318-008>

Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Subjects. Basic national security policy, 22 June 1962 and undated [2 of 2 folders]. JFKNSF-294-002. Erişim Adresi: <https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKNSF/294/JFKNSF-294-002>

Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Countries. Iran: General, 15 May 1961. JFKNSF-115-011. Erişim Adresi: <https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKNSF/115/JFKNSF-115-011>

Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda. National Security Council meetings, 1962: No. 496, 18 January 1962 [1 of 5 folders]. JFKNSF-313-024. [Milli Güvenlik Konseyi Toplantıları] Erişim Adresi: <https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKNSF/313/JFKNSF-313-024>

_____, [2 of 5 folders]. JFKNSF-313-025. Erişim Adresi: <https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKNSF/313/JFKNSF-313-025>

_____, [3 of 5 folders]. JFKNSF-313-026. Erişim Adresi: <https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKNSF/313/JFKNSF-313-026>

_____, [4 of 5 folders]. JFKNSF-313-027. Erişim Adresi: <https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKNSF/313/JFKNSF-313-027>

_____, [5 of 5 folders]. JFKNSF-313-028. Erişim Adresi: <https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKNSF/313/JFKNSF-313-028>

Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda. Executive Committee meetings: Meetings 6-10, October 1962: 26-28. JFKNSF-316-001. [İcra Komitesi Toplantıları] Erişim Adresi: <https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKNSF/316/JFKNSF-316-001>

Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Subjects. Foreign aid: Clay Committee: Summaries of proceedings, January 1963. JFKNSF-297-013 [Dış Yardım: Clay Komitesi: Toplantı zetleri] Erişim Adresi: <https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKNSF/297/JFKNSF-297-013>

Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda. Meetings with the President: General, 1963: August-November. JFKNSF-317-017. Erişim Adresi: <https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKNSF/317/JFKNSF-317-017>

Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Regional Security Files. NATO: General: Cables, 1962: 1 March-14 June (1 of 4 folders). JFKNSF-222-008. Erişim Adresi: <https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKNSF/222/JFKNSF-222-008>

_____, [2 of 4 folders]. JFKNSF-222-009. Erişim Adresi: <https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKNSF/222/JFKNSF-222-009>

_____, [3 of 4 folders]. JFKNSF-222-010. Erişim Adresi: <https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKNSF/222/JFKNSF-222-010>

Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. Meetings and Memoranda. National Security Action Memoranda [NSAM]: NSAM 266, New Action Program for Cyprus. JFKNSF-342-010. Erişim Adresi: <https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKNSF/342/JFKNSF-342-010>

Department of State Bulletins [Dışişleri Bakanlığı Bültenleri]

“The Changing Position of Afghanistan in Asia by Henry Bryoade, Ambassador to Afghanistan” [Afganistan Büyükelçisi H. Bryoade’nin “Asya’da Afganistan’ın Değişen Pozisyonu” başlıklı konuşması] 23 Ocak 1961, s. 125-134.

“Defense Support Aid to Turkey Increased to \$90 Million” [Türkiye’ye Verilen Savunma Yardımı 90 Milyon Dolara Yükseldi] 6 Şubat 1961, s. 197-198.

“A New Frontier in Free-World Economic Cooperation by Under Secretary Ball” [Dışişleri Müsteşarı Ball’ın “Özgür Dünyanın İktisadî İşbirliğinde Yeni Bir Hudut” başlıklı konuşması] 27 Mart 1961, s. 449-454.

“Foreign Aid: The Great Decision of the Sixties by Acting Secretary Chester Bowles” [Dışişleri Bakan Vekili C. Bowles’in “Dış Yardım: Altmışların Büyük Kararı” başlıklı konuşması] 15 Mayıs 1961, s. 703-709.

“Charting a New Course in Foreign Aid by Acting Secretary Chester Bowles” [Dışişleri Bakanı Dean Rusk’un “Dış Yardımda Yeni Bir Rota Çizmek” başlıklı konuşması] 22 Mayıs 1961, s. 778-781.

“Is Foreign Aid Really Necessary by Acting Secretary Roger W. Tubby”
[Dışişleri Bakanlığı Halkla İlişkilerden Sorumlu Bakan Yardımcısı R. Tubby’nin
“Dış Yardım Hakikaten Gerekli mi?” başlıklı konuşması] 19 Şubat 1962, s. 298-302.

“Secretary Rusk Attends CENTO, NATO and ANZUS Meetings: CENTO, Final
Communique, May 1” [6 Mayıs NATO Konseyi Nihai Tebliği] 28 Mayıs 1962, s.
860-863.

“President Kennedy and Secretary Rusk Urge Restoration of Foreign Aid Funds”,
[Başkan Kennedy ve Bakan Rusk Dış Yardım Fonlarının Yeniden Arttırılması
Yönünde Uyarıda Bulunuyor] 8 Ekim 1962, s. 518-525.

“Five Goals of U.S. Foreign Policy” [ABD Dış Politikasının Beş Hedefi] 15 Ekim
1962, s. 547-558.

“U.N. Security Council Hears U.S. Charges of Soviet Military Buildup in Cuba”
[BM Güvenlik Konseyi ABD’nin Sovyetlerin Küba’daki Askeri Yığılmak Yaptığı
Suçlamalarını Dinliyor] 12 Kasım 1962, s. 723-733.

“Secretary Rusk Holds Press and Radio News Briefing at Los Angeles” [Bakan
Rusk Los Angeles’te Yazılı ve Sözlü Basın İçin Brifing Düzenliyor], 11 Mart 1963,
s. 361-368

“Secretary Rusk Holds Press and Radio News Briefing at Houston” [Bakan Rusk
Houston’da Yazılı ve Sözlü Basın İçin Brifing Düzenliyor], 18 Mart 1963, s. 388-393.

“Administration Urges Congress to Support \$4.1 Billion Aid Bill, Statement by
President Kennedy,” 9 Eylül 1963, s. 399.

Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Tutanakları

MBK, I. Dönem I. Cilt, 2. Birleşimi 11.7.1960 MBK Genel Kurul Toplantısı,
Birinci Oturum.

Millet Meclisi Genel Kurul Tutanakları

Millet Meclisi, I. Dönem, I. Cilt, 13. Birleşim. 27.11.1961.

Kitaplar

Alican, Ekrem. **Günlükler: 1956-1966**. Yayına Hazırlayan B. Mörel Büyükkertan. Yapı Kredi Yayıncılık. 2021.

Aydın, Suavi & Taşkın, Yüksel. **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**. İletişim Yayınları. (6. Baskı). 2018.

Bilge, A. Suat. "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türk-Sovyet İlişkileri". M. Gönübol, C. Sar, A. Ş. Esmer, O. Sander, A. H. Ülman, A. S. Bilge, ... D. Sezer. **Olaylarla Türk Dış Politikası**. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi. 1987. s. 337-427.

Blight, James. G., Welch, David A. **On the Brink: Americans and Soviets Reexamine the Cuban Missile Crisis**. Hill and Wang. 1989.

Bohlen, Charles E. **Witness to History 1929-1969**. W. W. Norton & Company. 1973.

Borden, W. S. **Defending Hegemony: American Foreign Economic Policy**. Ed. T. G. Patterson. **Kennedy's Quest for Victory: American Foreign Policy, 1961-1963**. Oxford University. 1989. s. 57-85.

Bradlee, Ben. "'17.000 Soviet troops in Cuba' and '27.000 US troops in Turkey'". **Conversations with Kennedy**. W. W. Norton & Company Inc. 1975. s. 129-132.

Bradlee, Ben. "What the hell do we need those for?". **Conversations with Kennedy**. W. W. Norton & Company Inc. 1975. s. 132-133.

Bundy, McGeorge. **Danger and Survival: Choices About the Bomb in the First Fifty Years**. Vintage Books. 1990.

Coffey, Thomas M. **Iron Eagle: The Turbulent Life of General Curtis LeMay**. Grown Publishers. 1986.

Costigliola, Frank. The Pursuit of Atlantic Community: Nuclear Arms, Dollars, and Berlin. Ed. T. G. Patterson. **Kennedy's Quest for Victory: American Foreign Policy, 1961-1963**. Oxford University. 1989. s. 24–56.

Çelikoğlu, Adnan. **Bir Darbeci Subayın Anıları: 27 Mayıs Öncesi ve Sonrası**. Yayına Hazırlayan E. Konuksever. Yapı Kredi. (2. Baskı). 2017.

Dallek, Robert. **An Unfinished Life: John F. Kennedy 1917-1963**. Little, Brown and Company. 2003.

Dallek, Robert. **Camelot's Court: Inside the Kennedy White House**. HarperCollins. 2013.

Demirel, Tanel. **Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. (2. Baskı). 2016.

Deitchman, Seymour J. **Limited War and American Defense Policy**. MIT. 1964.

Dodd, Clement. **The History and Politics of the Cyprus Conflict**. Palgrave Macmillan. 2010.

Ergüç, Veysel. "Johnson Mektubu". Yayına Hazırlayan Mete Kaan Kaynar. **Türkiye'nin 1960'lı Yılları**. İletişim. 2017. s. 257-274.

Erhan, Çağrı. "ABD ve NATO'yla İlişkiler". Ed. Baskın Oran. **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**. Cilt I. İletişim. 2002. s. 522-575.

Fırat, Melek. "Yunanistan'la İlişkiler". Ed. Baskın Oran. **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**. Cilt I. 2002. s. 576-614.

Aleksandr Fursenko & Timothy Naftali. **"One Hell of a Gamble": Khrushchev, Castro, and Kennedy, 1958-1964**. W. W. Norton. 1997.

Gelvin, James L. **The Modern Middle East: A History** (3rd Ed.). Oxford University. 2011.

Gerger, Haluk. **Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası: “Soğuk Savaş”tan “Yeni Dünya Düzeni”ne.** (3. Baskı). Yordam Kitap. 2012.

Giglio, James N., & Rabe, Stephen G. **Debating the Kennedy Presidency.** Rowman & Littlefield. 2003.

Goduti, Philip A. **Kennedy’s Kitchen Cabinet and the Pursuit of Peace: The Shaping of American Foreign Policy, 1961-1963.** McFarland & Company Inc. 2009.

Gönlübol, Mehmet, Ülman A. Haluk. “Genel Durum”. M. Gönlübol, C. Sar, A. Ş. Esmer, O. Sander, A. H. Ülman, A. S. Bilge, ... D. Sezer. **Olaylarla Türk Dış Politikası.** A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi. 1987. s. 191- 334.

Greene, F. “The Impact of Military Factors on American Foreign Policy”. Ed. S. D. Kertesz. **American Diplomacy in a New Era.** University of Notre Dame. 1961. s. 525-548.

Hale, William. **Türk Dış Politikası 1774-2000** (Çev. Petek Demir). Mozaik. 2003.

Harris, George S. **Turkey: Coping with Crisis.** Westview Press. 1985.

Hasanli, Jamil. **Stalin and the Turkish Crisis of the Cold War, 1945-1953.** Lexington. 2011.

Holub, J. C. “Bell, David Elliott”. Ed. J. M. Siracusa. **Presidential Profiles: The Kennedy Years.** Facts on File. 2004. s. 25-27.

Hovey, Harold A. **United States Military Assistance: A Study of Policies and Practices** (3. Baskı). Frederick A. Praeger. 1968.

Isaacson, Walter, & Thomas, Evan. **The Wise Men: Six Friends and the World They Made: Acheson, Bohlen, Harriman, Kennan, Lovett, McCloy.** Simon and Schuster. 1986.

Abdi İpekçi & Ömer Sami Coşar. **İhtilalin İçyüzü**. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (2. Baskı). 2012.

Jordan, Robert S. **Norstad: Cold War Nato Supreme Commander: Airman, Strategist, Diplomat**. Macmillan. 2000.

Kay McVety, Amanda. JFK and Modernization Theory. Ed. A. Hoberek. **The Cambridge Companion to John F. Kennedy**. Cambridge University Press. 2015. s. 103-117. doi:10.1017/CCO9781107256699.010

Kazgan, Gülten. **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye**. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. (3. Baskı). 2006.

Kennedy, John F. "Gelecek Seneler". Ed. A. Nevins. **Başkan Kennedy'nin Nutukları**. (Çev. Altan Uslu). Menteş Kitabevi. 1966.

Kershaw, Ian. **To Hell and Back: Europe, 1914-1949**. Viking. 2015.

Kertesz, S. D. "From Wartime Co-Operation to NATO". Ed. S. D. Kertesz. **American Diplomacy in a New Era**. University of Notre Dame. 1961. s. 17-62.

Kunz, Diane B. **Butter and Guns: America's Cold War Economic Diplomacy**. The Free Press. 1997.

McGhee, George. **ABD-Türkiye: NATO-Ortadoğu**. (Çev. Belkıs Çorakçı). Bilgi Yayınevi. 1992

McMeekin, Sean. **Stalin'in Savaşı** (Çev. Zeynep Demir). Kronik Kitap. 2021.

McNamara, Robert S. **Britain, Nasser and the Balance of Power in the Middle East, 1952-1967: From the Egyptian Revolution to the Six-Day War**. Frank Cass. 2003.

McNamara, Robert S., & VanDeMark, Brian. **In Retrospect: the Tragedy and Lessons of Vietnam**. Times Books. 1995.

Montefiore, Simon Sebag. **Kudüs: Bir Şehrin Biyografisi** (Çev. Cem Demirkan). Pegasus. 2016.

Morgenthau, Hans J. "The Containment Policy and the Rationale of the Alliance System". Ed. S. D. Kertesz. **American Diplomacy in a New Era**. University of Notre Dame. 1961. s. 63-82.

Mosely, Philip E. "American Policy: Dangers and Prospects". Ed. S. D. Kertesz. **American Diplomacy in a New Era**. University of Notre Dame. 1961. s. 551-568.

Nash, Philip. **The Other Missiles of October: Eisenhower, Kennedy, and the Jupiters 1957-1963**. The University of North Carolina Press. 1997.

O'Malley, Brendan & Craig, Ian. **The Cyprus Conspiracy: America, Espionage and the Turkish Invasion**. I. B. Tauris. (3. Baskı). 2001

Oran, Baskın. "27 Mayıs ve ABD Kutusu", Ed. Baskın Oran. **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**. Cilt I. İletişim. 2002. s. 667.

Oran, Baskın. "Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1: 1945-1960, Genel Değerlendirme". Ed. Baskın Oran. **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**. Cilt I. İletişim. 2002. s. 480-498.

Özcan, Gencer. "Altmışlı Yıllarda 'Dış' Politika". Yayına Hazırlayan Mete Kaan Kaynar. **Türkiye'nin 1960'lı Yılları**. İletişim. 2017. s. 217-256.

Özcan, Bengü & Ataman Çelik, Zişan. "27 Mayıs'ın Gölgesinde Bir Albay: Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri". Yayına Hazırlayan Mete Kaan Kaynar. **Türkiye'nin 1960'lı Yılları**. İletişim. 2017. s. 155-177.

Patterson, Thomas G. "Fixation with Cuba: The Bay of Pigs, Missile Crisis, and Covert War Against Castro". Ed. T. G. Patterson. **Kennedy's Quest for Victory: American Foreign Policy, 1961-1963**. Oxford University. 1989. s. 123–155.

Primakov, Yevgeny. **Russia and the Arabs: Behind the Scenes in the Middle East from the Cold War to the Present**. (Çev. Paul Gould). Basic Books. 2009.

Qasımlı, Musa. **Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri (1960-1980)**. (Çev. Alpertunga Altaylı). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi. 2013.

Ramazani, Rouhollah K. **The Northern Tier: Afghanistan, Iran and Turkey**. Van Nostrand. 1966.

Rogers, L. "Who Determines Our Foreign Policy". Ed. S. D. Kertesz. **American Diplomacy in a New Era**. University of Notre Dame. 1961. s. 345-368.

Rubinstein, Alvin Z. **Soviet Policy Toward Turkey, Iran and Afghanistan: The Dynamics of Influence**. Praeger. 1982.

Sander, Oral. **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)**. İmge Kitabevi. 2016.

Sander, Oral. **Türkiye'nin Dış Politikası**. Derleyen Melek Fırat. İmge Kitabevi. (5. Baskı) 2020.

Schoenbaum, Thomas J. **Waging Peace & War: Dean Rusk in the Truman, Kennedy & Johnson Years**. Simon & Schuster. 1988.

Schoenebaum, E. W. "Clay, Lucius Dubignon". Ed. J. M. Siracusa. **Presidential Profiles: The Kennedy Years**. Facts on File. 2004. s. 77-79.

Sezer, Duygu. "Türkiye'nin Ekonomik İlişkileri". M. Gönübol, C. Sar, A. Ş. Esmer, O. Sander, A. H. Ülman, A. S. Bilge, ... D. Sezer. **Olaylarla Türk Dış Politikası**. A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi. 1987. s. 431-487.

Shaw, John T. **JFK in the Senate: Pathway to Presidency**. Center Point Large Print. 2013.

Siracusa, Joseph M. **Presidential Profiles: The Kennedy Years**. Facts on File. 2004.

Snead, David L. **The Gaither Committee, Eisenhower, and the Cold War**. Ohio State University. 1999.

Tachau, Frank. **Turkey: The Politics of Authority, Democracy, and Development**. Praeger. 1984.

Tellal, Eren. "SSCB'yle İlişkiler". Ed. Baskın Oran. **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**. Cilt I. İletişim. 2002. s. 499-521.

Toynbee, Arnold. **The Conduct of British Empire: Foreign Relations Since the Peace Settlement**. Oxford University Press. 1928.

Umar, Ömer Osman. **Bağdat Paktı**. Atatürk Kültür, Dil, Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi. 2013.

Wood, Robert J. "Önsöz". Harold. A. Hovey, **United States Military Alliance: A Study of Policies and Practices**. (3. Baskı). Frederick A. Praeger. 1968. s. v-vi.

Ed. Reid, W. R. & Berry, M. B. **John F. Kennedy: Containing the Public Messages, Speeches, and Statements of the President January 1 to November 22, 1963 (1964)**. Government Printing Office. Erişim Tarihi: 26 Ocak 2022 Erişim Adresi: <https://quod.lib.umich.edu/p/ppotpus/>.

Yalta, Bahtiyar. **Bir Darbeci Subayın Hatıraları: 27 Mayıs 1960-22 Şubat 1962-21 Mayıs 1963**. Yayına Hazırlayan Erhan Çifci. Kronik Kitap. 2020

Makaleler

Baytal, Yaşar. “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)”. **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**. Sayı: 40. 2007. s. 545-567.

Costigliola, Frank. “The Failed Design: Kennedy, de Gaulle, and the Struggle for Europe”. **Diplomatic History**, 8. Cilt, 3. Sayı, Temmuz 1984. s. 227–251. Erişim Tarihi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-7709.1984.tb00410.x>

Garthoff, Raymond L. Documenting the Cuban Missile Crisis. **Diplomatic History**, 24. Cilt, 2. Sayı, Bahar, 2000. s. 297-303.

Takım, Abdullah. “Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları”. **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 67, No. 2. 2012. s. 157-187.

Gazeteler

Alsop, S. & Bartlett, C. In Times of Crisis. **The Saturday Evening Post**. 8 Aralık 1962. s. 15-20.

Associated Press Haber Ajansı. Two Mosques Bombed: Cyprus Turks Lay Explosions to Greek Extremists. **The New York Times**. 26 Mart 1962. s.2.

Associated Press Haber Ajansı. Turks Seize Greek Vessel. **The New York Times**. 18 Kasım 1963. s.14.

Baldwin, H. W. Missile Controversy: The Question of U. S. Defenses Stirs an Early Major Argument. **The New York Times**. 12 Şubat 1961. s. E3.

Brewer, S. P. Turkish Delegate Bars Base Offer. **The New York Times**. 28 Ekim 1962. s. 30.

Pace, E. Rusk Tells a Kennedy Secret: Fallback Plan in Cuba Crisis. **The New York Times**. 28 Ağustos 1987. s. A9.

Schmidt, D. A. Turks Hope NATO Missiles Will Stay. **The New York Times**. 3 Kasım 1962. s. 8.

Sulzberger, C. L. Foreign Affairs: A Nuclear NATO Seen from Turkey. **The New York Times**. 22 Şubat 1961. s. 24.

Sulzberger, C. L. Excerpts From Transcript of Khrushchev Interview on Berlin and Other Issues. **The New York Times**. 8 Eylül 1961. s. 11.

The Times (Londra). Turkey Denies Talk on Rocket Removal. **The New York Times**. 26 Ekim 1962. s. 17.

The Times (Londra) Recall of Turkish Envoy Linked to Cyprus Crisis. **The New York Times**. 12 Şubat 1963. s. 3.

Web Sayfası

North Atlantic Treaty Organization. (t.y.) **A Short History of NATO**. https://www.nato.int/cps/en/natohq/declassified_139339.htm (Erişim Tarihi: 14 Şubat 2022, 01.00.)

NATO. (t.y.) 1957. <https://www.nato.int/docu/update/50-59/1957e.htm> (Erişim Tarihi: 14 Şubat 2022, 10.00.)

Mülakatlar

Bundy, M. "Oral History Interview". Mülakatı Yapan Richard Neustadt. **John F. Kennedy Oral History Program**. 1964. Erişim Adresi: <https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKOH/Bundy%2C%20McGeorge/JFKOH-MGB-01/JFKOH-MGB-01> Erişim Tarihi: 6 Mart 2022, 23.41. Erişim No: OH 2004-033

Hare, R. "Oral History Interview". Mülakatı Yapan Richard Neustadt. **John F. Kennedy Oral History Program**. 1969. Erişim Adresi: <https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKOH/Hare%2C%20Raymond%20A/JFKOH-RAH-01/JFKOH-RAH-01> Erişim Tarihi: 6 Mart 2022, 23.30. Erişim No: OH 1974-022

Tez

Celep, Barış. (2018). **Türkiye Amerikan Askeri Yardım Kurulu (JAMMAT) ve Türkiye'deki Faaliyetleri**. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi.

